

ПОСІБНИК

З ПІДГОТОВКИ МОНІТОРІВ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ

the 1990s, the number of people in the world who are living in poverty has increased from 1.2 billion to 1.6 billion. The number of people who are living in extreme poverty has increased from 600 million to 800 million.

There are a number of reasons why the number of people in poverty has increased. One reason is that the world population has increased. The world population is now over 6 billion, and it is expected to reach 9 billion by the year 2050.

Another reason is that the world economy has not grown fast enough. The world economy has grown at an average rate of 3% per year since 1980. This is not enough to keep up with the growth of the world population.

A third reason is that the world has become more unequal. The rich countries have become richer, but the poor countries have become poorer. The gap between the rich and the poor has widened.

There are a number of things that can be done to reduce poverty. One thing is to increase the world economy. This can be done by increasing trade and investment.

Another thing is to improve the education and health care of the poor. This can help them to become more productive and to live longer lives.

A third thing is to reduce inequality. This can be done by increasing taxes on the rich and by providing social services for the poor.

There are many other things that can be done to reduce poverty. The important thing is to do something. Poverty is a problem that we can solve.

The world is a better place when everyone has a chance to live a decent life. Let's work together to make that a reality.

There are a number of organizations that are working to reduce poverty. These include the World Bank, the International Monetary Fund, and the United Nations.

There are also many private organizations that are working to reduce poverty. These include the Red Cross, the Red Crescent, and the Christian Aid.

There are also many individuals who are working to reduce poverty. These include Bill Gates, Mark Zuckerberg, and Warren Buffett.

There are many ways that you can help to reduce poverty. You can donate money, you can volunteer your time, and you can speak out against poverty.

There are many things that you can do to help. The important thing is to do something. Poverty is a problem that we can solve.

The world is a better place when everyone has a chance to live a decent life. Let's work together to make that a reality.

There are a number of organizations that are working to reduce poverty. These include the World Bank, the International Monetary Fund, and the United Nations.

There are also many private organizations that are working to reduce poverty. These include the Red Cross, the Red Crescent, and the Christian Aid.

There are also many individuals who are working to reduce poverty. These include Bill Gates, Mark Zuckerberg, and Warren Buffett.

There are many ways that you can help to reduce poverty. You can donate money, you can volunteer your time, and you can speak out against poverty.

Громадська організація «MART»

ПОСІБНИК

З ПІДГОТОВКИ МОНІТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ

Чернігів
2017

За підтримки Програми розвитку ООН в Україні
та Міністерства закордонних справ Данії

УДК [303.42/44+303,822.001] (07):342.7(477)

Посібник з підготовки моніторів Національного превентивного механізму

Загальне редагування: Буров Сергій, Ратушняк Святослав

Авторський колектив: Чумак Катерина, Тарасова Маргарита, Теличкін Іван, Печончик Тетяна, Буров Сергій, Нецветаєв Євген, Гоменюк Марина, Кориневич Антон, Прашко Олена, Яковенко Віра, Гатятуллін Олександр, Крикличенко Богдан, Пилипів Наталія, Щербов Володимир.

Літературне редагування: Анна Прейс.

При підготовці посібника використані матеріали Харківського інституту соціальних досліджень, Андрія Черноусова Андрія, Кобзіна Дениса, Белоусова Юрія, Яворського Володимира, Янової Ганни, Волік Валентини, Збірника корисних матеріалів для моніторів Національного превентивного механізму*.

Чернігів: видавництво ФОП Моляренко О. Г., 2017. - 160 с.

ISBN - 978-966-502-578-8

Посібник призначений для моніторів Національного превентивного механізму в Україні в рамках навчальної програми підготовчого тренінгу. Він розкриває основні теми, що передбачені навчальною програмою і може використовуватись під час тренінгу, для самостійної підготовки та у якості довідкового матеріалу.

Видання підготовлено громадською організацією «MART» в рамках проекту «Зміцнення потенціалу Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», який виконується Програмою розвитку ООН в Україні та фінансується Міністерством закордонних справ Данії.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і необов'язково відображають погляди Міністерства закордонних справ Данії, програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

Підготовка видання здійснювалася у партнерстві з Секретаріатом Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, громадською організацією «Україна без тортур», Центром Інформації про права людини, громадською спілкою «Освітній дім прав людини в Чернігові», Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, громадською організацією «Експертний центр прав людини».

Видання перше – пілотне.

УДК [303.42/44+303,822.001] (07):342.7(477)

Всі права захищені. Зміст даного посібника може бути вільно скопійовано і використано в освітніх та інших некомерційних цілях за умови, що кожне відтворення тексту буде супроводжуватися посиланням на джерело.

Наклад: 125 примірників.

ISBN - 978-966-502-578-8

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ I. Основи концепції прав людини	
§1. Що таке права людини?.....	7
§2. Вступ до еволюції прав людини. Каталог прав людини.....	11
§3. Права людини в умовах збройного конфлікту.....	16
§4. Обмеження прав людини: критерії правомірності.....	21
§5. Загальний огляд міжнародних механізмів захисту прав людини: система ООН.....	30
§6. Загальний огляд міжнародних механізмів захисту прав людини: Регіональна європейська система захисту прав людини.....	37
§7. Національна система захисту прав людини: Інститут омбудсмана в національній системі захисту прав людини.....	43
§8. Основні принципи та види дій на захист суспільних інтересів та моніторинг прав людини.....	47
<i>Тестові завдання до Розділу I</i>	50
Розділ II. Національний превентивний механізм як вид моніторингу прав людини	
§9. НПМ як вид моніторингу прав людини. Історія Національного превентивного механізму в Україні.....	53
§10. Що таке місця несвободи, типи місць несвободи. Інвентаризація місць несвободи в Україні: кількість, загальний огляд, категорії, підпорядкування, відмінності між категоріями.....	56
§11. «Омбудсман +» як модель українського НПМ. Успішний досвід НПМ в Україні.....	62
§12. Етичні принципи монітора НПМ.....	67
<i>Тестові завдання до Розділу II</i>	70
Розділ III. Стандарти належного поведіння в місцях несвободи	
§13. Стандарти належного поведіння в місцях несвободи.....	72
§14. Ідентифікація й аналіз проблемних випадків дотримання належного поведіння в місцях несвободи.....	77
<i>Тестові завдання до Розділу III</i>	81
Розділ IV. Підготовка та проведення візиту НПМ: «Крок за кроком»	
§15. Організація та планування візиту.....	82
§16. Джерела, методи, інструментарій моніторингових візитів НПМ: інтерв'ю, спостереження, аналіз документів тощо.....	86
§17. Принципи збору інформації.....	114
§18. Техніки моніторингу: інтерв'ю під час візиту та його результати.....	120
§19. Техніки моніторингу: спостереження під час візиту та його результати.....	125
§20. Техніки моніторингу: писемні джерела інформації.....	128
<i>Тестові завдання до Розділу IV</i>	133
Розділ V. Інформування про візит і відстеження результатів моніторингового візиту НПМ	
§21. Написання звіту за результатами візиту.....	136
§22. Інформаційна політика Національного превентивного механізму.....	142
§23. Написання прес-релізу.....	145
<i>Тестові завдання до Розділу V</i>	150
Розділ VI. Від візиту до змін	
§24. Цикл «візит – зміни».....	151
§25. Постмоніторингова діяльність.....	154
<i>Тестові завдання до Розділу VI</i>	157

ВСТУП

Шановні колеги, якщо ви ознайомлюєтеся зі змістом цього посібника, то ви або плануєте стати моніторами національного превентивного механізму, або є експертами у сфері захисту прав людини, які здійснюють таку підготовку. У будь-якому разі нас об'єднує те, що ми прагнемо спільними зусиллями унеможливити катування та жорстоке поводження з людьми, які перебувають у місцях несвободи.

З 2012 року в Україні існує Національний превентивний механізм, функції якого у нашій державі покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Постійно зростає кількість візитів співробітників Секретаріату Уповноваженого з прав людини і громадських активістів до місць несвободи. За результатами кожного візиту готуються докладні звіти, надаються рекомендації щодо покращення стану дотримання прав людини у кожному відвіданому місці несвободи, надсилаються акти реагування до органів державної влади. Поступово це призводить до змін в законодавстві та до покращення стану дотримання прав людей в таких місцях. Монітори НПМ відкривають двері закритих закладів, здійснюють регулярний моніторинг та попереджають неналежне поводження з людьми, які з тих чи інших причин опинилися за цими дверима.

Щороку проходять базовий курс десятки моніторів, які долучаються до участі у проведенні моніторингових візитів до різних типів місць несвободи. Для цього розроблено навчальну програму, збираються навчальні матеріали та узагальнюється практичний досвід проведення ефективного моніторингу місць несвободи. Наразі, перед Вами перша спроба створити посібник, що охоплював би найнеобхідніші теми для навчання громадських моніторів НПМ.

Це видання є першим і проходить апробацію. Тому ми пропонуємо Вам у разі коментарів, пропозицій і зауважень звертатися до нас через контактну форму інтернет-сайту www.npm.org.ua. Ми постійно працюємо над удосконаленням системи підготовки моніторів НПМ, а ваші зауваження та пропозиції можуть бути доречними та використаними з метою покращення такої підготовки.

Структура посібника є досить простою і схожа на звичайний підручник. Параграфи посібника розкривають зміст тем навчальної програми підготовки моніторів НПМ, містять запитання для самоперевірки, практичні та тестові завдання. **Для зручності у підручнику використовуються умовні позначки:**

П - Пригадайте

Ц - Цікаво знати, додатковий матеріал

В - Висновки

? - Запитання для самоперевірки

Т - Тестові завдання для самоперевірки

З - Практичні завдання

Е - Електронні додатки, відео

Д - Документи

Бажаємо результативної роботи!

Розділ I. Основи концепції прав людини

§1. Що таке права людини?

1. Вступ до прав людини

Якщо замислитись – що є найбільш цінним для кожної людини, ми не отримаємо абсолютно єдиного списку. Адже кожна людина є індивідуальністю, кожна людина має свою власну життєву ситуацію, власні погляди й переконання, власне ставлення до навколишнього світу в залежності від тих традицій і уявлень, у яких вона виховувалась. Проте зазвичай серед цього переліку цінностей ми зустрічаємо значну кількість пунктів, ідентичних для кожної людини. Цей факт є очевидним і ніби не викликає здивування. Та годі й говорити про індивідуальні погляди й переконання в ситуації, коли людину позбавлено можливості вільно їх обирати. Факт біологічного існування – життя є «первиннішим» за життєву ситуацію.

І загалом – усі ми люди, живемо в суспільстві. У суспільстві, де одні мають владу над іншими. Колись таку владу мали сильніші. За часи існування людської цивілізації ми створили держави і стали державну владу обирати. Обирати, делегуючи їй піклування про нашу безпеку, захист тих саме фундаментальних цінностей, які є необхідними для існування кожної людини. **Д** *за самоочевидні наступні істини: всіх людей створено рівними, всіх їх Творець обдарував невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення щастя. Аби забезпечити ці права, уряди, що встановлені серед людей, беруть на себе справедливу владу з погодження підданих. У кожному випадку, коли яка-небудь форма правління стає згубною для цих цілей, народ має право змінити її та заснувати новий уряд...»,* – проголошувалось у Декларації незалежності США 1776 року. Подібне проголошувалось Декларацією прав людини і громадянина (1789 р.) у Франції.

Про права людини давно почали говорити як про універсальні загальнолюдські цінності, які за фактом народження належать і гарантуються кожній людині в її взаємостосунках з державною владою. Ще за часів стародавньої Греції філософи-стоїки стверджували: *«Права не є конкретними привілеями громадян у конкретних містах, але є чимось, наданим людській істоті, де б вона не була, вже на підставі того, що вона є людською і розумною».* Але знадобилось іще багато років для того, щоб права людини стали працюючою концепцією, здатною збільшити шанси для захисту цих цінностей.

Ми живемо в державі, яка Конституцією проголошена демократичною. Історія виникнення демократії сягає у давні часи. У первинному розумінні «демократія» звучала, як влада більшості. Але виявилось, що цього недостатньо. Адже саме за рішенням більшості страчено Сократа. Саме за рішенням більшості, шляхом демократичних виборів, у 30-ті роки було обрано Гітлера в Німеччині. У дусі 18-го століття пише відомий просвітник Жан-Жак Руссо: *«Будь-яка влада – від Бога, я це визнаю, але й від Бога і всіляка хвороба. Чи означає це, що заборонено запрошувати лікаря?».*^{*} У своїй лекції «Що таке права людини», відомий польський правозахисник – Марек Новицький – зазначав: *«Більшість зазвичай забуває про проблеми меншин, а деякі з цих проблем навіть викликають ворожість більшості. Це означає, що необмежена влада більшості є загрозою для окремих осіб і груп...».*^{**}

Після жажливих звірств другої світової війни, в середині ХХ століття виникає сучасна концепція прав людини. У 1945 році створюється Організація Об'єднаних Націй, а 10 грудня 1948 року була прийнята Загальна Декларація Прав Людини. Цей документ має 30 статей і проголошує перелік прав, які належать кожній людині. Цей перший документ був декларацією, намірами, про які проголошували держави світу, приєднуючись до нього.

Д Конституція нашої держави визнає, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».^{***}

^{*} Жан Жак Руссо (1712 - 1778), французький письменник, філософ.

^{**} Марек Новицький, «Що таке права людини», Гельсінський Фонд з Прав Людини (Варшава, Польща).

^{***} Конституція України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

Очікувані результати

Після опрацювання параграфа й виконання завдань Ви дізнаєтесь:

- що таке людська гідність;
- якими є основні ознаки прав людини;
- хто і чому може обмежувати права людини;
- які органи/особи мають захищати права людини в Україні й світі.

2. Що таке демократія сьогодні

У сучасному розумінні «демократія» – це обмежена влада більшості. І таким обмеженням є права людини. З середини 20-го століття починають створюватись механізми захисту прав людини на міжнародному рівні і в національних правових системах. Маючи основою моральні й етичні норми, права людини закріплюються в юридичних документах. Гарантія їх охорони й захисту стає обов'язком держави. Вони не тільки закріплюються в міжнародних договорах і основних законах держав. Створюються механізми їх захисту – крім документів, що мають юридичну силу, з'являються інституції, завдання яких пов'язані з контролем виконання гарантій щодо дотримання прав людини, а також щодо процедур для відстоювання своїх прав. Все це додається до вже існуючої системи поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову, яка покликана зменшити ризик узурпації влади.

На думку історика й політолога Віктора Осятинського,^{*} концепція прав людини ґрунтується на трьох основних положеннях. Перше – будь-яка влада є обмеженою. Друге – кожна людина має свій автономний світ, у який не може втручатись жодна влада. Третє – кожна людина, захищаючи свої права, може висувати претензії державі, домагатись дотримання своїх прав.

Важливим запобіжником порушення цих основних положень є те, що права людини сьогодні – це своєрідний суспільний договір між людиною й державою. Принциповою основою такого договору є те, що будь-які норми законодавства, будь-які дії держави мають базуватись на правах людини – відповідати стандартам прав людини. Норми повинні бути чіткими, зрозумілими й стабільними, такими, щоб була визначеність – які наслідки матиме та чи інша поведінка особи. Для держави, що ґрунтується на таких принципах, наразі застосовують поняття «правова держава» та «верховенство права».

3. Людська гідність – джерело прав людини

Є декілька важливих для розуміння сучасної концепції прав людини ознак, які продовжують наведені положення. Одним із найважливіших таких понять є людська гідність. Людська гідність є джерелом прав людини. Це своєрідний початковий пункт для будови концепції прав людини. Її не можна дати визначення, але її можна відчувати. Її має кожна людина. Це своєрідний «лакмусовий папірець», що може подавати знак про можливі порушення прав людини. Коли ми відчуваємо приниження, біль – страждає людська гідність.

Для кращого розуміння цього важливого в концепції прав людини поняття Марек Новицький^{**} пропонує розрізняти людську гідність і особисту. Особиста гідність, каже він, є близькою до поняття честі. Якщо ми зробили гарний вчинок – наша особиста гідність зростає. Якщо ми скоїли аморальний вчинок – особиста гідність втрачає.

Людська ж гідність не залежить від наших вчинків. Вона однаково є і залишається, як у страшного злочинця, так і у дитини, яка щойно народилась і не здійснила ще ані добрих, ані поганих вчинків. Покарання злочинця, який відбуває покарання полягає в обмеженні волі, в обмеженні багатьох інших прав і свобод. Але це не означає, що людину можна піддавати тортурам.

4. Ознаки прав людини

«Всі люди народжуються вільними й рівними в своїй гідності та правах...», – зазначає стаття 1 Загальної декларації прав людини. Права людини ніхто не дарує і не дає. Ніхто не може свавільно втручатись в автономію особи. Права людини застосовуються всюди, в будь-який час і в однаковій мірі для всіх без будь-якої дискримінації. Такі цінності як свобода і рівність виходять із людської гідності і є також основоположними для концепції прав людини.

Права людини є індивідуальними. Це одна з важливих ознак прав людини. Вони не можуть бути колективними лише тому, що належать кожній окремій людині – індивідууму. Навіть коли проблема стосується цілої групи людей, кожна особа має свою особливу ситуацію. Кожен із нас, перебуваючи в тій самій ситуації, відчувається по-різному. Це залежить від особистих рис і відмінностей. Це одна із важливих причин того, через що людській гідності не можна дати визначення або перетворити її на жорстку норму.

Людина з інвалідністю, яка пересувається лише за допомогою візка, може відчувати приниження, дискримінацію, не маючи можливості потрапити до зали Суду, в той час коли інша людина нічого подібного не відчуває.

Говорячи про проблеми з правами людини, які впливають на групу людей, ми все одно маємо на увазі права кожної окремої особи, яка представляє цю групу. Наприклад, говорячи про права національних меншин, ми маємо на увазі права представників національних меншин.

^{*} Професор Центральноєвропейського університету в Будапешті, Експерт Гельсінського Фонду з Прав Людини (Варшава, Польща).

^{**} Марек Новицький, «Що таке права людини», гельсінський Фонд з Прав Людини (Варшава, Польща).

Все це особливо важливим є з точки зору захисту прав людини. Системні проблеми зазвичай стосуються не лише однієї людини, а й багатьох інших. Але іноді висування претензій, боротьба за свої права зі сторони лише однієї людини може змінити ситуацію на краще для всієї групи людей, яких ця проблема торкнулась.

Виходячи вже із філософського підґрунтя концепції прав людини й з огляду на історію й еволюцію прав людини, важливо відмітити ще одну з основних ознак прав людини. **Концепція прав людини лежить у полі відносин «влада – одиниця»**. Механізми захисту прав людини побудовані на тому, що влада а) не повинна втручатись в автономний світ людини, б) гарантує дотримання прав людини, реагуючи на дії інших осіб.

5. Обмеження прав людини

У той же час **права людини мають обмеження**, які може встановлювати держава. Для того, щоб уникнути необґрунтованого втручання, дії держави, пов'язані з обмеженням прав людини, є чітко обумовленими. По-перше, будь-яке обмеження повинно мати мету – захист цінності, блага, коли це благо знаходиться під загрозою. Прикладами таких благ і цінностей можуть бути: охорона здоров'я й моралі, захист прав інших осіб, безпека держави та громадський порядок. По-друге, будь-яке обмеження має бути передбаченим і регламентованим законом. По-третє, будь-які дії, пов'язані з обмеженням прав людини, мають бути «необхідними в демократичному суспільстві». Іншими словами, обмеження може мати місце лише в тих випадках, коли немає інших способів досягнення тих цілей, заради яких застосовується обмеження. І тільки в тих випадках, коли самі дії, пов'язані з обмеженням, є пропорційними цій меті. *«Не можна ремонтувати наручний годинник молотом»*, – так пояснював принцип пропорційності суддя Верховного суду США у 19-му столітті, який вперше його обґрунтував.

Обмеженням можуть бути піддані всі права й свободи, крім свободи від жорстокого та такого, що принижує гідність, поведження й покарання та свободи від рабства. Ці права зазвичай називають абсолютними.

6. Механізми захисту прав людини

Нарешті варто сказати, що права людини були б просто деклараціями викладеними на папері, якби не існували механізми їх захисту. Для будь-якої держави діють власна національна та міжнародна системи захисту прав людини.

На національному рівні за захистом своїх прав можна звернутись до установ, що перебувають у юрисдикції судової системи України. В Україні діють адміністративні суди, а також є процедура розгляду скарг у рамках адміністративного судочинства. Це важливо, тому що ця процедура передбачає розгляд справ, сторонами яких є держава, державні установи й посадові особи.

Основним документом, що гарантує права людини в Україні, є Конституція України. У Конституції ж закріплені основні механізми захисту прав людини на національному рівні.

Із інших важливих державних інституцій слід назвати Уповноваженого верховної ради України з прав людини. До цього органу, як і до інших державних установ і організацій, можна звертатись зі зверненнями (скаргами, пропозиціями, заявами) та інформаційними запитами. Розгляд звернень стосовно прав людини є одним із першочергових завдань Уповноваженого. Проте він може лише сприяти або разом з людиною домагатись відновлення в правах. Він, звісно, не приймає таких рішень, які приймає Суд.

Важливим державним органом є Конституційний суд України. Він контролює дотримання норм Конституції України. До Конституційного суду можна звернутись за тлумаченням окремих норм Конституції, проте не існує процедури подання індивідуальної скарги до Конституційного суду на порушення прав людини, передбачених основним законом (Конституцією).

Залежно від ситуації можна звертатись до органів виконавчої влади, до місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому важливо знати, яким чином подаються звернення до органів влади і яким чином регулюється порядок надання відповідей. Для цього, крім Конституції, важливо звернути увагу на Закони України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації».

Важливу роль мають громадські організації, які опікуються захистом прав і свобод людини. Ці організації можуть допомогти отримати правову допомогу, а в багатьох випадках беруться за супровід справи, організують громадські моніторинги й громадські кампанії.

На міжнародному рівні актуальними для України є система захисту прав людини ООН і Європейська система захисту прав людини. Існує досить багато механізмів, якими можна скористатись у рамках цих систем.

Першим документом, що мав силу міжнародної угоди з прав людини й був обов'язковим до виконання тими державами, які його ратифікували (ввели до внутрішнього законодавства), стала

Конвенція Ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.). Конвенція чинна й зараз. Права й свободи, закріплені в цій конвенції, можна захистити в Європейському суді з прав людини. Україна є учасницею цієї Конвенції. Варто звернутись до спеціальної літератури, щоб ознайомитись із тим, як працює Європейський суд із прав людини, та як до нього можна звернутись.

В рамках ООН Україна приєдналась до більшості міжнародних угод із прав людини. Для забезпечення контролю за виконанням міжнародних угод у системі ООН створені договірні органи – Комітети. До деяких комітетів можна звернутись із індивідуальною скаргою, та лише після того, як будуть використані всі ефективні засоби правового захисту всередині країни. Крім того, важливо дотримуватися й інших критеріїв, за якими визначається прийнятність скарги. Ці критерії й процедура подачі скарги зазвичай описані у факультативному протоколі до міжнародної угоди. У будь-якому разі варто звернутись до юриста по допомогу. В результаті розгляду індивідуальної скарги договірний орган виносить судження, в якому зазначає свою позицію щодо ситуації – чи було порушене з боку держави право.

Звернутись з індивідуальною скаргою можна не до всіх Комітетів. Наприклад, до Комітету з прав людини такої можливості не існує.* Утім можна звернутись до Комітету з прав людини, якщо по відношенню до дитини порушене одне з прав, закріплених Міжнародним пактом про громадянські й політичні права, адже права дитини – це категорія прав людини.

У системі ООН є й інші можливості для її використання з метою захисту прав людини. Один із впливових механізмів пов'язаний з тим, що держава-учасниця міжнародного органу має подавати періодичні звіти до договірного органу щодо виконання тієї чи іншої міжнародної угоди. Недержавні організації в свою чергу можуть подавати альтернативні звіти на звіт уряду.

Запитання для самоперевірки:

1. *Що таке людська гідність?*
2. *Чому людська гідність є джерелом прав людини?*
3. *Вкажіть найважливіші ознаки прав людини*
4. *Хто й чому може обмежувати права людини?*
5. *Які права людини називають «абсолютними»? Чому?*
6. *Які інституції покликані захищати права людини в Україні та світі?*

* На даний час вже існує факультативний протокол, що дозволяє звернутись з індивідуальною скаргою до комітету з прав дитини, однак він ще не почав діяти..

§2. Вступ до еволюції прав людини. Каталог прав людини

1. Покоління прав людини

Ще за часів Стародавньої Греції про права людини говорили як про те, що належить кожній людині в силу її народження.

Філософи-стоїки стверджували, що права не є конкретними привілеями громадян у конкретних містах, але є чимось, наданим людській істоті вже на тій підставі, що вона є людською й розумною. Римські законники були послідовниками стоїків, і Цицерон переклав філософські ідеї на юридичну латину. Втім, ці права не належали кожній людині. Зокрема, головною засадою правової системи римлян була рівність усіх вільних (тобто, не рабів).

Важливою віхою для розвитку прав людини було прийняття в 1215 році «Великої хартії вольностей» (Magna Charta). Англійська знать і духовенство піднялись супроти зловживань владою короля Іоанна I-го й змусили його правити за законом.

Кінець 17 – 18 століття були справжнім революційним етапом в історії прав людини.

У 1689 році, знову ж таки в Англії, з'являється «Білль про права» – документ, що заклав підвалини першої конституційної монархії. Як і «Велика хартія вольностей», цей документ містив перелік прав, які згодом назвуть громадянськими (особистими) й політичними правами.

Ці набутки згодом примножились і закріпились у таких документах як Декларація незалежності США (1776 р.) та Декларація прав людини й громадянина Франції (1789 р., а згодом і Конституції Франції).

Таким чином виникає група прав людини першого покоління – громадянські (особисті) й політичні права. Серед них такі як свобода віросповідання та переконань, право на життя, свобода від рабства й т.п. Це були лише передумови побудови сучасної концепції прав людини. Ця група (покоління) прав людини утверджує та захищає ті свободи й права, з якими людина народжується. Нічого надзвичайного. Лише те, що людина має від природи. Ніхто не може втручатись у ці свободи.

Після жахливих подій другої світової війни, масових порушень прав людини й злочинів проти людяності в середині ХХ століття виникає сучасна концепція прав людини й починають створюватись системи захисту прав людини.

У 1945 році створюється Організація Об'єднаних Націй, а 10 грудня 1948 року приймається **Загальна Декларація Прав Людини**. Цей документ із 30 статей проголошував перелік прав, які (що надзвичайно важливо) належать **КОЖНІЙ ЛЮДИНІ**. Цей перший документ був декларацією, намірами, про які проголошували держави світу, приєднуючись до цього документу. Попереду був великий шлях. Необхідно було розробити й прийняти документи, що будуть обов'язковими для виконання тими державами, які візьмуть на себе цей обов'язок.

З появою декларації своє юридичне закріплення отримали не лише громадянські (особисті) права, але й так зване друге покоління – соціальні, економічні та культурні права людини. Про цю групу прав важливо пам'ятати, що на міжнародному рівні може бути закріплено лише мінімальний обсяг зобов'язань держав стосовно забезпечення цих прав. Кожна держава самостійно визначає обсяг, який вона може забезпечити. Зазвичай це залежить від економічної спроможності держави. На жаль, часто трапляється, що держава декларує те, що неспроможна забезпечити. Важливо знати, що права першого покоління й права другого покоління зазвичай мають різні механізми захисту.

Типи міжнародних і національних документів про права людини (для довідки)

Ц **Декларації** – це документи, які є заявою держав про наміри гарантувати закріплені в них права людини. Вони не накладають чітких зобов'язань на держави. Зазвичай їх поява передуює розробці та запровадженню інших документів, які накладають конкретні обов'язки на держави – документів, які мають форму й силу міжнародних угод.

Конвенції та **Пакти** є міжнародними угодами й у разі, коли держава ратифікувала цей документ, вона має конкретні зобов'язання щодо виконання його норм. Якщо держава ратифікувала міжнародну угоду з прав людини/прав дитини, це означає, що цей документ стає частиною національного законодавства й навіть має пріоритет перед законами держави (інші закони держави мають не

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви дізнаєтесь:

- в яких історичних документах вперше закріплювалися права людини;
- що таке покоління прав людини;
- у чому важливість прийняття Загальної декларації прав людини;
- із яких міжнародних документів складається Біль про права людини;
- які права людини закріплені в Конституції України;
- як розрізняти права й свободи людини.

суперечити й відповідати стандартам міжнародної угоди). Завжди існують міждержавні організації, які контролюють виконання міжнародного договору, існують процедури, що встановлюють, яким чином відбуватиметься такий контроль. Наприклад, існує Комітет із прав дитини ООН, що контролює виконання Конвенції ООН про права дитини. Кожна держава періодично звітує до цього комітету, а громадські організації можуть подавати альтернативні звіти до Комітету, щоб висловити своє бачення, яке часто не збігається з баченням державних органів. До окремих Комітетів ООН можна звертатись безпосередньо зі скаргою, якщо на рівні держави проблема не була вирішена (у першу чергу через судову систему). Є й міжнародні суди. Наприклад, можна звертатись до Європейського суду з прав людини в тому разі, коли в системі національного судочинства захистити свої права не вдалося.

Рекомендації міжнародних органів (наприклад, ООН і Ради Європи) є документами, що мають характер рекомендацій. Важливість їх у тому, що вони вказують на шляхи реалізації тих гарантій, які є в держави в зв'язку з обов'язковими до виконання документами з прав людини/прав дитини.

Конституція й закони держави – документи що є обов'язковими на території держави. Так само, як і на міжнародному рівні, існують державні організації, які контролюють виконання законів. Наприклад, можна звернутись до суду.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи*

Першим документом, що мав силу міжнародної угоди й став обов'язковим для виконання тими державами, які його ратифікували (ввели до внутрішнього законодавства), стала Конвенція ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.). Конвенція діє й зараз. Права й свободи, закріплені в цій Конвенції, можна захистити в Європейському Суді з прав людини. Україна є учасницею цієї Конвенції. Варто звернутись до спеціальної літератури, щоб ознайомитись із тим, як працює Європейський Суд з прав людини та як до нього можна звернутись. Важливо, що Конвенція захищає права кожної людини без будь-якої дискримінації, тож звернутись до Європейського Суду з прав людини по захист прав і свобод, що містить Конвенція, може кожна людина.

Д Назви найважливіших статей Європейської Конвенції про захист прав людини

Конвенція 1950 р.

- Стаття 2: Право на життя.
- Стаття 3: Заборона катування.
- Стаття 4: Заборона рабства і примусової праці.
- Стаття 5: Право на свободу та особисту недоторканність.
- Стаття 6: Право на справедливий суд.
- Стаття 7: Ніякого покарання без закону.
- Стаття 8: Право на повагу до приватного й сімейного життя.
- Стаття 9: Свобода думки, совісті й релігії.
- Стаття 10: Свобода вираження поглядів.
- Стаття 11: Свобода зібрань та об'єднань.
- Стаття 12: Право на шлюб.
- Стаття 13: Право на ефективний засіб юридичного захисту.
- Стаття 14: Заборона дискримінації.

З часом до Конвенції про захист прав людини Ради Європи приймаються протоколи. Ці протоколи виникають на вимогу часу; держави приєднуються до них як до окремих документів. Наведені тут ті протоколи, що ратифікувала Україна. Положення цих протоколів мають таку саму силу, що й Конвенція, і для них діє така сама система захисту й контролю виконання.

Протокол № 1

- Стаття 1: Захист власності.
- Стаття 2: Право на освіту.
- Стаття 3: Право на вільні вибори.

Протокол № 4

- Стаття 1: Заборона ув'язнення за борг.
- Стаття 2: Свобода пересування.

* Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004

- Стаття 3: Заборона висилання громадянина.
- Стаття 4: Заборона колективного висилання іноземців.

Протокол № 6

- Стаття 1: Скасування смертної кари

Протокол № 7

- Стаття 1: Процедурні гарантії, що стосуються висилання іноземців.
- Стаття 2: Право на оскарження в кримінальних справах.
- Стаття 3: Відшкодування в разі судової помилки.
- Стаття 4: Право не бути притягненим до суду або покараним двічі.
- Стаття 5: Рівноправність кожного з подружжя.

Протокол № 12

- Стаття 1: Загальна заборона дискримінації.

Протокол № 13

- Стаття 1: Скасування смертної кари

3. «Міжнародний білль про права людини ООН»: Загальна декларація прав людини ООН,^{*} Міжнародний пакт про громадянські й політичні права ООН,^{**} Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права ООН^{***}

У системі ООН у 1966 році приймаються два Міжнародних пакти, які так само мають силу міжнародних угод. Один із них присвячений захисту громадянських і політичних прав, а інший – соціальних, економічних і культурних. Ці пакти вступили в силу в 1976 році. Каталог прав людини, що містять Загальна декларація прав людини й два міжнародні пакти, умовно називають Міжнародним Біллем про права людини.

Міжнародний Білль про права людини

Загальна декларація прав людини не була документом для обов'язкового дотримання й виконання державами. Такими документами стали міжнародні пакти й конвенції. Загальну декларацію прав людини й два Міжнародних пакти 1966 року називають Міжнародною Хартією Прав Людини.

Міжнародний Білль про права людини складається з трьох документів, що розроблені в рамках ООН. Це Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (16 грудня 1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (16 грудня 1966 р.).

Далі перераховані деякі положення цих документів у спрощеному варіанті.

Д 3 *Загальної декларації прав людини:*

- Право на життя, свободу й особисту недоторканість.
- Рівність перед законом.
- Свобода пересування й вибору місця проживання.
- Заборона катувань і жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують людську гідність, видів поведження.
- Право на пошук притулку в інших країнах.
- Свобода думки, віросповідання й релігії.
- Право на володіння майном.
- Право на голосування та участь в управлінні.
- Право на освіту.
- Право на працю й створення профспілок.
- Право на відповідний стандарт життєвого рівня.
- Право на охорону здоров'я.
- Право на участь у культурному житті.

^{*} Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

^{**} Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

^{***} Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042

3 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права:

- Право на життя (ст.6).
- Заборона застосування катувань і жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання (ст.7).
- Заборона утримання в рабстві й підневільному стані (ст.8).
- Заборона примусової праці (ст.8, п.3).
- Право на особисту недоторканість (ст. 9, п.3).
- Свобода пересування й право на вибір місця проживання (ст.12).
- Захист іноземців у випадку депортації (ст.13).
- Право на справедливий публічний розгляд у суді (ст.14).
- Заборона визнання винним у здійсненні будь-якого карного злочину, що відповідно до чинного на момент його здійснення законодавства не було карним злочином (ст.15).
- Право на визнання правосуб'єктності (ст.16).
- Право на невтручання в особисте життя (ст.17).
- Свобода думки, совісті й релігії (ст.18).
- Право на вільне вираження своєї думки (ст.19 і 20).
- Свобода мирних зібрань і свобода об'єднань (ст.21 і 22).
- Право на одруження й право створювати родину (ст.23).
- Право дитини на такі засоби захисту, яких вона потребує як малолітня (ст.24).
- Публічні права, в тому числі право на доступ до державної служби (ст.25).
- Заборона дискримінації (ст.26).
- Особливі права етнічних, релігійних і мовних меншин (ст.27).

3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права:

- Право на працю (ст.6).
- Право на створення профспілок і вступ до них (ст.8).
- Право на соціальне забезпечення (ст.9).
- Охорона родини (ст.10).
- Право на достатній життєвий рівень (ст.11).
- Право на охорону здоров'я (ст.12).
- Право на освіту (ст.13).
- Право на участь у культурному житті й право на користування результатами наукового прогресу та на захист інтересів, що впливають із творчої авторської діяльності (ст.15).

Значною подією й практичним кроком для утвердження прав людини були так звані «Гельсінські угоди», над якими міжнародна спільнота працювала протягом 1973 – 1975 років. В результаті був прийнятий Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (підписаний державами учасницями 30 липня – 1 серпня 1975 року), що містив міждержавні домовленості, згруповані у декілька розділів. Один із розділів стосувався гуманітарної сфери. Цей розділ містив погодження зобов'язань із питань прав людини й основоположних свобод. Це поклало початок створенню й активній діяльності недержавних організацій, які звертали увагу на виконання державами зобов'язань, передбачених Гельсінськими угодами. Ці організації поширювали інформацію про Загальну декларацію прав людини. Перша така організація виникла на теренах Радянського союзу – Московська Гельсінська Група. В інших країнах також виникали такі організації. На території України (тоді УРСР) виникла Українська Гельсінська Група. Одразу після підписання цього Заключного акту набули чинності два міжнародних пакти – про громадянські й політичні права та про соціальні, економічні і культурні права.

Згодом в системі ООН приймаються ще декілька Конвенцій, які мають силу міжнародних угод.

*4. Права людини в Конституції України**

Основним документом, що гарантує права людини в Україні, є Конституція України. В Конституції закріплені основні механізми захисту прав людини на національному рівні. Які саме права гарантує Конституція України?

II Розділ Конституції України закріплює й гарантує основні права та свободи людини й громадянина:

- Право людини на вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23).

*Спрощений перелік статей II Розділу Конституції України. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).

- Невід'ємне право на життя (ст. 27).
- Право людини на повагу до його гідності (ст.28).
- Право на свободу та особисту недоторканість (ст. 29).
- Право на недоторканність житла (ст. 30).
- Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31).
- Право на невтручання в приватне та сімейне життя (ст. 32).
- Право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33).
- Право на свободу думки та слова (ст. 34).
- Право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).
- Право на об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36).
- Право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38).
- Право на мирні збори, мітинги та демонстрації (ст. 39).
- Право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40).
- Право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41).
- Право на працю (ст. 43).
- Право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44).
- Право на відпочинок (ст. 45).
- Право на соціальний захист (ст. 46).
- Право на житло (ст. 47).
- Право на достатній життєвий рівень (ст. 48).
- Право на охорону здоров'я (ст. 49).
- Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50).
- Гарантування ґрунтованого на вільній згоді шлюбу, захисту материнства, дитинства й сім'ї (ст. 51, ст. 52).
- Право на освіту (ст. 53).
- Гарантування свободи творчої діяльності (ст. 54).

? Запитання для самоперевірки

1. *Вкажіть, які права людини належать до першого та другого покоління.*
2. *Поясніть, у чому важливість прийняття Загальної декларації прав людини.*
3. *Назвіть основні права й свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Ради Європи.*
4. *Які міжнародні документи складають Міжнародний Білль про права людини?*
5. *Що таке «Гельсінські угоди?» Який вплив на утвердження прав людини вони мали?*
6. *Порівняйте розділ II Конституції України із Міжнародним Біллем про права людини.*

3 Практичні завдання

Ознайомтесь зі змістом права/свободи в одному з міжнародних документів з прав людини (Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права ООН, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН) і дайте відповідь на запитання:

- 1) У яких статтях документу закріплене це право/свобода?
- 2) Чи вказує, на Вашу думку, формулювання норми на те, чи це «право», чи «свобода»? Яким чином?
- 3) Що означає це право/свобода для людини?
- 4) Які обов'язки має держава в зв'язку з даним правом/свободою?
- 5) Як і заради яких цілей це право/свободу може бути обмежено?
- 6) Наведіть приклад, що ілюструє проблему з дотриманням даного права/свободи.

Час для роботи: 20 хв.

§3. Права людини в умовах збройного конфлікту

П Що Ви знаєте про міжнародне гуманітарне право, сферу його застосування? Які права й гарантії мають особи, затримані в ході збройного конфлікту?

1. Застосування міжнародного гуманітарного права

Збройний конфлікт є одним із найбільших викликів для захисту прав людини. Окупація, постійні збройні дії, знищена інфраструктура – все це призводить до безпрецедентних викликів у житті людей, що проживають на окупованих територіях або на територіях, на яких ведуться військові дії. Міжнародне право захисту прав людини, яке відповідає за захист прав людини й основних свобод та має реальні механізми захисту цих прав, у кризових ситуаціях не завжди здатне адекватно впоратися з поставленими завданнями, адже під час війни, надзвичайного стану або інших критичних ситуацій держава може обмежувати дію цих прав, не можуть бути обмежені лише основоположні невід’ємні права, які мають бути захищені завжди.

Саме у зв’язку з цим у міжнародному праві існує галузь, яка має на меті захист жертв війни та регулювання використання засобів і методів ведення війни – **міжнародне гуманітарне право (або право збройних конфліктів)**. На думку Міжнародного Суду ООН, яка була висловлена в Консультативному висновку щодо законності застосування або загрози застосування ядерної зброї 1996 р., **міжнародне гуманітарне право є lex specialis по відношенню до міжнародного права захисту прав людини**, адже воно здатне більш ефективно захищати права людини під час збройних конфліктів.^{*} Але є один важливий момент: **міжнародне гуманітарне право застосовується лише до ситуацій двох видів збройних конфліктів (міжнародного й неміжнародного), і не застосовується до внутрішніх заворушень та інших актів насильства, які не досягли порогу збройного конфлікту. Ситуація окупації є одним із підвидів міжнародного збройного конфлікту, навіть якщо вона не зустріла жодного збройного спротиву.**^{**}

Таким чином, міжнародне гуманітарне право застосовується під час ситуацій міжнародного збройного конфлікту (збройного конфлікту міжнародного характеру) і неміжнародного збройного конфлікту (збройного конфлікту неміжнародного характеру). При цьому договірне міжнародне гуманітарне право не містить визначення збройного конфлікту, а міжнародні ад’юдикаційні (судові) органи застосовують **визначення збройного конфлікту, надане Міжнародним кримінальним трибуналом щодо колишньої Югославії у справі Душко Тадіча.**^{***} Цей трибунал визначив, що **збройний конфлікт існує тоді, коли існує застосування збройної сили між державами та коли існує тривале застосування збройної сили між державою й організованою збройною групою або між організованими збройними групами.** Таким чином, відповідно до визначення збройного конфлікту зі справи Тадіча, **міжнародний збройний конфлікт існує, коли має місце будь-яке застосування збройної сили між державами, а неміжнародний збройний конфлікт – коли має місце тривале застосування збройної сили між державою і організованою збройною групою або між організованими збройними групами.**

Основою міжнародного гуманітарного права є чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., а також два Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р.:

- Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Женевська конвенція I);
- Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (Женевська конвенція II);
- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (Женевська конвенція III);
- Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV);
- Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I);
- Додатковий протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДП II).

^{*} International Court of Justice. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. Advisory Opinion (1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>

^{**} Стаття 2, спільна для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.

^{***} International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Tadic (IT-94-1) «Prijedor» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icty.org/case/tadic/4>

До Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року був прийнятий також третій Додатковий протокол, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (ДП III) від 8 грудня 2005 року, який, як видно з назви, вводить в обіг і надає міжнародного захисту емблемі «Червоного кристалу» («Емблемі Третього протоколу») поряд із традиційними емблемами Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

До неміжнародних збройних конфліктів застосовуються лише два основні джерела договірного міжнародного гуманітарного права: стаття 3, спільна для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., та Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р. (ДП II), а також звичаєві норми міжнародного гуманітарного права. Всі інші джерела договірного міжнародного гуманітарного права, зокрема чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. і Додатковий протокол I, застосовуються лише до міжнародних збройних конфліктів.

2. Правовий статус осіб, затриманих у ході збройного конфлікту

2.1. Військовополонені

Військовослужбовці однієї держави, захоплені під час збройних сутичок чи постійних військових дій у полон військовослужбовцями іншої держави, мають статус **військовополоненого (prisoner of war)**. Військовополонений – не злочинець, адже військовослужбовці збройних сил держави під час збройного конфлікту проти збройних сил іншої держави є **законними учасниками збройного конфлікту (комбатантами)**.

Відповідно, і військовий полон військовополоненого не є покаранням і не передбачає кримінальної відповідальності. **Військовий полон має одну мету – обмежити подальшу участь військовослужбовців у воєнних діях.** При цьому, військовополоненого можна притягати до кримінальної відповідальності за скоєння серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (воєнних злочинів) або загальнокримінальних злочинів, вчинених проти цивільних осіб або цивільних об'єктів.

Права й гарантії надаються військовополоненим **Женевською конвенцією III від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими.** Правовий статус військовополонених можливий лише у міжнародних збройних конфліктах.

2.2. Учасники організованих збройних угруповань. Затримані особи

Учасники організованих збройних угруповань, затримані військовослужбовцями збройних сил держави або учасниками інших організованих збройних угруповань під час збройних сутичок між ними, не мають права на статус військовополоненого. Вони мають статус **особи, затриманої у зв'язку з безпосередньою участю у бойових діях (deprived of liberty, detainee)**, права і гарантії якої визначено статтею 3, спільною для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, ДП II і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. **Затримані особи не мають такого об'єму прав і гарантій, як військовополонені.**

Під час неміжнародних збройних конфліктів міжнародне право не забороняє державі притягати до відповідальності учасників організованих збройних угруповань лише на основі факту їх участі у збройному конфлікті проти держави, без скоєння міжнародних або загальнокримінальних злочинів. Відповідно, організовані збройні угруповання також можуть притягати до відповідальності військовослужбовців збройних сил держави на основі їхнього так званого «законодавства». Військовослужбовці збройних сил держави, затримані учасниками організованих збройних угруповань під час збройних сутичок між ними, найскоріше теж вважатимуться **затриманими особами.**

Особам, затриманим у зв'язку з безпосередньою участю в бойових діях, міжнародне гуманітарне право надає дві важливі гарантії: гуманне поводження і право на справедливий суд.

Окрім цих двох базових основоположних гарантій, **особи, затримані в зв'язку з безпосередньою участю в бойових діях, мають такі гарантії за статтею 3, спільною для Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року:**

- щодо затриманих осіб заборонено вчиняти насильство над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстокого поводження й катування;
- забороняється захоплення заручників;
- забороняється наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження.

ДП II встановлює такі гарантії щодо затриманих осіб:

- заборона посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан осіб, зокрема вбивства, а

- також такого жорстокого поводження як катування, каліцтво чи будь-які форми тілесних покарань;
- дозвіл на відправлення релігійних обрядів та культів, дозвіл на доступ відповідних священиків;
  - заборона колективних покарань, взяття заручників, вчинення актів тероризму, знуцання над людською гідністю, зокрема образливе поводження, з'валтування, примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі, рабства й работоргівлі в усіх її формах, грабежу, погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій;
  - надання необхідної допомоги пораненим і хворим;
  - заборона рабства й работоргівлі;
  - надання продуктів харчування й питної води, створення умов для збереження здоров'я й дотримання гігієни, захист від суворих кліматичних умов і небезпек збройного конфлікту;
  - дозволяється отримувати допомогу в індивідуальному або колективному порядку, отримувати і надсилати листи;
  - жінки утримуються окремо від чоловіків під наглядом жінок;
  - затримані особи повинні утримуватися в безпечних місцях поза межами зони воєнних дій;
  - заборона нанесення шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, заборона медичних дослідів;
  - у випадку залучення до праці затримані особи користуються такими ж умовами праці та захистом, як місцеве цивільне населення;
  - затримані особи мають право на медичний огляд.

Звичаєве міжнародне гуманітарне право додає ще декілька гарантій затриманим особам:

- заборона неоплачуваної або примусової принизливої праці;
- заборона використання «живого щита»;
- заборона насильницьких зникнень затриманих осіб;
- заборона свавільного позбавлення волі;
- наскільки це можливо – повага до сімейного життя.

ВВ: Обмін затриманими особами (а точніше – взаємне звільнення затриманих осіб) можливий за умови досягнення домовленості сторін. Часто такий обмін/взаємне звільнення є практично єдиною можливістю «витягти» своїх і вберегти їх від сумнівного «правового поля» організованих збройних угруповань.

? Запитання для самоперевірки

1. *Що таке міжнародне гуманітарне право? Яке його співвідношення з міжнародним правом захисту прав людини?*
2. *У яких ситуаціях застосовується міжнародне гуманітарне право?*
3. *Які міжнародні документи є основою міжнародного гуманітарного права?*
4. *Хто такий військовополонений і в чому полягає сутність його правового статусу?*
5. *Які права і гарантії мають затримані в ході збройного конфлікту учасники організованих збройних угруповань?*
6. *Розкрийте сутність гарантій, які надає затриманим Звичаєве гуманітарне право.*

3 Практичні завдання

Випадок № 1

Двох військовослужбовців Збройних Сил держави «А» було захоплено в полон представниками організованих збройних угруповань так званої «Б». Їх утримують у підвалі будівлі колишнього районного управління МВС «А» в одному з районних центрів області «В», який знаходиться під контролем так званої «Б». Сплять полонені на лавах, оскільки ліжок чи інших придатних для сну меблів у приміщенні немає. Є свідчення, що до цих двох затриманих військовослужбовців Збройних Сил держави «А» застосовувалися тортури й катування, проте явних фізичних ознак цього немає. Двічі на день військовослужбовцям держави «А» дають продукти харчування й воду, при цьому представники так званої «Б» заявляють, що не мають змоги годувати їх частіше через обмежену кількість продуктів харчування. Представники так званої «Б» заявляють, що обидва військовослужбовці держави «А» підозрюються у скоєнні воєнних злочинів і їхні справи невдовзі розглядатиме так званий «Суд Б».

Питання:

- 1. Як Ви оцінюєте те, що військовослужбовці Збройних Сил держави «А» утримують у будівлі колишнього районного управління МВС?*
- 2. Як Ви оцінюєте те, що військовослужбовці Збройних Сил держави «А» сплять на лавах, бо не мають ліжок, ї отримують воду та харчування двічі на день?*
- 3. Що Ви думаєте про розгляд справ військовослужбовців держави «А» в «Суді Б»?*
- 4. Що б Ви могли зробити в даній ситуації, щоб полегшити долю двох військовослужбовців держави «А»?*
- 5. За допомогою яких аргументів можна переконати так звані «органи влади» й так званих «чиновників» так званої «Б» покращити умови утримання військовослужбовців держави «А»?*
- 6. Як би Ви могли вплинути на ситуацію з катуваннями військовослужбовців держави «А»? Чи можете Ви переконати так звану «владу» так званої «Б» більше не застосовувати тортури й катування до цих військовослужбовців держави «А»?*
- 7. За допомогою яких аргументів можна переконати так звану «владу» так званої «Б» звільнити військовослужбовців держави «А»?*

Випадок № 2

Біля районного центру області «В», який підконтрольний державі «А», військовослужбовці Національної гвардії держави «А» затримали чотирьох озброєних представників організованого збройного угруповання «Б». На всіх чотирьох були заведені кримінальні справи, головний пункт обвинувачення у цих справах – участь у збройному угрупованні та у збройному конфлікті проти держави «А». Всі четверо утримувалися у приміщенні районного управління МВС держави «А». Двоє з затриманих, незважаючи на відкриті кримінальні справи, були обміняні на військовослужбовців держави «А» в ході обміну затриманими особами, оскільки їхні імена були включені до так званих «списків на обмін». Після цього вони зникли безвісти. Родичі зниклих звинувачують МВС держави «А» в тому, що невідомо кому і як віддали цих двох громадян. Щодо інших двох представників так званої «Б», то представники неурядових організацій представили у прокуратуру району докази їхньої можливої участі в скоєнні воєнних злочинів, проте представники прокуратури відмовилися відкрити провадження за статтею 438 Кримінального кодексу держави «А» «Порушення законів та звичаїв війни», мотивуючи це тим, що воєнний стан у державі «А» не був введений. Крім того, двоє затриманих заявляють, що вони є військовополоненими, а тому ставлення до них має відповідати Женевській конвенції про поводження з військовополоненими та вони не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності лише на основі факту участі у збройному конфлікті.

Питання:

- 1. Чи можуть проти представників організованого збройного угруповання «Б» бути відкриті кримінальні справи лише через їхню участь в організованому збройному угрупованні та у збройному конфлікті проти держави «А»?*
- 2. Як Ви оцінюєте так званий обмін затриманими особами, який полягає в обміні полоненими/затриманими особами між державою «А» й організованим збройним угрупованням «Б» на основі попередньо складених списків? Чи виправданий такий обмін для держави «А»? Чи можна запропонувати альтернативу? Якщо так, то яку?*
- 3. Чи можна обмінювати представників організованого збройного угруповання «Б» на військовослужбовців держави «А» враховуючи те, що на них, як правило, вже заведені кримінальні справи, а досить часто навіть є рішення суду щодо утримання під вартою як запобіжного заходу?*
- 4. Чи не порушує такий обмін полоненими права затриманих? Якщо порушує, то які права і у чому?*
- 5. Чи може невведення в державі «А» воєнного стану бути підставою для того, щоб не відкривати кримінальну справу по статті 438 Кримінального кодексу держави «А» «Порушення законів та звичаїв війни»?*
- 6. Чи можуть представники організованого збройного угруповання «Б», затримані військовослужбовцями держави «А», вважатися військовополоненими.*

Корисна література

1. Правовая защита во время войны / Марко Сассоли и Антуан Бувьё при участии Сюзан Карр, Линдсей Кэмерон и Томаса де Сен-Мориса / В четырех томах. – Международный Комитет Красного Креста, Москва, 2008 – 2009.
2. Обычное международное гуманитарное право. Том 1: Нормы / Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек при участии Каролин Алверман, Кнута Дёрмана и Батиста Ролла. – Международный Комитет Красного Креста, Москва, 2006.
3. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов / Эрик Давид. – Международный Комитет Красного Креста, Москва, 2011.
4. Калугин В.Ю. Курс международного гуманитарного права / В.Ю.Калугин. – Минск, 2006.
5. Репецкий В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право. – К., 2008.
6. Green L.C. *The contemporary law of armed conflict* / Leslie C. Green. – 3rd edition. – Manchester University Press, 2008.
7. Dinstein Y. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* / Yoram Dinstein. – Cambridge University Press, 2004.
8. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. – МККК, 1982. – 64 с.
9. Гассер Х. Международное гуманитарное право. Введение. – М., 1995.
10. Fleck D. *The Handbook of International Humanitarian Law*. – Oxford University Press, 2008.
11. *Prosecutor v. Tadic, IT-94-1-AR72, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, 2 October 1995. [Електронне джерело]. Режим доступу: <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/decision-e/51002.htm>.
12. *Prosecutor v. Tadic, IT-94-1-AR72. Decision of an Appellate Body*. 15 July 1999. [Електронне джерело]. Режим доступу: <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/judgement/index.htm>.
13. Законність використання ядерної зброї або погроза нею, консультативний висновок МС ООН, 8 липня 1996 року. [Електронне джерело]. Режим доступу: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/advisory/advisory_1996-07-08.pdf

§4. Обмеження прав людини: критерії правомірності

П Чи можуть права людини піддаватись обмеженням? Які з прав людини називають абсолютними і не можуть бути обмежені за жодних умов? Хто здійснює обмеження прав людини й навіщо? За яких умов можуть бути обмежені права людини?

1. Які права людини можуть піддаватись обмеженням і навіщо

Попри те, що кожна людина володіє правами й основоположними свободами за фактом народження, бувають випадки, коли здійснення певного права однією людиною може бути загрозою для прав і свобод іншої людини.. Таку ситуацію ще називають конфліктом прав.

Більшість прав людини не мають абсолютного характеру. Це означає, що вони можуть бути обмежені за певних конкретних обставин. Свобода слова може бути обмежена заради приватності іншої людини. Приватність пасажирів літака під час реєстрації на рейс і проходження контролю, обмежується заради безпеки інших пасажирів. У правовій державі межі прав людини встановлює суд або міжнародні органи з захисту прав людини. До абсолютних прав, які не можна порушувати за будь-яких умов чи обставин, належать лише:

- заборона катування та такого, що принижує гідність поведження чи покарання;
- заборона рабства й примусової праці.

Людство вже давно зрозуміло, що користування правами пов'язане з відповідальністю перед суспільством. І саме ця відповідальність диктує необхідність обмежень. Філософи та правники з давніх часів намагалися сформулювати принципи, які регламентують втручання влади у права людини. Зокрема ми можемо побачити намагання сформулювати такі принципи у Декларації прав людини і громадянина 1789 року, прийнятої у Франції.

Ц Декларація прав людини й громадянина 1789 року, Франція: «Свобода полягає у владі робити все, що не є шкідливим для інших... здійснення природних прав кожної людини має лише такі межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом. ... Закон може забороняти лише ті дії, які є шкідливими для суспільства... Закон може встановлювати лише ті покарання, які безумовно й очевидно необхідні».

2. За якими критеріями визначається правомірність обмежень прав людини

Сьогодні критерії, що запобігають свавільному обмеженню прав людини, можна побачити в міжнародних документах з прав людини та Конституції нашої держави, у практиці міжнародних органів, зокрема Європейського суду з прав людини.

Подивимося на ці критерії на прикладі Конвенції Ради Європи про права людини й основоположні свободи. Візьмемо статтю 8 Європейської конвенції, яка гарантує, що кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції. У частині 2 цієї статті записано: «Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно з законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб». На прикладі цієї статті бачимо, що держава може втручатися в право на приватне та сімейне життя лише якщо це відповідає закону, здійснюється у встановлених в статті інтересах (національна та громадська безпека чи економічний добробут країни), з визначеною метою (запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб) та необхідне в демократичному суспільстві.

Отже, щоб визначити або принаймні сформулювати судження щодо того, наскільки правомірно держава застосувала обмеження прав людини, можна скористатися своєрідним тестом, що має три

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви зможете:

- називати критерії правомірності обмежень прав людини;
- оцінювати проблемні ситуації, пов'язані з правами людини щодо правомірності застосування обмежень прав людини;
- наводити приклади випадків, коли обмеження прав людини є правомірними й неправомірними;
- застосовувати підхід до аналізу ситуації з використанням критеріїв правомірності обмежень у діяльності монітора НПМ.

складові. Таким тестом зазвичай користується Європейський суд з прав людини, та він буде в нагоді навіть для власної оцінки проблемної ситуації. Такими критеріями правомірного обмеження прав людини є:

- втручання здійснено відповідно до закону,
- переслідує легітимну мету,
- є необхідним у демократичному суспільстві.

Важливо, що для того, щоби втручання в право чи свободу не порушувало Конвенції, мають бути виконані всі три умови.

Спочатку треба визначити, чи було втручання в право взагалі, чи пов'язана ситуація з втручанням в певне право. Якщо втручання мало місце, то тепер можна застосувати критерії правомірності обмежень.

Перший критерій каже, що будь-яке обмеження має бути **«передбачене законом»**. Практика Європейського суду з прав людини допомагає розібратися, що це означає:

- будь-які обмеження, що застосовується, мають бути передбачені в національному законодавстві (Сільвер та інші проти Сполученого Королівства, § 86).
- закон має бути доступний для громадян (Санді Таймс проти Сполученого Королівства, § 49)
- законодавство має бути сформульованим із достатньою чіткістю, щоб надати особі можливість визначити, чи буде її поведінка суперечити закону, та якими можуть бути наслідки порушень (Мелон проти Сполученого Королівства, § 66).

Другий критерій – має переслідуватись **«легітимна ціль»**, заради якої здійснюється обмеження. Цікаво, що незважаючи на чималу кількість цілей, перелік їх вичерпний, і для окремих прав людини вони можуть збігатися, але й можуть бути різними. Легітимними цілями можуть бути інтереси національної безпеки та територіальної цілісності (статті 8, 10, 11), інтереси громадської безпеки (статті 9, 11), інтереси економічного добробуту країни (стаття 8), запобігання заворушенням чи злочинам (статті 8, 10, 11), захист громадського порядку (стаття 9), охорона здоров'я чи моралі (статті 8-11); захист репутації інших (стаття 10), захист прав і свобод інших (статті 8-11); підтримання авторитету та безсторонності суду (стаття 10).

Нарешті, **третій критерій** полягає в тому, що навіть якщо втручання було здійснено відповідно до закону та відповідало легітимній меті, таке втручання має бути **«необхідним у демократичному суспільстві»**, а саме: має відповідати «нагальній суспільній потребі» (Санді Таймс проти Сполученого Королівства, § 59) та бути пропорційним законній меті (Гіллу проти Сполученого Королівства, § 55).

3. Що означає принцип свободи розсуду при застосуванні обмежень прав людини

Важливо зауважити, що враховуючи різні культурні та правові традиції, характерні кожній державі-учасниці Конвенції, досить складно визначити єдині європейські стандарти в сфері прав людини, особливо щодо дискусійних питань, тому державам надається певна свобода розсуду у виконанні ними своїх зобов'язань, передбачених у Європейській конвенції з прав людини. Принцип свободи розсуду дає можливість уникнути конфронтації між Судом і державами й дозволяє балансувати суверенітет держав із їхніми зобов'язаннями відповідно до Європейської конвенції. Свобода розсуду держав не є необмеженою та передбачає «європейський нагляд» щодо застосованих заходів та їх необхідності (Хендісайд проти Сполученого Королівства, § 49). Тобто, хоча законодавчі органи та національні суди можуть вирішувати, що є «необхідним у демократичному суспільстві», спираючись на надану їм свободу розсуду, саме Суд, розглядаючи справу, виносить остаточне рішення, беручи до уваги різні фактори (наприклад, чи існує європейський консенсус щодо певного питання) для того, щоб визначити, чи діяла держава в межах свободи розсуду та чи відповідає втручання положенням Конвенції.

Отже, для того, щоб втручання відповідало Конвенції, воно має бути здійсненим відповідно до закону, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві; якщо одна з цих умов не виконується, то таке втручанням буде розглядатися як порушення Конвенції.

4. Яке значення мають критерії правомірності обмежень прав людини під час візиту НПМ

Як уже зазначалося, цей своєрідний тест можна використовувати в проблемній ситуації, що стосується прав людини, для визначення власного судження. Це процес мислення, аналітичної оцінки ситуації, що допомагає за результатами моніторингового візиту сформулювати аргументовану позицію та рекомендації.

Наприклад, якщо під час візиту стало відомо, що у виправній колонії засуджені довгий час не можуть отримувати кореспонденцію (листи, посилки, бандеролі), варто з'ясувати, якими нормами й на основі яких документів такі обмеження можуть бути встановлені. Певні регламентуючі норми щодо подібних ситуацій існують, і якщо такі правила були застосовані, то варто замислитися над питанням, які саме цілі переслідувала адміністрація, обмежуючи свободу кореспонденції. Детальніше вивчення ситуації дозволить сформулювати судження про те, наскільки встановлене обмеження було необхідним, і чи дійсно позбавлення права отримувати кореспонденцію на певний період було пропорційним тим цілям, заради яких на такий крок пішла адміністрація. Адже право отримувати й відправляти кореспонденцію є одним із способів мати зв'язки з зовнішнім світом. Без цього не працюватимуть деякі процедури оскарження, коли виникають проблемні ситуації, в тому числі пов'язані з принижуючим гідність поведінням і покаранням.

Запитання та завдання для самостійної перевірки

1. Які права людини й основоположні свободи не можуть бути обмежені за жодних обставин?
2. Якими є критерії правомірності обмежень прав людини, що означає кожен із них?
3. Наведіть приклади, коли обмеження прав людини є правомірними, а коли не правомірними.
4. Наведіть приклад ситуації, що може статися під час візиту НПМ, коли варто оцінити ситуацію з точки зору правомірності застосування обмежень прав людини.

3

Практичні завдання

Оберіть одну з наведених нижче справ:

- 1) Ознайомтеся з матеріалами справи.
- 2) Підготуйте аргументи на користь позиції заявника. Аргументуйте, що дії держави не відповідали критеріям правомірності, за якими можуть бути обмежені права людини.
- 3) Підготуйте аргументи на користь позиції уряду й доведіть, що обмеження були застосовані правомірно.
- 4) Ознайомтеся з тим, як цю ситуацію вирішив Європейський суд з прав людини.

Справа № 1

Подружжя, котрим понад 50 років, проживало в місті Ромни. Вони були сліпими з народження. Подружжя проживало в двокімнатній квартирі, що не належала їм за правом власності. У квартирі не було гарячої води та газу.

У подружжя було 7 дітей: Олень 1991 року народження, Марія (1992), Євген (1993), Петро (1995), Світлана (1997), Катерина (1998) та Тарас (2001).

У 1997 році Олень був примусово поміщений до Дитячої загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт. Батьки його забирали на вихідні та свята. При цьому адміністрація школи скаржилася до місцевих органів влади, що дитина тікає та жебракує.

У лютому 1998 року Марію, Євгена, Петра та Світлану було забрано до дитячого державного будинку через те, що батьки не могли за ними доглядати. Спочатку діти були розміщені в різних дитячих будинках, проте потім опинилися в одному. Пізніше Петра усиновили інші люди зі згоди подружжя.

У період між 1998 та 2004 роками Служба в справах неповнолітніх разом з Органом опіки та піклування та іншими соціальними службами провели близько десяти оглядів місця проживання подружжя, вивчаючи умови, в яких проживають інші діти. За їхнім звітом, умови були жахливі: кімнати потребували ремонту, вони були холодними та брудними, посуд немитий, одяг розкиданий, стояв запах екскрементів, дитячий матрац пахнув сечею, на кухні не було їжі, діти були брудними.

Іноді цьому подружжю надавали підтримку Товариство сліпих і волонтери.

Подружжя зверталось до місцевої влади з проханням підключити газ, проте 10 січня 2000 року їм офіційно повідомили, що їхні сусіди категорично проти цього, оскільки вважають, що це небезпечно, бо ті сліпі, а також через технічну неможливість це зробити.

Один член подружжя був безробітним із початку 90-х, і держава не допомагала йому знайти роботу. Інший працював, поки не вийшов на пенсію.

16 лютого 2000 року Катерину обслідував лікар. У неї було виявлено слабозвинуті розмовні функції та анемія першого ступеню; інших розладів установлено не було.

27 лютого 2001 року подружжя отримало допомогу в розмірі 150 грн. на оплату електрики.

8 липня 2003 року місцева влада видала попередження подружжю, де вказала, що їм потрібно покращити умови проживання, в яких ростуть діти.

5 січня 2004 року Прокуратура за поданням служби у справах неповнолітніх подала позов про вилучення Олеса, Катерини та Тараса в подружжя та розміщення їх у державному дитячому будинку.

2 грудня того ж року суд задовольнив позов прокуратури, вказавши, що батьки не дбають про своїх дітей, ті часто голодні, брудні та перебувають удома самі, а також те, що вони мешкають у жахливих антисанітарних умовах. Також було вказано, що діти мають перший ступінь анемії.

Подружжя подало апеляцію, вказавши, що Сімейний кодекс дає вичерпний перелік підстав для відібрання дітей (експлуатація дітей, наркоманія, алкоголізм та інші). Проте вони не вчиняли жодних подібних дій. Також вони стверджували, що дії влади засновані лише на тому факті, що вони є сліпими.

14 лютого 2005 року Сумський апеляційний суд відмовив у задоволенні апеляції подружжя. Він підтвердив твердження суду першої інстанції, що залишення дітей з батьками є небезпечним для їхнього здоров'я та життя, а також це погано для їхнього виховання.

Подружжя подало касаційну скаргу. Проте 22 березня 2006 року Верховний суд відмовив у її задоволенні.

При цьому діти не були заслухані під час жодного з цих трьох судових процесів.

Рішення суду було виконано 23 червня 2006 року. Катерина була поміщена до інтернату в Ромнах, а Олесю із Тарасом . у Сумах, що понад 100 км від Ромен. Олесю продовжував тікати з закладу.

Подружжя подало заяву до Європейського суду з прав людини, стверджуючи про порушення статті 8 Європейської Конвенції про захист прав людини в контексті «Право на повагу до сімейного життя».

Аргументи заявників

Заявники погодилися, що їхні умови проживання були незадовільними. Проте вони не погодилися, що умови були настільки поганими, що загрожували життю чи здоров'ю дітей і зумовлювали їхнє відлучення від дому. Зокрема, не було інформації про жодну хворобу, що мали діти, котра виникає внаслідок недоїдання чи бруду.

Заявники не заперечували, що отримували певну фінансову та іншу допомогу від держави, проте стверджували, що вона була явно недостатньою для покращення умов проживання. Більше того, їхнє прохання про підключення газу було відхилено. На думку заявників, влада сконцентрувалася лише на тому, щоби зафіксувати неналежні умови проживання замість запропонувати реальну допомогу для покращення цих умов.

Вони також погодилися з тим, що для дітей, можливо, й справді більш корисним є перебування в школі-інтернаті, проте без відлучення їх від батьків, адже таке унеможлиблює подальші нормальні стосунки батьків і дітей; зокрема, вони не можуть регулярно бачитися після навчання. На їхню думку, не було жодної небезпеки в тому, щоби дозволити дітям відвідувати своїх батьків після школи.

Вони також зазначали, що намагалися впливати на виховання Олеса. Проте він продовжував тікати й завжди робив це в час, коли перебував під наглядом учителів.

Тому заявники стверджували, що влада могла вжити менш шкідливі заходи, ніж забрати дітей від батьків, і влада могла допомогти їм виховувати дітей, надаючи адекватну допомогу. Вони також наголошували на тому, що думка дітей не була заслухана впродовж судового процесу.

Аргументи Уряду

Уряд погодився, що його дії були втручанням у право заявників. Проте воно відбувалося у відповідності до статті 170 Сімейного кодексу й переслідувало легітимну ціль – захист інтересів дитини. Також, на думку уряду, таке втручання було пропорційним.

Підкреслюючи, що батьки не були позбавлені батьківських прав, Уряд вказував, що батьки могли рідко навідувати дітей після розлучення. Також батьки не покращили своїх умов проживання, тим самим показавши, що вони не бажають об'єднати свою сім'ю.

Уряд також підкреслив, що держава надавала заявникам фінансову допомогу, а також така допомога надходила від Товариства сліпих, що підтримується державою. Проте вона не допомогла через незрілість і безвідповідальність заявників.

Тепер діти живуть під державною опікою у великих кімнатах із двома-трьома друзями по кімнаті. Вони також відвідують музеї та театри й можуть виїжджати на відпочинок до літніх таборів.

Тому, на думку Уряду, в цій справі не було порушення статті 8 Конвенції.

Рішення Європейського суду від 18 грудня 2008 року.
Справа Савіни проти України (заява № 39948/06)
(Короткий переказ)

Суд наголосив, що взаємна насолода від перебування разом батьків і дітей є фундаментальним елементом сімейного життя, а тому втручання до нього має відбуватися у вузьких рамках, визначених статтею 8 Конвенції. Суд також наголосив, що, незважаючи на певний вільний розсуд держави в справі переведення дітей під державну опіку, відбирання дітей від батьків означає відрізання дітей від свого коріння, що може бути виправдане лише у виключних випадках. Наприклад, якщо

Наприклад, якщо дитину відбирають унаслідок небезпеки для неї, то ця небезпека вже реально повинна існувати.

Очевидно, що поміщення трьох дітей під державну опіку становило втручання в право на сімейне життя. Також очевидно, що таке втручання відбувалося «відповідно до закону» та переслідувало легітимну ціль – захист інтересів дитини.

Тому потрібно дослідити, чи було таке втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

У принципі, батьки погоджувалися, що в матеріальному сенсі для дітей буде краще, коли вони перебуватимуть у спеціальних закладах. Проте вони заперечували примусове розділення дітей і батьків, що унеможливує в подальшому їхні контакти – вони, наприклад, не зможуть забирати дітей у позашкільний час (канікули, вихідні тощо).

Суд зауважує, що місцева влада в своєму рішенні спиралася на те, що подружжя, зважаючи на малозабезпеченість і особисті якості, не могло забезпечити дітей належним харчуванням, одягом, санітарним оточенням і турботою про здоров'я, а також забезпечити їхню соціальну та освітню адаптацію. Суд вважає ці аргументи дуже важливими для прийняття такого рішення.

Проте, оцінюючи також міру істотності цих аргументів, Суд сумнівається в наявності адекватних і явних фактів, що свідчили би про загрозу життю дітей і їхньому здоров'ю. Наприклад, із часу подачі позову в 2004 році до часу виконання рішення в 2006 році не було вчинено жодних упереджувальних дій із боку влади, та водночас і не було зафіксовано жодної шкоди дітям у цей період. Крім того, багато висновків у справі були зроблені виключно на інформації органів влади, зібраних під час обстеження умов проживання дітей. Інших доказів, таких як свідчення самих дітей, їхні медичні документи, свідчення сусідів, висновки педіатрів у справі, не було. Лише один документ про обслідування був долучений до справи – він свідчив про анемію першого ступеня в двох дітей.

Також немає свідчень про те, як глибинно суд вивчив причини неадекватності у вихованні дітей. Це приписувалося безнадійній неспроможності батьків забезпечувати належний догляд, а не фінансовим труднощам та об'єктивними проблемами, які можна було би подолати за наявності цільової фінансової допомоги та соціальної допомоги й консультування.

Відповідно, всі невідповідності виховання дітей були пов'язані з безвідповідальністю подружжя як батьків, проте жодних доказів цього (наприклад, свідчення психологів) не було. Також не було дано оцінки й усім спробам батьків покращити своє життя через звернення по допомогу до органів влади. Проте місцевий суд узяв до уваги свідчення органів влади про те, що подружжя не покращило свої житлові умови. Не було вивчено, скільки саме й якої допомоги було надано подружжю (фінансової, соціальної чи консультуванням) і чому вона не допомогла.

Таким чином, суду видається, що держава не виконала свого обов'язку поважати сімейне життя, не скориставшись ефективністю інших альтернативних заходів, крім роз'єднання батьків і дітей.

Крім того, суд зауважує, що діти не були заслухані під час процесу, хоча старшому на той час було 13 років. Також діти були розділені й були розміщені в різних закладах. Зокрема, двоє з них були істотно далеко від батьків й не мали можливості для підтримки контакту з рідними.

Виходячи з описаного вище, Суд робить висновок, що попри вагомість причин, через які діти були вилучені з сім'ї, вони не були в достатній мірі істотними, щоб обґрунтувати таке серйозне втручання в сімейне життя подружжя.

Тому тут було порушення статті 8 Конвенції.

Справа №2

У грудні 2003 року неповнолітні громадянин І. й громадянин Д. викрали харчові продукти й кухонне приладдя зі шкільної їдальні, в зв'язку з чим їх було допитано працівниками міліції, яким вони зізналися у вчиненні правопорушення. Пізніше слідчий порушив кримінальну справу за фактом крадіжки з зазначенням, що в період із 30 грудня 2003 року до 2 січня 2003 року невідома особа проникла до шкільної їдальні та викрала харчові продукти й кухонне приладдя.

У січні 2004 року слідчий направив до районного суду подання про поміщення І. та Д. до приймальника-розподільника для неповнолітніх відповідно до статті 7-3 Кримінально-процесуального кодексу, аргументуючи це тим, що вони вчинили умисні дії, які можуть бути кваліфіковані як злочин, передбачений

частиною третьою статті 185 Кримінального кодексу; що обоє походять із багатодітних родин із низьким доходом, мають зв'язки зі злочинцями, мають погані характеристики зі школи, схильні до вчинення протиправних діянь і не піддаються впливу батьків. Слідчий зазначив, що викладені вище міркування дають достатні підстави вважати, що існує ризик повторного вчинення г. І. і г. Д. суспільно небезпечних діянь.

За результатами розгляду суд виніс постанову про поміщення г. І. та г. Д. до приймальника-розподільника для неповнолітніх, оскільки вони звинувачуються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, і щодо них було порушено кримінальну справу. Суд дійшов висновку про існування достатніх підстав вважати, що громадянин І. й громадянин Д. ухилятимуться від слідства й суду та продовжуватимуть свою злочинну діяльність. Постанова суду була остаточною й не підлягала оскарженню.

Громадянин І. й громадянин Д. перебували в приймальнику-розподільнику для неповнолітніх до 13 лютого 2004 року. 3 березня 2004 року слідчий порушив щодо них кримінальну справу за фактом вчинення крадіжки харчових продуктів і кухонного приладдя зі шкільної їдальні. В квітні 2004 року слідчий виніс постанову про закриття кримінальної справи щодо І. та Д. з огляду на те, що вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і направив справу до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру.

У лютому 2005 року районний суд розглянув матеріали щодо застосування до г. І. та г. Д. примусових заходів виховного характеру й вирішив обмежитися попередженням щодо обох.

Заявники скаржилися на порушення пункту 1 статті 5 Конвенції.

Аргументи заявників

Заявники стверджували, що вимоги національного закону не було дотримано, та що судові рішення про поміщення г. І. та г. Д. до приймальника-розподільника для неповнолітніх були невиннованими, а мета такого затримання залишалась незрозумілою. Протягом часу утримання в приймальнику-розподільнику щодо них не було проведено жодних слідчих дій і не було пред'явлено ніяких обвинувачень. Крім того, в той час, коли було ухвалено рішення про їх затримання, вони офіційно ще не вважалися підозрюваними.

Аргументи Уряду

Уряд вважав, що затримання громадян І. та Д. здійснювалося відповідно до вимог пункту 1 статті 5 Конвенції. Таке затримання відбувалося на підставі чітких і передбачуваних положень національного закону, а саме статті 7-3 Кримінально-процесуального кодексу. Уряд також зазначив, що рішення про затримання г. І. та г. Д. було постановлене національними судами, повноважними тлумачити національне законодавство та на власний розсуд застосовувати його до обставин конкретної справи. Уряд стверджував, що зазначений захід було застосовано до заявників із метою допровадження їх до компетентного судового органу, як це передбачено пунктом 1(с) статті 5 Конвенції.

Рішення Європейського суду від 21 грудня 2010 року. Справа Ічин та інші проти України (Заяви №№ 28189/04 і 28192/04)

Суд зазначає, що порядок поміщення неповнолітнього до приймальника-розподільника передбачений статтею 7-3 Кримінально-процесуального кодексу. Проте обставини справи, що розглядається, дають підстави сумніватися в достатній визначеності межі й порядку застосування такого заходу як інструменту попередження свавілля.

Громадянин Ічин і громадянин Дмитрієв вчинили крадіжку й зізналися в цьому через кілька днів під час попередньої перевірки. У зв'язку з цим слідчими було порушено кримінальну справу за фактом вчинення крадіжки невідомими особами, хоча особи злочинців та їхній вік було на той момент уже встановлено. Тим не менш, їх викликали до суду як свідків, і рішення про поміщення їх до приймальника-розподільника для неповнолітніх не видається таким, що відповідає будь-якій меті, що визначається пунктом 1(с) статті 5 Конвенції. Уряд послався на те, що затримання заявників було застосовано до них із метою допровадження їх до компетентного органу, та залишається питання, який саме орган мався на увазі. Крім того, під час перебування заявників у приймальнику-розподільнику стосовно них не проводили слідчих дій, і, хоча заявники не підлягали притягненню до кримінальної відповідальності, через двадцять днів після звільнення з зазначеної установи щодо них усе-таки порушили кримінальну справу. Отже, Суд вважає, що затримання заявників не підпадає під виключення, передбачені пунктом 1(с) статті 5 Конвенції.

Далі ЄСПЛ визначив, незважаючи на відсутність такого аргументу від Уряду, чи може затримання заявників підпадати під дію пункту 1(d) статті 5 Конвенції з огляду на неповнолітній вік заявників

і на те, що до приймальника-розподільника для неповнолітніх їх могли помістити на підставі вимог національного законодавства з метою ізоляції їх від суспільства або подальшого переведення до спеціальних навчально-виховних закладів. Крім того, положення, які регулюють діяльність приймальників-розподільників для неповнолітніх, передбачають проведення з ними виховної роботи.

Суд повторює, що в контексті затримання неповнолітніх розуміння «наглядних заходів виховного характеру» не повинно зводитися лише до шкільного навчання, воно має охоплювати багато аспектів здійснення представниками держави батьківських прав заради благополуччя й для захисту інтересів відповідної особи. Однак Суд не вважає, і це не оспорюється Урядом, що поміщення до приймальників-розподільників для неповнолітніх само по собі є «здійсненням наглядних заходів виховного характеру». Як видно з положень національного законодавства, така установа призначена для тимчасової ізоляції різних категорій неповнолітніх, включно з тими, хто вчинив злочин. У положеннях про приймальники-розподільники для неповнолітніх не зазначено з достатньою чіткістю, які саме виховні заходи проводяться в такій установі, а передбачена профілактична й виховна робота зводиться лише до слідчих заходів зі збирання інформації про можливу причетність неповнолітніх до злочинної діяльності. У цій справі Уряд не стверджував, що поміщення до приймальника-розподільника для неповнолітніх було здійснене для застосування «наглядних заходів виховного характеру». У матеріалах справи ніщо не свідчить про те, що застосування такого заходу до заявників було здійснене з будь-якою такою метою, або що під час перебування в цій установі заявники брали участь у тих чи інших виховних заходах. Отже, Суд вважає, що затримання заявників не підпадає під виняток, передбачений пунктом 1(d) статті 5 Конвенції.

Суд дійшов висновку, що затримання г. Ічина та г. Дмитрієва було свавільним, і, відповідно, що мало місце порушення пункту 1 статті 5 Конвенції.

Справа №3

Заявник народився в 1968 році та наразі відбуває покарання у вигляді позбавлення волі в Сокальській виправній колонії № 47 у Львівській області.

13 вересня 2000 року Запорізький обласний суд (далі – Запорізький суд), засідаючи як суд першої інстанції, визнав заявника винним за всіма пунктами обвинувачення у вчиненні кількох розбійних нападів і вбивства та призначив йому покарання у вигляді довічного позбавлення волі за вбивство, а також визначив остаточне покарання у вигляді довічного позбавлення волі шляхом поглинання менш суворих покарань за інші злочини більш суворим. Твердження заявника про жорстоке поводження з ним Запорізький суд визнав такими, що не знайшли свого підтвердження. У цьому ж році Верховний Суд України залишив вирок без змін.

30 жовтня 2009 року Верховний Суд України переглянув справу заявника в порядку виключного провадження та пом'якшив покарання, зменшивши строк позбавлення волі до п'ятнадцяти років. Суд обґрунтував це тим, що на дату вчинення вбивства, за яке заявник був засуджений, довічне ув'язнення в якості покарання Кримінальним кодексом України не передбачалося.

6 грудня 2001 року заявника було етаповано для відбування покарання, призначеного йому Запорізьким обласним судом, до Вінницької установи виконання покарань № 1, в якій було обладнано секцію для тримання засуджених до довічного позбавлення волі. Зазначена установа розташована приблизно за 700 км від м. Запоріжжя, в якому проживав заявник до засудження, і де проживала його мати. 10 грудня 2009 року після перегляду вироку заявника його було переведено до Сокальської виправної колонії № 47, розташованої в Львівській області приблизно за 1000 км від м. Запоріжжя.

Заявник та його літня матір, пані Капітон, яка діяла від його імені як представник його інтересів за дорученням, неодноразово зверталися до Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) з клопотаннями про переведення заявника до установи виконання покарань, розташованої ближче до його місця проживання, щоб їй було легше його відвідувати. Вони наголошували, зокрема, на тривалості подорожі громадським транспортом із Запоріжжя до Вінниці, яка для пані Капітон була дуже обтяжливою з огляду на її похилий вік (1938 року народження) й поганий стан здоров'я (вона офіційно визнана інвалідом II групи).

ДДУПВП постійно залишав без задоволення ці клопотання, обґрунтовуючи це тим, що засуджені мають відбувати увесь строк покарання в одній установі, тим що, в будь-якому разі, в установах виконання покарань, розташованих ближче до місця проживання заявника, немає вільних місць, та тим, що особи, засуджені за вчинення вбивства з обтяжуючими обставинами, мають відбувати покарання за межами області, в якій було вчинено злочин.

Заявник страждав на вроджені вій у лівому оці, які періодично слід було видаляти. Щодо тривалості та походження вищезазначеної патології відсутня будь-яка додаткова інформація.

Згідно з витягами з медичної картки заявника, наданими Урядом, вроджені вій видаляли заявнику 21 січня, 26 березня, 9 липня і 13 грудня 2004 року, а також 1 серпня 2005 року і 4 січня 2008 року. Крім того, 30 червня 2010 року і 6 квітня 2012 року він відмовлявся від медичного огляду й лікування.

Крім того, під час відбування заявником покарання він та його мати неодноразово скаржилися до органів прокуратури і ДДУПВП на вилучення та систематичний перегляд адміністрацією колонії його кореспонденції. У відповідь органи влади зазначали, що кореспонденція заявника підлягає перегляду відповідно до чинного законодавства, а його листи вилучались лише тричі в зв'язку з тим, що їхній зміст не відповідав вимогам Інструкції з організації перегляду кореспонденції осіб, які тримаються в установах кримінально-виконавчої системи.

Європейський суд з прав людини.

Справа «Вінтман проти України»

(заява № 28403/05)

(Стислий виклад рішення від 23 жовтня 2014 року)

6 грудня 2001 року заявника було етаповано для відбування покарання, призначеного йому Запорізьким обласним судом, до Вінницької установи виконання покарань № 1, в якій було обладнано секцію для тримання засуджених до довічного позбавлення волі. Зазначена установа розташована приблизно за 700 км від м. Запоріжжя, в якому проживав заявник до засудження, і де проживала його мати. 10 грудня 2009 року, після перегляду вироку заявника, його було переведено до Сокальської виправної колонії № 47, розташованої у Львівській області, приблизно за 1000 км від м. Запоріжжя.

Заявник та його літня матір, пані Капітон, яка діяла від його імені як представник його інтересів за дорученням, неодноразово зверталися до Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) з клопотаннями про переведення заявника до установи виконання покарань, розташованої ближче до його місця проживання, щоб їй було легше його відвідувати. ДДУПВП постійно залишав без задоволення ці клопотання, обґрунтовуючи це тим, що засуджені мають відбувати увесь строк покарання в одній установі, тим що у будь-якому разі в установах виконання покарань, розташованих ближче до місця проживання заявника, немає вільних місць, та тим, що особи, засуджені за вчинення вбивства з обтяжуючими обставинами, мають відбувати покарання за межами області, в якій було вчинено злочин.

Крім того, під час відбування заявником покарання він та його мати неодноразово скаржилися до органів прокуратури і ДДУПВП на вилучення та систематичний перегляд адміністрацією колонії його кореспонденції. У відповідь органи влади зазначали, що кореспонденція заявника підлягає перегляду відповідно до чинного законодавства, а його листи вилучались лише тричі у зв'язку з тим, що їх зміст не відповідав вимогам Інструкції з організації перегляду кореспонденції осіб, які тримаються в установах кримінально-виконавчої системи.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за статтею 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) на незаконність та необґрунтованість відмов ДДУПВП перевести його до колонії, розташованої ближче до місця його проживання; за статтею 13 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції на відсутність ефективних засобів юридичного захисту в зв'язку з вищезазначеною скаргою; за статтею 8 Конвенції на перегляд та вилучення його листів адміністрацією Вінницької установи виконання покарань № 1; за статтею 3 Конвенції на ненадання йому медичної допомоги в зв'язку з востанням вій.

Розглянувши скарги заявника за статтею 8 Конвенції, Європейський суд дійшов висновку, що відмова органів влади перевести заявника до колонії, розташованої ближче до місця його проживання, унеможливила його побачення з матір'ю, яка з огляду на похилий вік та слабе здоров'я була фізично нездатна відвідувати його у Вінниці, а тим паче – у м. Сокаль. Загалом Європейський суд зазначив, що особисте становище заявника та його зацікавленість у підтриманні родинних зв'язків ніколи не аналізувалися органами державної влади, а відповідних і достатніх причин для втручання до прав заявника за статтею 8 Конвенції ніколи не наводилось. Відповідно, було порушення цієї статі.

Розглянувши скарги заявника за статтею 13 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції, Європейський суд встановив відповідне порушення в зв'язку з тим, що скарги заявника до ДДУПВП були безуспішними, а нечіткість національного законодавства та судової практики щодо підсудності адміністративним судам рішень пенітенціарних органів про переведення засуджених з однієї колонії до іншої свідчить про неефективність і цього засобу.

Щодо скарг заявника за статтею 8 Конвенції на перегляд і вилучення його листів адміністрацією Вінницької установи виконання покарань № 1 Європейський суд дійшов висновку, що чинне національне законодавство не надавало належного рівня захисту від свавільного втручання в право засудженого на повагу до його кореспонденції. Так, Європейський суд вказав, що застосовані положення національного законодавства не провели жодних розмежувань між різними категоріями осіб, з якими могли листуватися засуджені, та не визначали, чи мають засуджені право бути повідомленими про будь-які зміни у змісті їх вихідної кореспонденції, а також не передбачали обов'язку органів влади зазначати підстави перегляду кореспонденції засуджених.

Крім того, оскільки перегляд був автоматичним, органи влади не були зобов'язані зазначити підстави перегляду кореспонденції, а також закон не визначав, чи мав засуджений право бути повідомленим про будь-які зміни в змісті його вихідної кореспонденції.

Водночас, розглянувши скарги заявника за статтею 3 Конвенції на ненадання йому належної медичної допомоги, Європейський суд дійшов висновку, що ця частина заяви має бути відхилена відповідно до підпункту «а» пункту 3 й пункту 4 статті 35 Конвенції як явно необґрунтована.

Заявник також подавав інші скарги за статтями 3, 5, 6, та 7 Конвенції, після розгляду яких Європейський суд відхилив їх відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції як явно необґрунтовані.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО:

«1. *Вирішує* долучити заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту у зв'язку зі скаргою заявника за статтею 8 Конвенції щодо відсутності в нього можливості домогтися переведення до колонії, розташованої ближче до місця його проживання, до суті його скарги за статтею 13 Конвенції та відхиляє це заперечення після розгляду зазначеної скарги по суті;

2. *Оголошує* прийнятними скарги за статтями 8 і 13 Конвенції щодо відсутності в заявника можливості домогтися переведення до колонії, розташованої ближче до місця його проживання, а також його скаргу за статтею 8 Конвенції щодо перегляду в колонії його кореспонденції, а решту скарг у заяві – неприйнятними;

3. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції в зв'язку з відсутністю в заявника можливості домогтися переведення до колонії, розташованої ближче до місця його проживання;

4. *Постановляє*, що було порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції в зв'язку з вищезазначеним питанням;

5. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції в зв'язку з переглядом кореспонденції заявника у Вінницькій установі виконання покарань № 1;

6. *Постановляє*, що:

■ впродовж трьох місяців із дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявникові нижченаведені суми, які мають бути конвертовані у валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу:

- 12 000 (дванадцять тисяч) євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися;

- 2 556 (дві тисячі п'ятсот п'ятдесят шість) євро компенсації судових та інших витрат та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися.

■ із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на вищезазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти;

7. *Відхиляє* решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції».

§5. Загальний огляд міжнародних механізмів захисту прав людини: система ООН

1. Права людини та ООН

Чи знаєте ви, що термін «права людини» згадується сім разів у Статуті Організації Об'єднаних Націй, прийнятому в 1945 році? Наприклад, у статті 1 Статуту ООН йдеться про те, що «ціль ООН – здійснювати міжнародну співпрацю... для сприяння та розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без розрізнення за расою, статтю, мовою й релігією». Оскільки Статут є основоположним документом, що визначає діяльність організації, то популяризація та захист прав людини були визначені ключовою метою й керівним принципом Організації Об'єднаних Націй.

У 1948 році була прийнята Загальна декларація прав людини, яка вивела права людини до сфери міжнародного права. З 1948 до сьогодні в рамках ООН було створено чимало структур та інструментів, спрямованих на захист прав людини в світі. Про них детально йтиметься в пунктах цього параграфа.

2. Стандарти в сфері прав людини

В період із 1965 по 2006 роки були прийняті дев'ять основних конвенцій та факультативних протоколів до них, які вважаються ключовими юридичними інструментами в сфері прав людини:

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права,
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права,
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання,
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок,
- Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації,
- Конвенція про права дитини,
- Міжнародна конвенція про права всіх трудових мігрантів та членів їх сімей,
- Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень,
- Конвенція про права людей з інвалідністю.

Ці конвенції визначають основні стандарти в сфері прав людини. До деяких із цих конвенцій були прийняті факультативні протоколи. Україна ратифікувала всі ці конвенції та факультативні протоколи до них (за винятком Міжнародної конвенції про права всіх трудових мігрантів та членів їх сімей), тим самим узявши на себе міжнародні зобов'язання їх виконувати.

3. Катування в міжнародному праві прав людини

Міжнародне право містить **абсолютну заборону катувань** та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання. Це означає, що **не існує обставин, за яких катування можуть бути виправдані**, навіть під час надзвичайного стану в державі, у зв'язку з тероризмом або збройним конфліктом.

Норми про ці заборони містяться в низці основних міжнародних документів із прав людини, учасницею яких є Україна. Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (статті 7, 9, 10) встановлює, що «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведінку чи покаранню», «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість», і що «всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поведінка й поважання гідності, властивої людській особі». Положення Пакту чітко встановлюють «рівне для чоловіків і жінок право користування» всіма правами, передбаченими в ньому.

Конвенція про права дитини вимагає від держав-учасниць забезпечити захист дітей від «усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого й брутального поведінка та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання».

Такі ж заборони містяться в Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції про права людей з інвалідністю та в інших конвенціях.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфа й виконання завдань Ви:

- матимете чітке розуміння системи захисту прав людини ООН;
- знатимете, куди можна направити зібрану Вами інформацію про порушення;
- знатиме, які практичні інструменти ООН можна застосовувати для протидії катуванням і жорстокому поводженню.

Ключовим документом ООН щодо заборони катувань є **Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання.**

Конвенція визначає катуванням «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне... коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди для низки неприйнятних цілей, у тому числі допиту, залякування, покарання, помсти, приниження або дискримінації будь-якого виду».

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

Дії можуть бути визнані катуванням за наявності 4 обов'язкових ознак (елементів):

1. Заподіяння сильного фізичного болю чи душевного страждання (інтенсивність фізичного чи психічного насильства).
2. Умисне (з наміром) заподіяння болю.
3. Вчинене посадовими особами або з їх згоди/відома.
4. Незаконна мета (як правило, переслідування **конкретної мети**: отримання зізнання, свідчень, покарання чи залякування, або будь-яка інша причина, яка ґрунтується на дискримінації).

4. Корисні інструменти ООН для моніторів НПМ

ООН також розробила ряд документів, які мають надзвичайну практичну цінність і можуть використовуватися Вами під час здійснення моніторингових візитів. Ці документи не потребують ратифікації, а радше є методичними посібниками та збірниками загальноновизнаних стандартів.

■ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (правила Мандели).

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями вперше були прийняті в 1957 році. В 2015 році вони були переглянуті та затверджені Генеральною Асамблеєю ООН як Правила Мандели. Вони вважаються універсальним стандартом управління пенітенціарною установою, що ґрунтується на принципах гуманного ставлення до осіб, позбавлених волі. Правила ще раз підкреслюють повну заборону катувань і жорстокого поводження. Правила містять практичні вказівки щодо забезпечення медичного огляду й стандартів надання медичної допомоги ув'язненим, їхньої трудової діяльності, строків утримання в ізоляції від інших тощо.

Корисно знати: чим відрізняється переглянута версія 2015 року від попередньої?

1. *Принципи поваги до гідності ув'язнених, їхньої цінності як людини та повна заборона катувань і жорстокого поводження* не лише окреслені в правилі 1, а й згадуються в усьому тексті.

2. *Медичні послуги.* Правила визначають, що рівень забезпечення медичними послугами повинен відповідати тим стандартам, які доступні в громаді для широкого загалу. Правила містять детальне керівництво щодо системи охорони здоров'я в тюрмі та ролі медичного персоналу.

3. *Дисциплінарні заходи та санкції.* Оновлені правила містять чіткі вказівки щодо використання гамівних засобів, процедурних гарантій під час застосування дисциплінарних заходів, заборонених санкцій (наприклад, обмеження питної води). Вперше в міжнародному стандарті визначено й обмежено використання одиночного ув'язнення.

4. *Розслідування смерті та катувань під час утримання під вартою.* Оновлені правила впроваджують обов'язок адміністрації тюрми розслідувати та повідомляти сім'ю про випадки смерті, зникнення чи серйозної травми.

5. *Захист вразливих груп.* Правила визначають, що адміністрація повинна визначати та враховувати особливі потреби ув'язнених (наприклад, ув'язнені з дітьми, ув'язнені з інвалідністю, тощо). Такі потреби не можуть бути підставою для дискримінації.

6. *Доступ до правової допомоги.* Правила наголошують на тому, що ув'язнені мають право на доступ до правової допомоги весь час, а не лише на етапі досудового слідства чи судового процесу. Ув'язнені можуть зберігати документи, що стосуються судового розгляду їх справи.

7. *Скарги та незалежні перевірки.* Ув'язнені повинні мати доступ до механізмів подачі скарги, а також повинні бути захищені від помсти, погроз чи інших негативних наслідків після подання скарги.

8. *Навчання персоналу.* Персонал тюрм повинен мати доступ до навчання в сферах забезпечення безпеки, застосування сили та гамівних засобів, а також способів вирішення конфліктів.

■ **Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками й видів покарань для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила).**

Прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 2010 року, ці правила є першим збірником стандартів, що стосуються особливостей і потреб ув'язнених жінок. Цей збірник із 70 правил – керівництво для тих, хто приймає рішення, закони, вироки й для адміністрації пенітенціарних установ – спрямований, передусім, на зниження кількості ув'язнених жінок і на задоволення особливих потреб уже ув'язнених жінок.

■ **Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).**

Із шести розділів цього документу один є особливо корисним у Вашій роботі, а саме: «Поводження з правопорушниками у виправних установах».

Правила Манделі, Бангкокські правила та Пекінські можуть бути надзвичайно корисними для Вас, коли Ви аналізуєте виявлені порушення й звертаєте на них увагу адміністрації пенітенціарних установ.

■ **Стамбульський протокол.**

У 1999 році Управління Верховного комісара ООН із прав людини опублікувало «Стамбульський протокол: Посібник з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання». Цей методичний посібник є результатом трирічної роботи 75 експертів у галузі права, медицини та прав людини, які представляли 40 організацій та установ із 15 країн світу. Він містить детальні рекомендації та найкращі практики документування катувань. У Вашій роботі найбільш корисними стануть розділи III та IV, у яких ідеться про візити комісій із розслідування катувань до місць позбавлення волі та про аспекти, які потрібно враховувати в спілкуванні особою, яка заявляє про катування. В розділах V та VI містяться практичні рекомендації щодо того, як розпізнати фізичні та психологічні ознаки катувань.

5. Що таке договірні органи ООН?

Відповідно до кожної з основних конвенцій, про які йшлося вище, утворено комітет, що здійснює нагляд за її виконанням. Ці комітети називаються договірними, адже їхня діяльність визначається самою конвенцією (міжнародною угодою). Комітети виконують такі основні функції: розгляд періодичних доповідей, які зобов'язані подавати Держави-учасниці, розгляд індивідуальних скарг, підготовка зауважень загального порядку (роз'яснення певних положень конвенції), розгляд міждержавних скарг. Зауваження загального порядку є також важливим джерелом стандартів і вказівок до практичного застосування положень конвенції.

Повний перелік основних конвенцій, факультативних протоколів до них і відповідних договірних органів (Виділені ті договори та органи, які найбільше стосуються Вашої діяльності як моніторів НПМ):

	Угода (в порядку прийняття)	Факультативний протокол, якщо є	Орган контролю
1.	Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (21/12/1965)	-	Комітет із ліквідації расової дискримінації
2.	Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16/12/1966)	Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (16/12/1966) Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що стосується скасування смертної кари (15/12/1989)	Комітет із прав людини
3.	Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (16/12/1966)	Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (10/12/2008)	Комітет із економічних, соціальних і культурних прав
4.	Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (18/12/1979)	Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (10/12/1999)	Комітет із ліквідації всіх форм дискримінації жінок

	Угода (в порядку прийняття)	Факультативний протокол, якщо є	Орган контролю
5.	Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (10/12/1984)	Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (18/12/2002)	Комітет проти катувань. Підкомітет із недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (2007)
6.	Конвенція про права дитини (20/11/1989)	Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (25/05/2000) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії (25/05/2000) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень (14 квітня 2014)	Комітет із прав дитини
7.	Міжнародна конвенція про права всіх трудових мігрантів та членів їх сімей (18/12/1990) (не ратифікована Україною)	-	Комітет із прав усіх трудових мігрантів і членів їх сімей
8.	Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (20/12/2006)	-	Комітет із насильницьких зникнень
9.	Конвенція про права людей з інвалідністю (13/12/2006)	Факультативний протокол до Конвенції про права людей з інвалідністю (12/12/2006)	Комітет із прав людей з інвалідністю

Найбільш важливими у Вашій роботі будуть два міжнародні договори: Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання та Факультативний протокол до неї. Відповідно, двома договірними органами, робота яких безпосередньо пов'язана з Вашою діяльністю, є: Комітет проти катувань і Підкомітет із недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.

Комітет проти катувань (як і інші договірні органи) заслуховує доповіді країн щодо виконання положень Конвенції кожні чотири роки. За результатами цього процесу Комітет готує заключні зауваження та надає рекомендації державі-учасниці, які повинні бути своєрідною дорожньою картою для Уряду на наступні чотири роки (до наступного перегляду Комітетом).

Пам'ятайте: Ви як представниці й представники громадянського суспільства не лише можете, а й повинні використовувати цей процес перегляду ситуації в Україні договірним органом ООН як можливість заявити про виявлені проблеми, взявши участь у підготовці доповіді, взявши участь у засіданні Комітету, контролюючи виконання заключних зауважень Урядом.

Заключні спостереження також є своєрідним переліком проблем, на які Ви можете звертати увагу під час моніторингових візитів.

Підкомітет із недопущення катувань було створено в 2007 році після прийняття Факультативного протоколу проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання. До складу підкомітету входять 25 членів. Це незалежні експерти в сфері прав людини та протидії катуванням – юристи, правозахисники, лікарі, психіатри, які мають високі моральні якості й обираються строком на чотири роки. Одна з ключових функцій Підкомітету – це візити до країн та надання відповідних рекомендацій державі-учасниці. Під час візиту члени делегації Підкомітету зустрічаються з представниками громадянського суспільства, представниками влади та особами, що позбавлені волі урядом відвідуваної країни. Делегації можуть відвідувати будь-які місця, де утримуються особи, позбавлені волі, не попереджаючи про це; відвідувати такі місця вдруге; вести бесіду з особами, позбавленими волі, наодинці; зустрічатися в місцях позбавлення волі з будь-якою особою за власним розсудом або з усіма особами, а також без обмежень оглядати всі приміщення (а не лише камери). Делегація може мати доступ до всіх документів і досьє відвідуваних осіб.

Підкомітет ООН із недопущення катувань відвідував Україну двічі — в 2011 та 2016 роках. Доповідь за результатами візиту в 2016 році була опублікована в травні 2017 року. Важливими проблемами, на які звернув увагу Підкомітет, є: погані умови ув'язнення та незадовільний стан транспортних засобів для перевезення затриманих; брак реабілітаційних заходів; необізнаність щодо кращих практик документування катувань, таких як Стамбульський протокол; брак механізмів подачі скарги та реагування на неї; обмежений доступ до адвокатів; відмінності в поводженні з особами, затриманими в зв'язку з конфліктом.

6. Які існують статутні органи ООН у сфері прав людини, які їхні функції?

Деякі органи ООН називаються статутними, тому що вони були створені на основі Статуту ООН. Такими органами є:

Рада ООН із прав людини (в минулому – Комісія з прав людини).

Рада ООН із прав людини (РПЛ) була створена 15 березня 2006 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/251 замість ліквідованої Комісії ООН з прав людини, яка проіснувала з 10 грудня 1946 року. Рада ООН із прав людини має статус допоміжного органу Генеральної Асамблеї, основною спеціалізацією якого є заохочення та захист прав людини. Рада уповноважена обговорювати питання та ситуації в сфері прав людини, які потребують уваги впродовж року, та вносити відповідні рекомендації. Передусім, це питання пов'язані з порушенням прав людини, включно з грубими та систематичними порушеннями.

Засідання Ради ООН із прав людини проходять в Женеві. До складу Ради входять 47 країн-учасниць ООН, які вибираються більшістю членів Генеральної Асамблеї ООН шляхом прямого таємного голосування з урахуванням певних географічних квот. Члени Ради виконують свої повноваження протягом трьох років і не мають права на негайне переобрання після двох послідовних строків в Раді.

Рада ООН з прав людини та Україна

Україна вперше стала членом РПЛ у 2006 році. У 2008 Україну було переобрано до складу Ради на другий термін, до 2011 року. З червня 2011 року Україна активно співпрацює з РПЛ у якості спостерігачки. 27 червня 2014 року у ході 26-ї сесії РПЛ прийняла резолюцію, ініційовану Україною, «Співпраця та допомога Україні в галузі прав людини». Резолюція вітає співпрацю нашої держави з міжнародними правозахисними механізмами ООН і засуджує порушення прав людини, передусім на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та на сході України. У вересні 2017 року Україна знову братиме участь у виборах до членів Ради ООН із прав людини.

Рада ООН із прав людини має такі **три основні процедури та механізми**:

- *Консультативний Комітет Ради з прав людини* – «мозок» Ради, який надає їй експертні висновки та проводить консультації з тематичних питань;
- *Процедура подачі та розгляду скарг* – дозволяє приватним особам й організаціям повідомляти Раду про порушення прав людини. Ви як монітори НПМ також можете користуватися цим механізмом;
- *Універсальний періодичний огляд (УПО)* – унікальний механізм колегіального огляду інформації в сфері прав людини у всіх державах-учасниках ООН. Огляд ситуації в кожній державі здійснюється всіма іншими учасниками ООН на основі трьох документів, що повинні бути доступні не менш ніж за шість тижнів до огляду: національна доповідь держави-учасниці (до 20 сторінок); збірник інформації ООН, підготований Управлінням Верховного комісара ООН із прав людини (до 10 сторінок); резюме документів, представленого зацікавленими сторонами, переважно організаціями громадянського суспільства (до 10 сторінок). За результати Універсального періодичного огляду спеціальна Робоча група готує доповідь, що містить рекомендації державі. Пізніше Держава надає відповідь щодо того, які рекомендації вона вважає доцільними, а які ні.
- *УПО та Україна*: перший раунд УПО Україна пройшла в 2008 році. Тоді 19 держав підготували 44 рекомендації (з них десять передбачали конкретні дії), Україна прийняла 38 рекомендацій. Під час другого раунду УПО в 2012 році 54 держави зробили 147 рекомендацій (із них 49 передбачали конкретні дії), Україна прийняла 115 рекомендацій, у тому числі й стосовно запобігання катувань. Зараз Україна готується до третього раунду УПО, що має відбутися в лютому 2018 року. Ви й Ваші громадські організації маєте можливість брати участь у консультативному процесі, що передуює УПО, а також використовувати прийняті рекомендації, щоб вимагати змін.

Спеціальні процедури Ради з прав людини

Спеціальні процедури Ради з прав людини — це незалежні експерти, які мають визнані компетенції в сфері прав людини й уповноважені інформувати та консультувати з конкретних питань у сфері прав людини чи щодо ситуацій із правами людини в певних державах. Є такі види спеціальних процедур: спеціальні доповідачі, робочі групи, незалежні експерти, представники Генерального секретаря.

Спеціальні процедури є одним із центральних механізмів ООН із захисту прав людини. Незалежні експерти регулярно переобираються, вони не отримують грошової винагороди й звітують Раді ООН із прав людини, а не окремих державам. Станом на 1 серпня 2017 року спеціальні процедури містять 44 тематичних мандати, які охоплюють усі права, та 12 мандатів на окремі держави.

Основними функціями спеціальних процедур є: розгляд ситуації з правами людини в окремій країні чи темі, надання регулярних доповідей Раді з прав людини та ефективне реагування на інформацію про порушення прав людини.

Громадські організації, жертви порушень прав людини та їх представники можуть надсилати свої звернення до спеціальних процедур. Для вас як моніторів НПМ найбільш актуальними можуть бути такі мандати:

- спеціальний доповідач із питань, пов'язаних із застосуванням катувань;
- спеціальний доповідач із питань насильства щодо жінок;
- робоча група з питань насильницьких зникнень тощо.

Детальні інструкції для представлення інформації про порушення спеціальним процедурам доступні за посиланням: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/SP/Pages/Communications.aspx>

На основі зібраної інформації спеціальні процедури також можуть надсилати спеціальні комунікації Уряду певної Держави або ж готувати публічні звернення щодо певної ситуації в сфері прав людини від імені свого мандату чи спільно з іншими експертами.

Спеціальні процедури також здійснюють візити до країн, за результати яких вони готують публічні доповіді, які представляють Раді з прав людини.

З 2006 року Уряд України оголосив про те, що надає постійне запрошення всім спеціальним процедурам відвідувати Україну. З того часу Україну відвідали: спецдоповідачі з торгівлі людьми, з негативного впливу токсичних відходів; зі свободі вираження поглядів; робоча група зі свавільних затримань. За останні кілька років візити до України здійснили: спеціальний доповідач із питань меншин (2014); спеціальний доповідач із питань внутрішньо переміщених осіб (2014 і 2016); робоча група з використання найманців (2016). Спеціальний доповідач із питань катувань планує відвідати Україну в 2018 році.

Корисно знати: Доповіді спеціального доповідача з питань катувань дають чимало ідей щодо того, на що можна звертати увагу моніторам НПМ, відвідуючи місця позбавлення волі, а також щодо інтерпретації виявлених порушень.

7. Яка роль Управління Верховного комісара ООН із прав людини?

Управління Верховного комісара ООН із прав людини (УВКПЛ) було створено 20 грудня 1993 року в цілях координації діяльності ООН у сфері захисту прав людини. Мандат УВКПЛ: просувати та захищати права людини для всіх у світі.

Очолює Управління Верховний комісар із прав людини. Кандидат на посаду призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю ООН із урахуванням принципу географічної справедливості на фіксований термін у чотири роки з можливістю продовження ще на один термін. З 1 вересня 2014 обов'язки Верховного комісара виконує йорданський дипломат Зейд Раад аль Хусейн.

Штаб-квартира УВКПЛ знаходиться в Женеві. Для ефективного виконання своїх функцій Управління також має різні види присутності на місцях: радники з прав людини, представництво Управління в окремій Державі, регіональні представництва, місії тощо.

В Україні з 2014 року УВКПЛ представлене Моніторинговою місією ООН із прав людини, яка діє на запрошення Уряду України. Мандат Місії – моніторити ситуацію з правами людини в Україні та надавати точні й регулярні публічні звіти та рекомендації Уряду щодо ситуації з правами людини, з особливою увагою на схід України та Автономну Республіку Крим.

Станом на вересень 2017 року Моніторингова місія ООН з прав людини має офіси в Києві, Харкові, Краматорську, Одесі, містах Донецьк і Луганськ. Ви також можете співпрацювати з регіональними офісами Місії, повідомляючи їм про тенденції, які спостерігаються в пенітенціарних установах, про необхідні зміни й про індивідуальні справи осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом.

8. Інші органи ООН у сфері протидії катувань

Добровільний фонд Організації Об'єднаних Націй для жертв катувань

Враховуючи, що катування зазвичай мають тривалі та жахливі фізичні й психологічні наслідки для жертв і їхніх сімей, у грудні 1981 року Генеральна Асамблея заснувала Добровільний фонд Організації Об'єднаних Націй для жертв катувань. Мета Фонду – залучення добровільних внесків для розподілення поміж неурядовими організаціями (НУО), які надають психологічну, медичну, соціальну, економічну, правову та інші форми гуманітарної допомоги жертвам катувань та членам їх сімей.

З 2014 року Фонд надає підтримку й громадським організаціям в Україні. В 2017 році підтримка надавалася двом українським організаціям: Healthright International та Міжнародному медичному реабілітаційному центру для жертв воєн і тоталітарних режимів. Заявки на нові гранти приймаються щороку до квітня.

Міжнародний кримінальний суд

Міжнародний кримінальний суд було створено у 2002 році на основі Римського статуту, що був прийнятий у 1998 році. Це постійний орган, покликаний розглядати справи щодо осіб, відповідальних за акти геноциду, здійснення злочинів проти людяності й військових злочинів. Катування може бути елементом цих злочинів. У Римському статуті катування визначається як навмисне спричинення сильного болю або страждань, фізичних або психічних, особі, що знаходилася під вартою або під контролем звинуваченого.

Запитання для самоперевірки:

1. Поясніть термін «катування» відповідно до норм міжнародного права.
2. Вкажіть чотири обов'язкових ознаки катування.
3. Назвіть конвенції, які визначають основні стандарти в сфері прав людини.
4. Що таке договірні органи ООН? Якими є їхні основні функції?
5. Назвіть статутні органи ООН у сфері прав людини та вкажіть їхні основні функції.
6. Розкрийте роль, яку відіграє Управління Верховного комісара ООН із прав людини в питаннях захисту прав людини.

§6. Загальний огляд міжнародних механізмів захисту прав людини: Регіональна європейська система захисту прав людини

П *Давайте поміркуємо:
Пригадайте, які органи ООН здійснюють захист прав людини?*

Для кожної країни крім глобальної системи захисту прав людини (система ООН) є актуальною регіональна система. Регіональна європейська система захисту прав людини включає в себе механізми, що існують на рівні Ради Європи, а також механізми Організації безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

1. Історія, структура та цілі Ради Європи

Європейська система захисту прав людини Ради Європи – найстаріша регіональна система в світі й, за загальним визнанням, – найефективніша.

Створення Ради Європи бере свій початок із підписання 5 травня 1949 року Лондонського договору, відповідно до якого створювалась Рада Європи. Договір підписали Бельгія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Сполучене Королівство Британія, Франція та Швеція.

Основна мета діяльності Рада Європи . перетворення континенту на єдиний демократичний і правовий простір, де поважають фундаментальні цінності: права людини, демократію й верховенство права.

Задля досягнення цієї мети створюються органи та структурні підрозділи Ради Європи.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви дізнаєтесь:

- якими є цілі Ради Європи;
- якими є механізми Ради Європи щодо захисту прав людини;
- що таке Європейський суд з прав людини та як він працює;
- чому важливість й особливість діяльності Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

COUNCIL
OF EUROPE

CONSEIL
DE L'EUROPE

Органи в складі Ради Європи	Генеральний секретаріат і зовнішні представництва	Часткові угоди
<ul style="list-style-type: none"> ■ Комітет міністрів. ■ Генеральний секретар. ■ Парламентська асамблея. ■ Європейський суд із прав людини. ■ Конгрес місцевої регіональної влади. ■ Комісар із прав людини. ■ Конференція міжнародних неурядових організацій. 	<p>Секретаріат і Дирекції:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Генеральна дирекція з прав людини та верховенства права. ■ Генеральна дирекція з демократії (Освіта, культура й спадщина, молодь і спорт; Соціальна згуртованість). ■ Бюро генерального директора з програм. ■ Дирекція зовнішніх зв'язків. ■ Дирекція з юридичних питань і міжнародного публічного права. ■ Бюро договорів. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Європейська аудіовізуальна обсерваторія. ■ Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). ■ Група держав проти корупції – ГРЕКО (англ. Group of States Against Corruption, GRECO) та інші.

Яким чином Рада Європи досягає своїх цілей? Подивимось на це крізь призму наявних органів, документів і програм.

Цілі Ради Європи: права людини

- *Захист прав людини*: Європейський суд із прав людини та система виконання його рішень; Європейський комітет із попередження катувань (ЄКПК); Цільовий фонд «Права людини».
- *Просування прав людини*: Комісар із прав людини; боротьба з торгівлею людьми: ГРЕТА; гендерна рівність і боротьба з домашнім насильством; расизм і нетерпимість: ЄКРН; окремі програми з прав дитини, представників Рома, мігрантів, національних меншин.
- *Забезпечення соціальних прав*: Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення й охорони здоров'я; наркоманія і незаконний оборот наркотиків: Група Помпиду; Європейський директорат із якості лікарських засобів та охорони здоров'я (ЕДКЛС) – Фармакопея.

Цілі Ради Європи: демократія

- *Демократичне врядування*: ПАРЄ; Конгрес місцевих і регіональних влад; участь громадянського суспільства; місцеве управління; політика в галузі освіти; політика в галузі культури; молодіжна політика.
- *Стале демократичне суспільство*: Освіта, спрямована на виховання демократичної громадянськості; культурне різноманіття та міжкультурний діалог; Бернська конвенція про збереження дикої флори й фауни та природних середовищ існування в Європі; стратегія в області соціальної згуртованості; спорт та етика.

Цілі Ради Європи: верховенство права

- *Правосуддя*: Комісія з ефективності правосуддя (СЕРЕJ); Консультативна рада європейських суддів (ССJE); Консультативна рада європейських прокурорів (ССРЕ); поліція; пенітенціарні установи.
- *Загальні стандарти й заходи політики*: Венеціанська комісія; Європейський комітет із проблем злочинності (ЄКПТ); захист персональних даних; міждержавне співробітництво з питань кримінального правосуддя; Європейський комітет із правового співробітництва (CDCJ); Комітет юрисконсультів (CAHDI).
- *Загрози верховенству права*: корупція; тероризм; кіберзлочинність; відмивання грошей; фальсифіковані медикаменти.

2. Окремі механізми Ради Європи: Комісар із прав людини

Інститут Комісара Ради Європи з прав людини було створено в 1999 році. Це незалежний орган Ради Європи, який не володіє судовими функціями й не розглядає індивідуальні звернення.

Мандат

Просування прав людини. До завдань Комісара належить поширення інформації та ознайомлення населення з правами людини в державах-членах, нагляд за повним й ефективним виконанням документів Ради Європи, таких як конвенції, рекомендації та резолюції Комітету міністрів. Комісар не наділений якимись реальними повноваженнями, однак він надає консультації або поширює інформацію про захист прав людини та про запобігання порушенням прав людини.

Функції

Моніторинг порушень і сприяння виконання зобов'язань перед РЄ; підтримка освіти в сфері прав людини; підтримка національних інституцій з прав людини; збір і поширення інформації про тенденції в сфері прав людини в регіоні.

Основна діяльність

Візити до країн, діалог з неурядовими організаціями та владою, доповіді по країнах і тематичні доповіді, поширення заяв і звернень.

3. Окремі механізми Ради Європи: Європейський комітет із питань запобігання катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання (ЄКПТ)

Ще одним важливим незалежним моніторинговим механізмом у сфері прав людини в нашому регіоні є **Європейський комітет із запобігання тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ЄКПТ)**.^{*} Це група незалежних і неупереджених експертів у різних областях (юристи, лікарі та фахівці з питань місць несвободи) – по одному делегату від країни.

^{*} www.cpt.coe.int

ЄКПТ не є органом розслідування. Комітет є позасудовим механізмом. ЄКПТ був заснований Європейською конвенцією з попередження катувань та нелюдського або принижуючого гідність поводження або покарання ради Європи, що набрала чинності в 1989 році.

Основна діяльність

Основна діяльність ЄКПТ полягає у здійсненні *візитів* до різних країн і підготовки доповідей за результатами цих візитів. ЄКПТ відвідує місця несвободи^{*} в державах-членах ради Європи для ознайомлення з умовами утримання та поводження з особами, які перебувають у місцях несвободи. Візити є періодичними – зазвичай чотири рази на рік. За рік здійснюється приблизно 18 візитів. Тривалість візитів коливається від декількох днів до двох тижнів залежно від типу візиту. Візит може бути частиною планового періодичного циклу (одне відвідування приблизно кожні чотири роки для кожної країни) або без попередження («спеціальний» – «ad hoc»), якщо ЄКПТ вважає за необхідне з огляду на особливо серйозну ситуацію. Комітет має поінформувати країну про наміри відвідати її.

Після повідомлення делегація ЄКПТ може в будь-який час відвідувати будь-які місця несвободи.

Делегації ЄКПТ мають необмежений доступ до місць несвободи й право пересування всередині таких місць без обмежень. Вони розмовляють з особами, які перебувають у місцях несвободи, наодинці й вільно вступають у контакт із будь-якою особою, яка може надати інформацію.

Візити здійснюються делегаціями, що зазвичай складаються з декількох членів ЄКПТ, яких супроводжують члени Секретаріату Комітету та, якщо необхідно, додаткові експерти та перекладачі.

Після відвідування ЄКПТ робить доповідь, яка направляється до відповідної країни. Доповідь включає в себе висновки й рекомендації ЄКПТ, коментарі та запити інформації. Комітет також направляє країні запит на докладну відповідь щодо порушених у доповіді питань. Доповіді ЄКПТ і відповіді на них формують частину безперервного діалогу ЄКПТ з державами-членами Ради Європи.

4. Окремі механізми Ради Європи: Європейська комісія проти расизму та нетолерантності

Європейська комісія проти расизму та нетолерантності^{***} є Органом Ради Європи, що складається з незалежних експертів, який займається моніторингом проблем расизму, дискримінації, ксенофобії, антисемітизму та нетолерантності.^{****}

Основні функції

- Підготовка періодичних (кожні 5 років) доповідей за країнами (огляд законодавства, практики й рекомендації).
- Підготовка загальних рекомендацій за темами.
- Підготовка тематичних доповідей.
- Поширення інформації.

5. Окремі механізми Ради Європи: Європейська соціальна хартія (ЄСХ)

ЄСХ була прийнята в 1961 році й переглянута в 1996 році. Діє з 1999 року. Вона гарантує соціальні й економічні права: право на житло, освіту, охорону здоров'я, працю, юридичний і соціальний захист, свободу пересування й недискримінацію.^{****}

Контролює виконання ЄСХ Європейський комітет соціальних прав. Щороку держави подають звіт про дотримання ЄСХ. Комітет щороку публікує свої висновки про дотримання ЄСХ. Існує додатковий протокол до ЄСХ, що передбачає процедуру подачі колективної скарги, яку можуть подавати неурядові організації та профспілки.

6. Окремі механізми Ради Європи: Європейський суд із прав людини

Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) є міжнародним судовим органом, який розглядає скарги на порушення прав і свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод Ради Європи, що була прийнята 1950 року. Цей документ іще називають «Європейська конвенція з прав людини» (ЄКПЛ).^{*****}

^{*} До місць, що відвідуються відносять, зокрема, тюрми, заклади для неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри утримання нелегальних мігрантів, психіатричні лікарні та будинки для літніх, осіб з інвалідністю.

^{**} <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri>

^{***} <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri>

^{****} <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter>

^{*****} <http://www.echr.coe.int/ECHR>

На сьогодні ЄКПЛ доповнена 16-ма протоколами, які спрямовані на розширення переліку прав і свобод, що підлягають захисту, й на вдосконалення наявного механізму захисту прав людини. Конвенція передбачає право кожного на подачу скарги щодо держави (чи кількох держав), а також розгляд спорів між державами. До переліку прав і свобод, закріпленому в Конвенції, включені громадянські та політичні права.

До 1998 року, коли був прийнятий Протокол №11 до Конвенції, який передбачав реорганізацію контрольних механізмів за Конвенцією, існувала Комісія з прав людини та Суд, які були об'єднані в єдиний Європейський суд із прав людини. На сьогодні працює механізм контролю виконання положень Конвенції, а саме Європейський суд із прав людини та Комітет міністрів Ради Європи. На Комітет міністрів Ради Європи покладаються функції контролю за виконанням рішень Суду. У рамках Суду як міжнародного судового органу, який розглядає справи щодо порушення Конвенції, сконцентровані всі процедури, весь процес розгляду спору чи скарги.

Європейський суд із прав людини

ЄСПЛ складається з 47 суддів, які обираються Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ) на дев'ять років.

Скарги можуть подавати фізичні й юридичні особи, а також держави. ЄСПЛ розглядає індивідуальні та міждержавні скарги, подані до Європейського суду з прав людини проти однієї чи кількох держав-членів Ради Європи.

Скарга розглядається одним суддею, трьома суддями або в складі палати суду (семеро осіб). У виняткових випадках справи розглядає Велика палата з 17 суддів.

ЄСПЛ може визнавати факт того, що було порушено те чи інше право заявника; присудити заявнику справедливую компенсацію; тлумачити Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод; встановлювати факт того, що будь-яке порушення в певній державі має масовий характер через системну проблему, у зв'язку з чим зобов'язувати державу вжити заходів щодо виправлення такої системної проблеми; виносити Консультативні висновки про тлумачення Конвенції про захист прав людини й основних свобод із питань, не пов'язаних із розглядом справ.

Рішення ЄСПЛ є обов'язковим, за його виконанням стежить Комітет Міністрів Ради Європи. ЄСПЛ розглядає запити Комітету міністрів Ради Європи про те, чи не порушила держава-відповідачка своє зобов'язання щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини; дає тлумачення раніше винесеного рішення на запит Комітету міністрів Ради Європи.

7. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

(англ. OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe, фр. Organisation pour la sécurité et la coopération en Europe)

Історія

Створення ОБСЄ бере початок із «Наради з безпеки та співробітництва в Європі». Ця нарада буда скликана як постійно діючий міжнародний форум представників 33 європейських держав, а також США та Канади для вироблення заходів щодо зменшення воєнного протистояння та зміцнення безпеки в Європі. Нарада проводилася в три етапи:

3-7 липня 1973 року – у столиці Фінляндії, Гельсінкі, відбулася нарада міністрів іноземних справ;
18 вересня 1973 року – 21 липня 1975 року – Женева, внесення пропозицій, коригувань і погодження тексту Заключного акту;

30 липня – 1 серпня 1975 року – у Гельсінкі голови 35 держав підписали Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінські угоди). Таким чином було створено Нараду з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ).

1975-1990 роки – НБСЄ існує у формі зустрічей та конференцій на різних рівнях.

1994 рік – під час зустрічі в Будапешті на найвищому рівні прийнято рішення про перейменування НБСЄ з 1 січня 1995 року на ОБСЄ – Організацію з безпеки та співробітництва в Європі.

Наразі до ОБСЄ входять 56 держав Європи, Азії та Північної Америки. Усі держави мають рівний статус. Рішення ОБСЄ приймаються консенсусом. Рішення не мають юридично обов'язкового характеру, але мають велике політичне значення.

Офіційні документи

- Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі, 1975 рік.
- Паризька хартія для нової Європи, 1990 рік.
- Договір про звичайні збройні сили в Європі, 1990 рік.

- Декларація з агресивного націоналізму, 1993 рік;
- Хартія європейської безпеки, 1999 рік.

Основні цілі ОБСЄ

Організація спрямована на попередження виникнення конфліктів у регіоні, врегулювання кризових ситуацій, ліквідацію наслідків конфліктів. Основними засобами забезпечення безпеки та рішення основних завдань організації є:

- «Перша корзина» або політико-воєнний вимір:
  - контроль над розповсюдженням зброї;
  - дипломатичні зусилля щодо попередження конфліктів;
  - заходи щодо побудови довірливих стосунків і безпеки.
- «Друга корзина» або економічний й екологічний виміри:
  - економічна й екологічна безпека.
- «Третя корзина» або людський вимір:
  - захист прав людини;
  - розвиток демократичних інститутів;
  - моніторинг виборів.

Напрямки роботи ОБСЄ

- Контроль над зброєю, реформа армії та поліції.
- Управління державними кордонами.
- Боротьба з торгівлею людьми та тероризмом.
- Попередження й розв'язання конфліктів.
- Освіта.
- Права людини, свобода ЗМІ, вибори, права меншин, недискримінація та гендерна рівність.
- Екологія.
- Верховенство права.

Структура ОБСЄ

- **Саміт** (Зустріч на найвищому рівні) – періодична зустріч голів держав та урядів країн ОБСЄ.
- **Рада міністрів іноземних справ** – щорічна (крім року зустрічей на вищому рівні) зустріч міністрів іноземних справ держав-учасниць ОБСЄ.
- **Постійна рада** під керівництвом чинного голови, що займає цей пост протягом року. Проводить на регулярній основі політичні консультації й приймає рішення (щотижня збирається у Відні).
- **Форум зі співробітництва в області безпеки** – регулярно обговорює питання контролю над зброєю та заходи зміцнення довіри й безпеки (щотижня збирається у Відні).
- **Парламентська асамблея ОБСЄ.**
- **Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ** – БДІПЛ.
- **Верховний комісар у справах національних меншин.**
- **Представник з питань свободи ЗМІ** – спостерігає за розвитком положення в області ЗМІ у 56 державах-учасницях ОБСЄ.
- **Управління спеціального вповноваженого й координатора боротьби з торгівлею людьми.**

Штат ОБСЄ налічує близько 370 осіб у керівних органах організації, а також близько 3500 співробітників, які працюють у польових місіях.

Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ – БДІПЛ

- **Спостереження за виборами.**
- **Демократичний розвиток** (незалежне правосуддя, реформа кримінальної юстиції, демократичне врядування, гендерна рівність, міграція й свобода пересування, реєстрація населення та інше).
- **Права людини** (торгівля людьми, смертна кара, права людини й боротьба з тероризмом, правозахисники, освіта).
- **Толерантність і недискримінація** (расизм, ксенофобія, злочини на ґрунті ненависті, свобода релігії, Голокост).
- **Інша активність** (свобода мирних зібрань та асоціацій, підтримка недержавних організацій, моніторинг судових процесів, підготовка зустрічей з людського виміру та інше).

Механізми контролю ОБСЄ в сфері прав людини

- Віденський механізм (1989) – держава може на офіційному рівні підняти питання щодо дотримання прав людини в будь-якій країні ОБСЄ.

- Московський механізм (1991) – можливість учасникам ОБСЄ створювати add hoc місії незалежних експертів з метою розв'язання певних проблем у сфері прав людини.

Запитання для самоперевірки:

1. Назвіть три основоположні/фундаментальні цілі Ради Європи.
2. Якими є мандат та функції Комісара з прав людини Ради Європи?
3. Порівняйте діяльність Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКПТ) з Європейською комісією проти расизму та нетолерантності.
4. Поясніть, чому держави зобов'язані виконувати рішення Європейського суду з прав людини.
5. В чому важливість та особливість, на вашу думку, діяльності Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)? Поясніть.
6. Оцініть, яка зі структур/інституцій Ради Європи, на вашу думку, є найбільш ефективною в сфері захисту прав людини? Чому?

Корисні ресурси ОБСЄ

- <http://www.legislationline.org> – міжнародні стандарти та законодавство країн ОБСЄ за окремими правами й свободами;
- <http://tandis.odhr.pl> – інформаційна система стосовно проблем дискримінації в країнах ОБСЄ;
- <http://associationline.org> – питання співробітництва влади й неурядових організацій у країнах ОБСЄ (стандарти, правове регулювання, позитивні практики);
- <http://polis.osce.org> – цифрова бібліотека, присвячена діяльності поліції в країнах ОБСЄ;
- <http://www.osce.org/odhr/documents> – каталог документів ОБСЄ;
- <http://www.osce.org/odhr/75338> – каталог друкованих видань ОБСЄ.

§7. Національна система захисту прав людини: інститут омбудсмана в національній системі захисту прав людини

П

Давайте поміркуємо:

У який спосіб, на Вашу думку, найефективніше захищати свої права?

Що Ви знаєте про діяльність національних інституцій з прав людини?

Що, на Вашу думку, ефективніше – відновлювати порушені права чи вживати заходів для попередження таких порушень?

1. Загальний огляд системи захисту прав людини в Україні

Демократична держава зобов'язана мати правові ефективні засоби захисту прав кожної людини, а знання у сфері прав людини можуть бути найефективніше застосовані при обізнаності й готовності їх захищати – як свої права, так і права оточуючих.

Національна система захисту прав людини складається з механізмів двох базових типів: **судових та адміністративних**.

Також слід відмітити, що норми законодавства України наділяють правозахисною функцією також і багатьох суб'єктів у системі державних органів.

Так, Верховна Рада України повинна здійснювати захист прав і свобод через законодавчу діяльність. Особливе місце в системі гарантій посідає Президент України, а місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування забезпечують дотримання прав і свобод громадян на певній території.

Варто звернути увагу й на систему правоохоронних органів, які також повинні здійснювати захист прав людини. Зокрема, відповідно до Закону, Національна поліція України повинна служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Також законодавством покладено на Службу безпеки України захист прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань із боку окремих організацій, груп та осіб.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви дізнаєтесь:

- які існують способи захисту прав людини в Україні, яка роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі захисту прав людини,
- як реалізуються функції національного превентивного механізму проти катувань в Україні.

Як бачимо, законодавча база має багато норм, які декларують широке коло прав і свобод людини, й орієнтування державних органів на їх дотримання, однак реальність вказує на необхідність чи не щоденного відстоювання своїх прав, оскільки практична імплементація гарантованих законодавством прав перебуває на низькому рівні.

Загалом, відповідно до Конституції України, «кожен має право будь-якими не забороненими засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань» (ст.55).

Захист прав і свобод передбачає дії на попередження порушення прав, відновлення порушених прав і просування прав людини.

Особа вільна обрати будь-який засіб захисту прав своїх прав і свобод.

Слід наголосити, що досить популярним початковим способом захисту своїх прав є **надсилання індивідуальних звернень громадян** на розгляд до названих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також набирає популярності **запит про доступ до публічної інформації** як спосіб пролити світло на темні справи державного апарату.

Відповідно до Конституції України (стаття 40), кожна людина має право направляти індивідуальні чи письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових та службових осіб.

Порядок звернень визначається Законом України «Про звернення громадян». Порядок надання доступу до публічної інформації регламентується Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Відповіді на такі звернення часто є першим (але не обов'язковим) кроком до документальної фіксації порушення прав.

Судовий засіб захисту, за наявності незалежної судової системи, є більш об'єктивним і кваліфікованим, ніж адміністративний.

Право громадян на судовий захист закріплено в статті 10 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої воно знайшло своє відображення в статті 55 Конституції України, в якій вказано, що «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб».

Згідно зі статтею 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Нормативно-правовими підґрунтям для захисту прав і свобод людини й громадянина при зверненні до суду або інших інституцій є, насамперед, Конституція України й відповідні закони.

Як зазначається в статті 8 Конституції України, її норми є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується. Також загальним правилом є те, що після використання всіх національних засобів юридичного захисту кожен може звернутися по захист своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових закладів або до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасницею яких є Україна.

Судовий захист – необхідна й найефективніша гарантія забезпечення прав і свобод людини. Суд є пріоритетним, але далеко не єдиним органом захисту прав і свобод людини й громадянина, на що прямо звертається увага в Конституції.

Крім того, з вересня 2016 року, відповідно до змін, внесених до Конституції України, передбачено новий механізм, якого не існувало раніше, згідно з яким Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України **за конституційною скаргою** особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Це новий, ще не «обкатаний» механізм захисту прав, яким відкривається шлях кожній людині до конституційного правосуддя.

2. Роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі захисту прав людини

Окремо Конституцією України передбачено, що кожна людина може звернутися по захист своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна, якщо використані всі національні засоби правового захисту.

Так, зокрема, захист прав людини забезпечується через інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений, омбудсман чи Комісар з прав людини є синонімічними назвами національної інституції з прав людини.

Уповноважений є інституцією позасудового захисту прав людини.

Детально питання організації й діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначені в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», а також у кількох інших нормах законодавства, які визначають повноваження Уповноваженого.

Згідно з Законом, парламентський контроль додержання конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожної людини на території України й у межах її юрисдикції здійснює на постійній основі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У своїй діяльності Уповноважений керується Конституцією України, законами України та чинними міжнародними угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Метою парламентського контролю додержання конституційних прав і свобод людини й громадянина, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є:

- захист прав і свобод людини й громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними угодами України;
- додержання та повага до прав людини й громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій та їх посадових і службових осіб;
- запобігання порушенням прав і свобод людини й громадянина або сприяння поновленню порушених прав; сприяння приведенню законодавства України про права й свободи людини й громадянина у відповідність до Конституції України й міжнародних стандартів у цій галузі;
- поліпшення й подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини й громадянина;
- запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;
- сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини й громадянина, які отримують за зверненнями громадян України, осіб без громадянства чи їх представників, народних депутатів України, а також за власною ініціативою. Уповноважений приймає й розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють у їхніх інтересах, відповідно до Закону України «Про звернення громадян».

Уповноважений
Верховної Ради України
з прав людини

Ц

Цікаво знати:

В Україні – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

А як в інших країнах називають захисників прав людини?

В Іспанії, у ПАР – захисник народу, у Польщі – речник громадянських прав, у Франції – посередник Французької Республіки, в Литві – контролер сейму, в Греції – захисник громадян, у Молдові – парламентський адвокат, у Швеції, Фінляндії, Данії – омбудсман.

При розгляді звернення Уповноважений відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини й громадянина; роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення, направляє його за належністю в органи, до компетенції яких належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; відмовляє в подальшому розгляді звернення.

Відповідно до Закону, Уповноважений повинен реагувати на порушення положень Конституції, законів України й міжнародних угод України щодо прав та свобод людини.

Актами такого реагування є подання або конституційне подання Уповноваженого.

Подання Уповноваженого – це акт, який вноситься ним до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний термін щодо усунення виявлених порушень прав та свобод людини й громадянина.

Конституційне подання Уповноваженого – акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акту Верховної Ради України, акту Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акту Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Також кожного року (протягом першого кварталу) Уповноважений зобов'язаний представити Верховній Раді України **щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини в Україні**. Щорічна доповідь містить посилання на випадки порушень прав і свобод людини й громадянина, щодо яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися протягом року, висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини й громадянина.

У разі необхідності Уповноважений може представити Верховній Раді України **спеціальну доповідь (доповіді)** з окремих питань додержання в Україні прав і свобод людини й громадянина.

3. Реалізація функцій національного превентивного механізму як засіб попередження порушень прав людини

Серед широкого кола повноважень слід додатково зупинити увагу на виконанні Уповноваженим функцій національного превентивного механізму, які покладені на нього відповідно до **Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання**.

Для виконання функцій національного превентивного механізму Уповноважений здійснює регулярні відвідування місць несвободи (без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань і без обмеження їх кількості).

Про які саме місця несвободи йдеться? Це, зокрема:

- місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону (зокрема, ізолятори тимчасового утримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів Національної поліції, пункти тимчасового перебування іноземців й осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, гауптвахти, приміщення (кімнати) для утримання підсудних (за-суджених) у судах, заклади примусового лікування тощо);

- психіатричні заклади;
- пункти тимчасового розміщення біженців;
- приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон;
- будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- психоневрологічні інтернати;
- геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів;
- пансіонати для ветеранів війни й праці;
- соціально-реабілітаційні центри.

Наведений перелік не є вичерпним.

Також законом передбачено право проведення опитування осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поведінки з цими особами й умов їх утримання, а також опитування інших осіб, які можуть надати таку інформацію.

Крім того, на Уповноваженого покладено функції нагляду за дотриманням права на захист персональних даних, а також функції контролю дотримання права на доступ до публічної інформації та законодавства про звернення громадян.

Таким чином, ми окреслили сферу компетенції Уповноваженого як головної інституції в сфері позасудового захисту прав людини.

Отже, законодавча база України містить достатньо якісних норм, які декларують широке коло прав і свобод людини, проте кожна й кожен з нас, і ми вас до цього закликаємо, повинні бути активними в правозахисті, ініціативним та вимогливим в нашій спільній справі – розбудові України як правової держави, в якій права й свободи людини дотримуються безумовно.

Права людини понад усе!

? **Запитання для самоперевірки**

1. *Вкажіть, із яких двох базових типів механізмів складається Національна система захисту прав людини.*
2. *Назвіть органи державної влади та самоврядування в Україні, які наділені правозахисною функцією.*
3. *Чому судовий захист є найефективнішою гарантією забезпечення захисту прав людини?*
4. *Розкрийте найважливіші, на Вашу думку, повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі захисту прав людини.*
5. *Порівняйте подання та конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.*

Корисна література

1. *Конституція України,*
2. *Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (від 02.07.2016р.),*
3. *Закон України «Про Конституційний Суд» (від 13.07. 2017р.),*
4. *Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».*

§8. Основні принципи та види дій на захист суспільних інтересів і моніторинг прав людини

П Яким чином ефективно задіяти систему захисту прав людини? Що і як може зробити активна людина, яку турбує певна проблемна ситуація? Яке місце займає моніторинг у системі дій на захист громадських інтересів?

1. 1. Види дій на захист громадських інтересів

Є різного типу громадські організації, що захищають громадські інтереси. Є такі, що працюють, як швидка допомога, коли людина опиняється в біді, а держава не спроможна виконати свої гарантії.

Є недержавні організації, що відносять до типу «Watchdog» (буквально – «сторожовий пес»). Ці організації здійснюють постійний контроль за діями влади в тій сфері, в якій працюють.

Громадські організації використовують різні види дій^{*} на захист громадських інтересів. Умовно ці види дій можна класифікувати як правові, політичні, освітні та просвітницькі, акції прямої дії. Важливим видом дій, що можна виокремити серед інших, є моніторинг.

Зазвичай громадські організації використовують різні способи впливу на вирішення суспільно значимої проблеми, створюючи таким чином цілу систему кроків і дій, що впевнено ведуть до результату.

Журналісти також представляють переважно недержавний сектор. ЗМІ іноді називають «четвертою владою», що підкреслює їхню велику вагу в формуванні суспільної думки та їхній вплив на суспільні процеси. Для журналістів важливо розуміти, які саме акценти треба розставляти, висвітлюючи ту чи іншу проблему, в чому саме очікується від них підтримка.

2. Правові дії

У багатьох випадках проблемні питання прав людини пов'язані з недостатністю правової допомоги, недосконалим законодавством або поганою практикою застосування законодавства. Тому завжди можуть бути ефективними правові дії.

Організація правової допомоги – один із перших прикладів таких дій. Можна організувати консультації по місцю знаходження громадської організації, розповсюдивши про це інформацію. Отримавши авторитет завдяки грамотним консультаціям, можна очікувати, що до такої громадської приймальні почнуть звертатися самі люди, які потребують допомоги. Буває, що до такої приймальні направляють і державні органи й служби. Можна організувати мобільні консультативні пункти, відвідуючи невеликі населені пункти й інші місця, де доступ до правової допомоги є найбільш обмеженим. Важливим є й те, надаючи правову допомогу, можна глибше вивчати проблеми, краще бачити їх причини й розуміти їх масштабність.

На вирішення системних проблем спрямований такий вид правових дій як стратегічна судова тяжба (використовують таку термінологію як «strategic litigation», або «test cases», або «impact cases»). Стратегічна судова тяжба – це свідоме, сплановане ведення судових процесів із метою перегляду інтерпретації наявного права або усунення чи зміну певних норм законодавства. В ході таких судових процесів громадські активісти домагаються через рішення Верховного суду, Конституційного суду або Європейського суду з прав людини, органів ООН розкриття невідповідності чи протиріччя норм або їх інтерпретації Конституції й міжнародним документам, які ратифікувала держава.

Стратегічна судова справа є дуже ефективним способом вирішення проблеми саме тому, що зміни відбуваються через рішення судових або квазісудових органів. Втім, її використання вимагає досить тривалого часу, продуманого й умілого підбору справ, уміння працювати з жертвами – тими, хто постраждали й чия справа стає предметом судової тяжби. Проте, за умов доброго планування й професійного підходу докладені зусилля виправдовують себе.

Добре планування включає в себе прорахунок наперед усіх етапів справи, розгляд її на рівні декількох судових інстанцій, а також одночасне обмірковування альтернативних методів й етапів.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви зможете:

- називати основні види дій на захист громадських інтересів;
- наводити приклади таких дій;
- використовувати підхід щодо застосування комплексу дій для впливу на вирішення проблеми;
- визначати місце моніторингу в системі дій на захист громадських інтересів.

^{*} Види громадських дій на захист суспільних інтересів зазначені відповідно до умовної класифікації, що використовує Гельсінський Фонд з Прав Людини (Варшава, Польща). Далі опис цих дій базується на матеріалах цього фонду.

До правових дій також варто віднести таку форму як «Amicus Curiae» («друг суду») – своєрідне резюме певної справи, що готується групою авторитетних експертів. Готується таке резюме від третьої особи, яка не є стороною процесу. Із самої назви «друг суду» або «друг правосуддя» випливає, що це спосіб допомогти суду звернути увагу на певні стандарти прав людини, що мають бути враховані під час процесу. Такі форми допомоги правосуддю використовувались ще в стародавньому Римі.

Варто зазначити, що подібні форми надання експертної думки в якості допомоги деякі організації використовують на рівні не лише судових, але й адміністративних органів. Наприклад, коли паралельно з заявою до прокуратури або служби а справах дітей від дитини або її законних представників звертається група експертів або громадська організація з листом, де вказуються норми національного й міжнародного права щодо стандартів прав дитини, дотичних до ситуації.

До правових дій можна також віднести й просвітницькі акції з метою роз'яснення в громаді процедур щодо вирішення певного питання й розповсюдження загальних знань про права людини. Наприклад, можна підготувати брошури-довідники з роз'ясненням певних процедур або інформації про права людини. Це можуть бути й тематичні конкурси тощо.

3. Політичні дії

Вплинути на формування законодавства, домогтися змін у ньому чи змінити недобру практику застосування законодавства можна й завдяки політичним діям.

Такі дії пов'язані, в першу чергу, з проведенням переговорів із політиками, з організацією публічних або робочих зустрічей із представниками влади, щоб донести до них рекомендації про необхідні зміни чи необхідність прийняття певного рішення. Політичні дії, перш за все, зводяться до пошуку союзників серед політиків. Вони можуть застосовуватись на міжнародному або національному рівні. На міжнародному рівні, наприклад, можна намагатись вплинути на Парламентську Асамблею Ради Європи, ОБСЄ, ООН і т.п. Зустрічі зі спеціальними доповідачами, тематичними експертними групами ООН або Ради Європи з метою через них вплинути на ситуацію в своїй країні також пов'язані з міжнародними політичними діями.

Можна впливати на владу своєї держави, шукаючи союзників в урядах інших країн. Наприклад, добиваючись, щоб інша країна зробила важливу рекомендацію в рамках Універсального періодичного огляду. На національному рівні можна працювати з парламентом або відомствами, які відповідають за певну сферу.

Можна намагатись брати участь у засіданнях комітетів парламенту й працювати з політичними партіями для просування рекомендацій щодо змін у законодавстві. До цього виду дій можна віднести й підготовку альтернативних (тіньових) звітів до Комітетів ООН або, наприклад, участь у засіданнях комітету при розгляді періодичного звіту держави.

4. Акції прямої дії

Громадські колективні дії є дієвим інструментом тоді, коли необхідним є широкий розголос проблеми, залучення великої кількості небайдужих, донесення інформації до можновладців, коли не допомагають переговори чи правові дії, або з метою посилення процесу переговорів, указуючи на великий резонанс проблеми в суспільстві. Це демонстрації, мітинги, флеш-моби, театралізовані вистави, що піднімають певну проблему. Ще такі дії називають акціями прямої дії.

Буває, коли моніторинговий візит стає один зі способів підняти проблему на місцевому рівні або добитися реакції від державних органів, від яких залежить вирішення проблеми.

5. Освітні та просвітницькі дії

Освітні та просвітницькі дії мають довгостроковий і стійкий результат. Вони не призводять зазвичай до швидких змін, але добре побудована стратегія використання такого роду дій зазвичай дає сталі й ефективні результати.

Можна проводити тренінги й семінари, дистанційні навчальні курси для вчителів, лікарів, соціальних працівників, правоохоронців і т.п. Іноді завданням таких курсів, якщо вони проводяться для державних службовців, може бути формування розуміння того, що ці люди працюють саме в інтересах (для) певної уразливої групи, а не просто з цією групою. Можна проводити навчання самих осіб, які представляють певну вразливу групу, формуючи навички вірної поведінки в проблемних ситуаціях й використання процедур захисту прав людини.

Сюди ж можна віднести й широкі інформаційні кампанії з роз'яснення певного важливого питання, привернення уваги до проблеми.

Важливо розуміти відмінність просвітництва й освіти в сфері прав людини. І просвітництво, і освіта є дуже важливими; не можна применшувати користь кожного з цих видів активності. Проте, варто розуміти й відмінність між ними.

Просвітництво в сфері прав людини більше стосується інформування й передання певної важливої інформації. Займаючись просвітництвом, ми можемо вирішувати проблему браку інформації про певні важливі способи поведінки й норми.

Ми можемо гарантувати, що підготуємо просвітницькі матеріали, зробимо їх доступними, донесемо цю інформацію для тих, кому вона потрібна. Наприклад, ми звернули увагу на проблему непоінформованості внутрішніх переселенців, які переїхали до нашого населеного пункту, – вони не знають, до кого та з якими питаннями можна звернутися, щоб отримати довідки, документи чи оформити соціальну допомогу. Ми готуємо таку інформацію в доступній формі й розміщуємо її в тих місцях, де її найвірогідніше можуть побачити ті, хто цієї інформації потребує – на вокзалі, на зупинках транспорту, в продуктових магазинах. Розміщуємо цю інформацію в місцевих ЗМІ й інтернет-виданнях для тих, хто скоріше скористається цими джерелами.

Займаючись просвітницькою діяльністю, ми гарантуємо, що зробимо так, щоб ті, хто потребують інформації, отримали до неї доступ, і шукаємо способи, щоби це відбулося з найвищою ефективністю.

Освіта в сфері прав людини – це процес, що передбачає конкретніші й більш жорсткі результати, досягнення яких гарантують ті, хто цей процес організовує. Звичайно, ми не можемо гарантувати, що завдяки освітнім діям ми доб'ємося зміни поганої правової норми, наприклад. Цього можна добитися шляхом стратегічної судової тяжби або шляхом підготовки проекту змін до законодавства й ведення переговорів із представниками влади. Проте саме завдяки освіті ті, хто є здатними вплинути на зміни поганої правової норми, мають відповідні ціннісні орієнтири, знають і вміють це зробити.

Є й інші форми навчання – непрямі. Іноді кажуть — принагідні. Наприклад, під час проведення мітингу ми можемо роз'яснювати свою позицію, або під час судового процесу розробляти аргументовану позицію, що спирається на стандарти прав людини й правомірні вимоги щодо дотримання процесуальних норм — це теж є своєрідним навчанням. Схожі ситуації відбуваються під час переговорів із депутатами або іншими представниками влади. Під час моніторингових візитів до місць несвободи буває достатньо усної рекомендації адміністрації, щоб певна проблема була вирішена.

Важливою в просвітницьких діях є роль ЗМІ, а особливо зараз — інтернет-простору й соціальних мереж.

6. Моніторинг

Моніторингом називають планомірне й системне дослідження певного фрагменту соціальної діяльності, яке проводиться за визначеною схемою. Моніторинг є компонентом діяльності, спрямованої на зміни поточної ситуації без застосування насильства. Моніторинг дозволяє отримати факти, що характеризують проблему й вказують на її причини. Це дозволяє виробити рекомендації для органів влади, ефективно спланувати власні дії, звернути увагу міжнародних організацій та громадськості на проблему, маючи при цьому вагомі й обмірковані аргументи для своєї громадянської позиції.

Моніторинг зазвичай виконує декілька функцій. Іноді нам потрібно дізнатись про масштаби проблеми. Таким чином моніторинг виконує пізнавальну функцію. Якщо ми володіємо фактами, що прямо вказують на існування проблеми та на її масштаби, але треба дослідити що саме – яку норму або практику – треба змінювати, тоді моніторинг відіграє допоміжну функцію. Проведення моніторингу виконує просвітницьку функцію, коли сам факт моніторингу й проведення в його рамках досліджень змушує відповідальних осіб робити певні зміни вже в той час, коли триває моніторинг. Наприклад, під час моніторингових візитів у рамках національного превентивного механізму запобігання катуванням та такому що принижує гідність поведження й покарання адміністрація й персонал закритих закладів часто роблять ті зміни, що є можливими одразу.

Запитання для самоперевірки

1. Яку роль грають громадські організації та ЗМІ в захисті громадських інтересів?
2. Назвіть умовні групи видів дій на захист громадських інтересів.
3. Наведіть по два приклади до кожної з зазначених у тексті груп видів дій.
4. Яке місце займає моніторинг у системі дій на захист громадських інтересів? Як він пов'язаний з іншими видами дій?

Практичні завдання

Ознайомтеся з інтернет-ресурсами національного превентивного механізму та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та знайдіть щонайменше два приклади ситуацій, коли після візиту НПМ і за допомогою інших дій вдалося вирішити проблему. Поясніть, які саме дії були для цього застосовані. Що в наведених прикладах вдалося, а що можна було зробити ефективніше? Чому? Які інші способи вирішення проблеми могли бути застосовані? Ознайомтеся з матеріалами справи.

1. Оберіть правильні відповіді: «абсолютними правами», такими що не можуть бути обмежені за жодних обставин, є:

- a. Заборона катувань.
- b. Право на життя.
- c. Заборона рабства та примусової праці.
- d. Свобода вираження поглядів.
- e. Право на приватне та сімейне життя.

2. Яке з тверджень є зайвим:

- a. Будь-яке обмеження прав людини має спиратися на розсуд держави, відповідно до наявних традиційних чи культурних особливостей.
- b. Мало, щоб був закон, що передбачає можливість обмеження прав людини, – треба, щоб він був доступний, а норми мають бути сформульовані з достатньою чіткістю.
- c. Дії при встановленні обмежень прав людини мають бути пропорційними тим цілям, заради яких вони застосовуються.

3. Вкажіть які документи складають Міжнародний біль про права:

- a. Загальна декларація прав людини.
- b. Європейська Конвенція про захист прав людини.
- c. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права.
- d. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права.

4. Вкажіть правильну відповідь:

Під час яких ситуацій застосовуються норми міжнародного гуманітарного права?

- a. У будь-який час за наявності осіб, яким необхідна гуманітарна допомога.
- b. У будь-якій ситуації порушення прав людини.
- c. Під час внутрішніх заворушень і напружень.
- d. Під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів.

5. Вкажіть правильну відповідь:

Який міжнародний документ визначає, що таке міжнародний конфлікт?

- a. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.
- b. Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.
- c. Рішення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії в справі Душко Тадіча.
- d. Гаазьке положення про закони й звичаї сухопутної війни 1907 року.

6. Вкажіть правильну відповідь: Хто такі військовополонені?

- a. Будь-які особи, які були затримані в зв'язку з безпосередньою участю в бойових діях.
- b. Військовослужбовці однієї держави, захоплені під час збройних сутичок чи постійних військових дій у полон військовослужбовцями іншої держави.
- c. Особи, які вчинили воєнні злочини або загальнокримінальні злочини проти цивільних осіб чи цивільних об'єктів.
- d. Учасники організованих збройних угруповань, затримані представниками збройних сил держави.

7. Оберіть три джерела закріплення прав і гарантій затриманих учасників організованих збройних угруповань:

- a. Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.
- b. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 року (ДП II);
- c. Звичаєве міжнародне гуманітарне право.
- d. Женевська конвенція III про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.
- e. Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо законності застосування або загрози застосування ядерної зброї 1996 року.

8. Вкажіть дві основоположні гарантії осіб, затриманих у зв'язку з безпосередньою участю в бойових діях, за статтею 3, спільною для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року:

- a. Гуманне поводження.
- b. Право на справедливий суд.
- c. Дозвіл на відправлення релігійних обрядів та культів, дозвіл на доступ відповідних священиків.
- d. Право надсилати листи та іншу кореспонденцію.
- e. Повага до сімейного життя.

9. Оберіть критерії правомірного обмеження прав людини:

- a. Втручання здійснено відповідно до закону.
- b. Втручання здійснено в інтересах національної безпеки.
- c. Втручання здійснено як крайня необхідність.
- d. Було необхідним у демократичному суспільстві.

10. Виключіть зайве.

Дії можуть бути визнані катуванням за наявності чотирьох обов'язкових ознак (елементів):

- a. Заподіяння сильного фізичного болю чи душевного страждання.
- b. Ненавмисне (з необережності) заподіяння болю.
- c. Дії, вчинені посадовими особами або з їх згоди.
- d. Переслідування, як правило, конкретної мети.

11. Вкажіть правильну відповідь. Правила Мандела – це:

- a. Правила поводження з ув'язненими.
- b. Правила поводження з підозрюваними.
- c. Правила поводження при затриманні осіб.

12. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх – це:

- a. Бангкокські правила.
- b. Пекінські правила.
- c. Стамбульський протокол.

13. Статутними органами ООН в сфері прав людини є:

- a. Рада ООН з прав людини.
- b. Верховний комісар ООН з прав людини.
- c. Міжнародний кримінальний суд.

14. Вкажіть, які з галузевих принципів міжнародного захисту й заохочення прав людини є зайвими:

- a. Універсальність.
- b. Узагальненість.
- c. Недискримінація.
- d. Справедливість.
- e. Неподільність.
- f. Взаємозалежність і взаємопов'язаність.
- g. Значущість.

15. Вкажіть, які з галузевих принципів міжнародного захисту й заохочення прав людини є зайвими:

- a. Універсальність.
- b. Узагальненість.
- c. Недискримінація.
- d. Справедливість.
- e. Неподільність.
- f. Взаємозалежність і взаємопов'язаність.
- g. Значущість.

16. Вкажіть, які європейські структури проводять роботу в сфері запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню:

- a. Європейський комітет із запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.
- b. Комітет ООН проти катувань.
- c. Підкомітет із попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.
- d. Комітет Ради Європи проти катувань у місцях несвободи.
- e. Комітет із захисту прав осіб, які зазнали катувань, інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, та інших насильницьких дій.

17. Вкажіть правильне твердження:

- a. Суд є єдиним органом захисту прав і свобод людини й громадянина.
- b. Суд та прокуратура є єдиними органами захисту прав і свобод людини.
- c. Суд є пріоритетним, але далеко не єдиним органом захисту прав і свобод людини й громадянина.

18. Конституційний Суд України вирішує питання на відповідність Конституції України (конституційність) законів України:

- a. За конституційною скаргою особи.
- b. За конституційним поданням особи.
- c. За конституційною пропозицією особи.
- d. За конституційним зверненням особи.

19. Вкажіть, які саме місця несвободи відвідує Уповноважений для виконання функцій національного превентивного механізму без попереднього повідомлення про час і мету візиту та без обмеження кількості відвідувань.

- a. Місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону.
- b. Пункти тимчасового розміщення біженців.
- c. Психоневрологічні інтернати.
- d. Всі три варіанти є правильними.

20. Вкажіть правильну відповідь. Відповідно до статті 55 Конституції України:

- a. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб.
- b. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань.
- c. Права й свободи людини і громадянина захищаються судом.
- d. Всі варіанти правильні.

21. Вкажіть правильну відповідь. Моніторинг як один із видів дій на захист громадських інтересів – це:

- a. Перевірка поточного стану справ з метою застосування санкцій за порушення.
- b. Планомірне й системне дослідження певного фрагменту соціальної дійсності, що проводиться за визначеною схемою та є компонентом діяльності, спрямованої на зміни поточної ситуації без застосування насильства.
- c. Спостереження й збір інформації.
- d. Спостереження та аналітична розробка з метою встановлення та розслідування можливого злочину.

Розділ II. Національний превентивний механізм як вид моніторингу прав людини

§9. НПМ як вид моніторингу прав людини. Історія Національного превентивного механізму в Україні

П Пригадайте, що Ви знаєте про Національний превентивний механізм? Яким мандатом він наділений? Для чого НПМ існує в Україні?

Національний превентивний механізм (НПМ) – це система регулярних, незалежних відвідувань будь-якого місця несвободи, що перебуває під юрисдикцією та контролем держави (слідчих ізоляторів, інтернатів, психоневрологічних лікарень, притулків для дітей, в'язниць, військових частин тощо). Ці відвідування здійснюються моніторами НПМ з метою превенції, посилення захисту осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.

Національний превентивний механізм виник у 2012 році, через 6 років після ратифікації Україною Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань. Тоді Україна отримала механізм, який здатен здійснювати регулярний моніторинг усіх місць несвободи без попередження. Але це не означає, що до 2012 року місця несвободи ніхто не перевіряв. Перед запровадженням НПМ правозахисники намагалися зробити їх відкритими для громадськості.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви:

- ознайомитесь із основними етапами формування НПМ.
- зможете називати проекти нормативно-правових актів, які передували створенню НПМ.
- зможете висловлювати власну думку щодо змісту та діяльності інститутів, які передували створенню НПМ в Україні.
- зможете оцінювати модель НПМ «Омбудсман +», давати характеристику кожному з її елементів.

1. Як правозахисники боролися з катуваннями у місцях несвободи до НПМ?

Першу спробу запровадити в Україні Національний превентивний механізм Верховна Рада здійснила в 2006 році. Тоді, одночасно з прийняттям Закону України «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання», пропонувалося створити Національний превентивний механізм на базі інституту Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Однак тодішній Омбудсман Ніна Карпачова, яка свого часу доклала багато зусиль для прискорення ратифікації Факультативного протоколу, відмовилася брати на себе додаткові зобов'язання. Після цього протягом майже трьох років тематика національних превентивних механізмів обговорювалася виключно у вузькому колі громадських правозахисних організацій, які з власної ініціативи реалізовували різні проекти в цій сфері.

У цей період при Міністерстві внутрішніх справ активно створювалися мобільні групи з моніторингу дотримання прав і свобод людини в місцях несвободи МВС. Вони фактично стали **прототипом НПМ**. Мобільні групи виникли в 2004 році як експеримент Харківського інституту соціальних досліджень за підтримки Ради Європи. У 2006 році їхня діяльність була поширена на всю Україну. Саме тоді в Україні почала формуватися мережа громадських моніторів і розроблятися методологія моніторингу місць несвободи МВС.

Однак мобільні групи не відповідали всім основним критеріям Факультативного протоколу щодо незалежності національних превентивних механізмів. Вони діяли на підставі наказу МВС (а не закону) і не мали повної організаційної та фінансової незалежності. Ефективність мобільних груп повністю залежала від «доброї волі» керівництва МВС. Як результат, після зміни керівного складу Міністерства внутрішніх справ у 2010 році ефективність роботи громадських рад та мобільних груп значно знизилась. Однак саме завдяки роботі мобільних груп вдалося накопичити досвід моніторингу місць несвободи Міністерства внутрішніх справ, який згодом був покладений в основу діяльності НПМ.

2. Концепція державної політики запобігання катуванням

У квітні 2008 року правозахисники вкотре повернулися до теми створення Національного превентивного механізму. Вони **розробили проект Концепції державної політики запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню**.

У ній визначили низку положень щодо запровадження системи регулярних відвідувань місць позбавлення волі.

Концепція була затверджена рішенням Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права – консультативно-дорадчого органу при Президенті України – й подана до Адміністрації Президента України для подальшого впровадження. На жаль, практичні кроки для її реалізації на той час так і не були зроблені.

3. Проект закону «Про Національний комітет України з попередження катувань»

У 2008–2009 роках Міністерство юстиції України разом із правозахисними організаціями **розробило проект Закону «Про Національний комітет України з попередження катувань», який мав запровадити нову незалежну інституцію, що виконувала б функції Національного превентивного механізму.**

Фактично передбачалося запровадити в Україні Національний превентивний механізм у форматі «Спеціальний державний орган+», адже до виконання функцій НПМ разом із службовцями Національного комітету мали б залучатися й представники громадських організацій. Через фінансову кризу розробка законопроекту була призупинена, відповідно, й Національний комітет із попередження катувань так і не був створений.

4. Друга спроба покласти функції НПМ на Уповноваженого з прав людини

До питання запровадження в Україні Національного превентивного механізму повернулися в серпні 2010 року, коли Міністерство юстиції України розробило черговий законопроект, яким передбачалося покласти функції НПМ на Омбудсмана.

Документ викликав критику громадських організацій. У ньому не було чітко прописаного механізму залучення громадськості до моніторингових візитів. Крім цього, в законопроекті було сказано, що його реалізація не потребує додаткового фінансування з державного бюджету. Законопроект так і не був внесений на розгляд Верховної Ради.

5. Комісія з питань попередження катувань

Через рік, у вересні 2011 року, за ініціатииви Валерії Лутковської, тодішнього Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини при Президенті України, **було створено Комісію з питань попередження катувань.**

До складу Комісії, крім її голови та секретаря (державних службовців), увійшли 33 представники громадських організацій, депутатського корпусу, адвокатської спільноти та громадські активісти.

Комісія з попередження катувань була утворена як постійний консультативно-дорадчий орган при Президенті України з метою сприяння виконанню Україною зобов'язань за Факультативним протоколом до Конвенції проти катувань.

Проте ця комісія ще не була самодостатнім Національним превентивним механізмом, оскільки була створена на підставі указу, а не закону, вона мала лише консультативно-дорадчий статус, не передбачалися й власний персонал та бюджет.

У 2012 році відбулося два робочих засідання комісії, на яких учасники також обговорили й можливі робочі моделі відвідувань місць несвободи. Члени Комісії залучалися до роботи робочої групи з оцінки можливих моделей НПМ, до складу якої ввійшли експерти Ради Європи, Міністерства юстиції й Адміністрації Президента України.

Ця група дійшла висновку, що найбільш адекватною українським реаліям є модель національного превентивного механізму, відома під назвою «Омбудсман +» (тобто моніторинг місць несвободи силами представників Омбудсмана та громадськості). Експерти підготували пропозиції щодо внесення відповідних змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», які у вигляді законопроекту були подані до Адміністрації Президента України для подальшого внесення до Верховної Ради України.

6. Створення НПМ на базі Офісу Уповноваженого ВР України з прав людини

2 жовтня 2012 року Верховна Рада України проголосувала за внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо Національного превентивного механізму. Функції НПМ були покладені на Омбудсмана.

Для вітчизняного НПМ обрали модель «Омбудсман +», яка передбачає широке залучення громадськості до участі в моніторингових візитах до місць несвободи.

До основних елементів моделі «Омбудсман +» належать:

- центральний офіс Омбудсмана (Омбудсман та Департамент НПМ);
  - регіональні представники омбудсмана;
  - Експертна рада з питань реалізації Національного превентивного механізму;
  - монітори (люди, які беруть безпосередню участь у моніторингових візитах від громадськості).
- Два останні елементи (Експертна рада та монітори) утворюють так званий «+» як невід'ємну складову моделі НПМ.

Функції кожного зі структурних елементів моделі «Омбудсман +»:

1) Омбудсман надає доручення конкретним особам (моніторам) на право здійснення моніторингових візитів до місць несвободи. Таке доручення видається терміном до одного року з можливістю продовження. Також Омбудсман виконує управлінську роботу для забезпечення роботи НПМ.

2) Департамент НПМ бере участь у розробці методології моніторингу, здійснює разом із представниками громадськості моніторингові візити до місць несвободи, аналізує й узагальнює моніторингові звіти, готує рекомендації органам державної влади щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини в місцях несвободи, контролює виконання рекомендацій, надає організаційну й консультативну допомогу з питань запобігання катуванням і жорсткому поведженню тощо.

3) Регіональні представники Омбудсмана організаційно забезпечують роботу НПМ у регіонах, що передбачає налагодження ефективної взаємодії з місцевими органами державної влади, сприяння в організації та проведенні моніторингових візитів до місць несвободи, участь у таких візитах спільно з моніторами від громадськості.

4) Експертна рада з питань реалізації НПМ забезпечує належну координацію Департаменту НПМ із інститутами громадянського суспільства, залученими до процесу реалізації НПМ, попередньо відбирає, навчає та сертифікує моніторів місць несвободи від громадськості, готує рекомендації до змісту щорічних і спеціальних доповідей Уповноваженого ВР України з прав людини про стан попередження жорсткого поведження та покарання, сприяє формуванню правової культури та правової поінформованості населення.

5) Монітори беруть участь у проведенні регулярних візитів, готують звіти за їх результатами, беруть участь у комунікації, навчанні, розвитку НПМ, а також адвокації змін у місцях несвободи.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке НПМ?
2. Коли й у якій формі була здійснена перша спроба запровадити НПМ в Україні?
3. Які механізми моніторингу місць несвободи існували до появи в Україні Національного превентивного механізму? Чим вони відрізнялися від НПМ? У чому їхні переваги та недоліки у порівнянні з НПМ?
4. Що Ви знаєте про роботу Комісії з питань попередження катувань?
5. Розкрийте основні функції кожного зі структурних елементів моделі «Омбудсман +».
6. Чому, на Вашу думку, для українського НПМ була обрана модель «Омбудсман +»? Чи вважаєте Ви її ефективною? Які, на Вашу думку, в цієї моделі є переваги та недоліки?

Корисна література

1. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання. Джерело: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085
2. Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f48

§10. Що таке «місця несвободи», типи місць несвободи. Інвентаризація місць несвободи в Україні: кількість, загальний огляд, категорій, підпорядкування, відмінності між категоріями

1. Що таке місце несвободи

Чи знаєте ви, які місця в Україні визначені як місця несвободи?

Місце несвободи – це місце (державне чи приватне), де особа утримується за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу або за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди, під вартою, в ув'язненні або під опікою. Таке місце особа не має права залишити з власної волі або не має можливості реалізувати цю волю (за фізичним або матеріальним станом).

Про термін «місця несвободи» йдеться у Факультативному протоколі Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, який було ратифіковано Україною 21 липня 2006 року. У Протоколі для позначення цих місць використовується формулювання «custodial setting». У перекладі з англійської термін custody має два значення: 1) опіка, опікунство, турбота, нагляд, захист, охорона; 2) тюремне ув'язнення, поміщення до тюрми, позбавлення волі.

Отже, поняття «місця несвободи» значно ширше, ніж поняття «місця позбавлення волі».

Перелік типів місць несвободи, що є в Україні, міститься у п.8 ст.13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Діяльність таких закладів і установ контролюється різними міністерствами й відомствами України.

Станом на 1 січня 2017 року в Україні нараховується 4528 місць несвободи.

2. Види місць несвободи

2.1. Місця несвободи в системі Національної поліції України

Ц

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ

Закон України «Про Національну поліцію» визначає Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, і який реалізує державну політику в сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку.

Систему поліції складають: центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції. Територіальні органи поліції утворюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Київ, Севастополь, у районах, містах, районах у містах як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності поліції й коштів, визначених на її утримання.

Відповідно до законодавства про Національну поліцію України, розрізняють такі місця несвободи, підпорядковані МВС:

- **Кімнати для затриманих і доставлених чергових частин органів поліції,** які є спеціальними приміщеннями чергової частини органу поліції і призначені для тимчасового поміщення до них осіб, затриманих за скоєння адміністративних і кримінальних правопорушень.
- **Ізолятори тимчасового тримання** є структурними підрозділами Головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, областях, місті Київ для утримання осіб:
  - затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення;
  - затриманих на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу;
  - щодо яких як запобіжний захід обрано утримання під вартою на період проведення слідчих дій, але не більше трьох діб;
  - засуджених до позбавлення волі, вирок стосовно яких набрав законної сили, або якщо у вирокі суду, який не набрав законної сили, було зазначено рішення про продовження строків тримання під вартою засудженому на період проведення слідчих дій, але не більше трьох діб;
  - стосовно яких рішенням суду призначено адміністративний арешт.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви зможете:

- визначати що таке місця несвободи;
- класифікувати місця несвободи;
- наводити приклади місць несвободи, які є в підпорядкуванні різних органів державної влади України;
- визначати категорії осіб та підстави їх утримання у місцях несвободи.
- зможете оцінювати модель НПМ «Омбудсман +», давати характеристику кожному з її елементів.

- Приймальники-розподільники для неповнолітніх – це спеціальні установи, призначені для тимчасового тримання окремих категорій неповнолітніх, яких необхідно ізолювати.
- Приймальники-розподільники для неповнолітніх створюються для тимчасового тримання в них неповнолітніх віком від 11 до 18 років, які:
  - вчинили у віці від одинадцяти до чотирнадцяти років суспільно-небезпечні діяння, якщо є потреба негайно ізолювати їх (за постановою органу дізнання, слідчого, санкціонованою прокурором або за постановою суду);
  - згідно з рішенням суду направляються до спеціальних установ для неповнолітніх;
  - самовільно залишили спеціальний навчально-виховний заклад, де вони перебували.
- Спеціальні палати в медичних закладах, призначені для проведення стаціонарного лікування затриманих і взятих під варту осіб у районних (міських) лікарнях, відділеннях (лікарнях) для інфекційних хворих, протитуберкульозних закладах Міністерства охорони здоров'я України.
- Спеціальні автомобілі (автозаки), спеціальні вагони типу СТ, призначені для перевезення затриманих, узятих під варту та засуджених осіб.

2.2 Місця несвободи в Службі безпеки України

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Ц Регіональні органи Служби безпеки України – це державні правоохоронні органи спеціального призначення, які беруть участь у здійсненні функцій держави, спрямованих на забезпечення попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції й організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Місцями несвободи в СБУ є **спеціально відведені місця для тимчасового утримання** (ізолятори тимчасового тримання):

- осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину;
- узятих під варту осіб на термін до 3 діб (якщо їх доставка до слідчого ізолятора (далі – СІЗО) в цей строк неможлива через віддаленість або відсутність належних шляхів сполучення, вони можуть перебувати в спеціально відведеному місці для тимчасового тримання (ізоляторі тимчасового тримання) не більше 10 діб);
- підсудних (засуджених), які прибули з СІЗО в зв'язку з розглядом справи в суді або проведенням із ними слідчих дій.

2.3. Місця несвободи, підпорядковані Міністерству Юстиції України

Такими місцями є:

- **Слідчий ізолятор (СІЗО)** – пенітенціарна установа, яка призначена для тримання осіб, щодо яких було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту на будь-якій стадії кримінального судочинства (до судового процесу, після вироку до направлення в арештний дім, виправний центр чи виправну колонію), крім військовослужбовців, які утримуються на гауптвахті.
- **Виправні колонії** виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі. Засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях:
  - мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання й колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому кримінально-виконавчим кодексом;
  - мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання – чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому статтею 147 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – Кодексу);
  - середнього рівня безпеки – жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому цим Кодексом;
  - максимального рівня безпеки – чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому цим Кодексом.

■ **Виправні центри** виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до статей 82, 389 Кримінального кодексу України.

Слід звернути увагу, що, оскільки обмеження волі відповідно до статей 69 та 82 Кримінального кодексу України може бути призначене й за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, виправні центри виконують покарання також і відносно засуджених цієї категорії.

■ **Арештні дома** — це вид установ виконання покарань, у яких засуджені відбувають покарання у виді арешту. Оскільки цей вид покарання полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції (стаття 60 Кримінального кодексу України), то в арештних домах створюються умови для забезпечення фізичної ізоляції засуджених від зовнішнього світу та оточуючих. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості.

2.4. Місця несвободи, підпорядковані Державній прикордонній службі України

Законодавством передбачено функціонування в Державній прикордонній службі України **Пунктів тимчасового тримання**, які призначені для тримання правопорушників, затриманих в адміністративному порядку та за підозрою у вчиненні злочину на підставі рішення слідчого в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Такі пункти обладнані в місцях розташування управлінь органів охорони державного кордону (прикордонних загонів, окремого контрольно-пропускного пункту «Київ»).

Спеціальні приміщення обладнуються у підрозділах, що безпосередньо охороняють державний кордон (відділах прикордонного контролю) та призначені для тимчасового тримання правопорушників, затриманих в адміністративному порядку.

2.5. Місця несвободи, підпорядковані Державній міграційній службі України

Пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства є державними установами, призначеними для людей без громадянства, які незаконно перебувають в Україні й підлягають видворенню за її межі у примусовому порядку.

2.6. Місця несвободи, підпорядковані Міністерству оборони України

Такими місцями є:

■ **Дисциплінарний батальйон** – місце для тримання військовослужбовців, засуджених до покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні.

■ **Гауптвахти** – місця несвободи, призначені для попереднього ув'язнення військовослужбовців та виконання кримінальних покарань у вигляді арешту.

У цих установах утримуються військовослужбовці:

- які відбувають покарання у вигляді арешту;

- затримані до прийняття рішення судом;

- до яких як запобіжний захід обрано взяття під варту під час проходження ними зборів (у т.ч. військовозобов'язаних);

- яких направляють до дисциплінарної частини після засудження; затримані за порушення військової дисципліни в нетверезому стані (або такі, що не мають документів) до протверезіння (або встановлення особи).

■ Кімнати для тимчасово затриманих військовослужбовців – обладнуються в будинках (приміщеннях) органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, до складу яких гауптвахти не входять.

■ Спеціальні палати військових лікувальних закладів Збройних Сил України – це палати для лікування хворих засуджених, узятих під варту, та затриманих військовослужбовців.

Військові частини – це організаційно самостійні бойові, навчальні й адміністративно-господарські одиниці в Збройних Силах України, де громадяни України проходять строкову військову службу.

2.7. Місця несвободи, підпорядковані Державній судовій адміністрації України

Приміщення для тримання підсудних (засуджених) у судах – це камери (кімнати), що облаштовані в апеляційних і місцевих судах загальної юрисдикції й призначені для тимчасового утримання підсудних (засуджених) під час їх перебування в приміщеннях (будинках) апеляційних і місцевих судів загальної юрисдикції для участі в судових засіданнях або ознайомлення з матеріалами кримінальних справ.

2.8. Місця несвободи підпорядковані Міністерству освіти і науки України

Такими місцями законодавство визначає:

- **Дитячий будинок** – навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку.
- **Загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування** – навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
- **Загальноосвітня школа-інтернат** – це загальноосвітній навчальний заклад I-II, I-III ступенів, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують соціальної допомоги, на загальну середню освіту.
- **Загальноосвітня санаторна школа-інтернат** – це загальноосвітній навчальний заклад I-II, I-III ступенів з відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, на загальну середню освіту.
- **Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат** – загальноосвітній навчальний заклад, що забезпечує здобуття певного рівня освіти, професійну орієнтацію та підготовку, проводить корекційно-розвиткову роботу з дітьми, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, умови проживання та утримання за рахунок держави.
- **Загальноосвітня школа соціальної реабілітації** є державним навчальним закладом для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН. До школи за рішенням суду направляються учні (вихованці), які вчинили правопорушення, що мають ознаки суспільно небезпечного діяння, у віці від 11 до 14 років. Учні (вихованці) утримуються у школі в межах встановленого судом строку, але не більше трьох років. Особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання дітей у школі визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому МОН.
- **Професійне училище соціальної реабілітації** є державним професійно-технічним навчальним закладом для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН. Особливою умовою створення училища є одностатевість контингенту, чисельність якого не перевищує 200 осіб. Головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійно-технічну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.
- **Навчально-реабілітаційний центр** – це загальноосвітній навчальний заклад, метою діяльності якого є реалізація права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, їх інтеграція в суспільство шляхом здійснення комплексних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень.

2.9. Місця несвободи підпорядковані Міністерству соціальної політики України

Такими місцями законодавство визначає:

- **Будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів**, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни та праці – це стаціонарні соціально-медичні установи загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, людей з інвалідністю, які потребують стороннього догляду, побутового й медичного обслуговування. До будинку-інтернату приймаються на державне утримання особи похилого віку, які досягли пенсійного віку, та люди з інвалідністю першої й другої групи, старші за 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, які не мають медичних протипоказань до перебування в будинку-інтернаті, та які не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом.
- **Спеціальний будинок-інтернат** є соціально-медичною установою, призначеною для постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, інвалідів I та II груп (далі – особи), які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового, медичного обслуговування та реабілітаційних послуг. До будинку-інтернату на безоплатній основі приймаються звільнені особи – громадяни похилого віку, інваліди I та II груп, старші 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування та які не мають працездатних дітей або інших родичів, які, згідно із законом, зобов'язані їх утримувати.
До будинку-інтернату можуть прийматися на платній основі особи, які мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати.
- **Дитячий будинок-інтернат** є соціально-медичною установою для постійного проживання дітей віком від 4 до 18 років з утвореним у разі потреби молодіжним відділенням для молоді віком від 18 до 35 років, що входить як структурний підрозділ до складу будинку-інтернату, з вадами фізичного та/або розумового розвитку та психічними розладами, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, освітніх та реабілітаційних послуг.

■ Стаціонарне відділення для постійного або тимчасового проживання територіального центру утворюється для обслуговування не менше десяти й не більше 50 самотніх громадян (обмеження щодо граничної чисельності громадян у стаціонарному відділенні, що встановлено цим пунктом, набуває чинності з 1 січня 2015 року), до якого на постійне або тимчасове проживання, повне державне утримання безоплатно приймаються самотні громадяни похилого віку, інваліди (які досягли 18-річного віку), хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більше чотирьох місяців), які, відповідно до висновку лікарсько-консультаційної комісії закладу охорони здоров'я, за станом здоров'я не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду та допомоги, соціально-побутових, соціально-медичних та інших соціальних послуг.

■ Притулок для дітей – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років.

До притулку приймаються діти, які заблукали; були покинуті батьками або піклувальниками; жебракують, місце знаходження чиїх батьків не встановлено; залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників); залишили сім'ю чи навчальний заклад; вилучені кримінальною міліцією у справах дітей органів внутрішніх справ з сімей, перебування в яких загрожувало їх життю й здоров'ю; втратили зв'язок із батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій; не мають постійного місця проживання й засобів до життя, підкинуті та безпритульні діти; самі звернулися по допомогу до адміністрації притулку; відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

■ Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Служби у справах дітей – це заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. До центру приймаються діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, переведені з притулків для дітей, залишилися поза сімейним оточенням, зазнали насильства й потребують соціально-психологічної допомоги.

2.10. Місця несвободи, підпорядковані Міністерству охорони здоров'я України

Такими місцями законодавство визначає:

Психіатричний заклад – це спеціалізований заклад охорони здоров'я, діяльність якого пов'язана з наданням психіатричної допомоги.

Будинок дитини є комунальним закладом охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Будинки дитини поділяються на:

1) будинок дитини загального типу – для медико-соціального захисту здорових дітей-сиріт (I – II груп здоров'я), дітей, які залишилися без піклування батьків, віком від народження до трьох років. Крім дітей цієї категорії, тут можуть знаходитись діти, які мають сім'ю, проте утримання та виховання їх у сім'ї з поважних причин (хвороба годувальника, тривале відрядження, навчання тощо) неможливе, а також діти з затримкою розумового та фізичного розвитку внаслідок несприятливих умов виховання;

2) спеціалізований будинок дитини – для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, з вадами фізичного та розумового розвитку (III – V груп здоров'я) віком від народження до чотирьох років, а також:

- з органічним ураженням нервової системи та порушенням психіки;
- з органічним ураженням центральної нервової системи, в тому числі з дитячим церебральним паралічем без порушення психіки;
- з порушенням функції опорно-рухового апарату та іншими вадами фізичного розвитку без порушення психіки;
- з порушенням слуху та мови;
- з порушенням мови;
- з порушенням зору;
- тубінфікованих, хворих із малими та згасаючими формами туберкульозу, ВІЛ-інфікованих.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке «місце несвободи»?
2. Чим відрізняються між собою такі установи для дітей як дитячий будинок-інтернат, дитячий будинок і будинок дитини?
3. Які категорії осіб можуть перебувати в слідчих ізоляторах?
4. Вкажіть, які місця несвободи підпорядковані МОН України?
5. Стисло охарактеризуйте виправні колонії за рівнями безпеки.

Корисна література

1. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання – підписаний 18.12.2002, ратифікований Україною 21.07.2006 [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://законодавство.com/akti-pravovi-mijnarodni/fakultativniy-protokol-konventsiji-proti-2006-1652.html>.
2. Кримінальний кодекс України [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
4. Закон України «Про Національну поліцію» [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
5. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму: звіт за 2016 рік/Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К., ФОП Клименко., 2017.- 148 с.

§11. «Омбудсман +» як модель українського НПМ. Успішний досвід НПМ в Україні

1. Що таке модель «Омбудсман +»?

«Омбудсман +» – це модель національного превентивного механізму, яка передбачає спільну діяльність Офісу омбудсмана з представниками неурядових організацій й організацій громадянського суспільства.

У світі існує декілька моделей функціонування НПМ. Спочатку в якості установи, що відповідає за реалізацію НПМ, вибирався або призначався певний державний орган. Однак нездатність однієї інституції виконувати вимоги ФПКПК [1] виявилася суттєвою проблемою, яка була визнана в багатьох країнах. Наслідком цього стала нова модель, яка отримала назву «Омбудсман +» [2].

Для того, щоб робота НПМ була ефективною, необхідно сформувати довіру до цієї інституції як з боку державних службовців і керівників місць несвободи, так і з боку громадянського суспільства. Ось чому процес створення НПМ повинен бути всеосяжним і прозорим, до нього повинні входити не тільки державні службовці, але й представники громадськості.

Впровадження моделі «Омбудсман +» передбачає, що не тільки сам Омбудсман буде задіяний у процесі моніторингу дотримання прав людини в місцях несвободи, а й представники громадських організацій, які, отримавши від Омбудсмана певні права для здійснення такого моніторингу, зможуть відвідати місця несвободи й перевірити там стан дотримання прав людини, а потім отриману інформацію повідомити в центральний офіс, щоб зафіксувати певні проблеми, або надати місцевим (центральним) органам виконавчої влади рекомендації для поліпшення ситуації. У той же час громадські організації, які отримали таке право, беруть на себе відповідальність відбирати й навчати моніторів, регулярно відвідувати місця несвободи, готувати звіти про моніторингові візити та здійснювати інші види діяльності, передбачені відповідним договором.

Модель «Омбудсман +» функціонує у Вірменії, Данії, Молдові, Словенії, Казахстані, Україні та інших країнах.

2. Яким чином була впроваджена українська модель «Омбудсман +»?

9 серпня 2012 року до Верховної Ради України був внесений проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму», яким на Уповноваженого покладалися функції національного превентивного механізму. Зазначений Закон був прийнятий Верховною Радою України 2 жовтня 2012 року та набрав чинності 4 листопада 2012 року [3].

Після громадського обговорення за участі відомих національних і міжнародних експертів було прийнято рішення про запровадження в Україні національного превентивного механізму в форматі «Омбудсман +», який передбачав здійснення моніторингових візитів до місць несвободи працівниками офісу Омбудсмана спільно з активістами громадянського суспільства [4].

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви зможете:

- називати особливості моделі «Омбудсман +» та її поширеність;
- здійснювати загальний опис української моделі НПМ;
- орієнтуватися в структурі функціонування НПМ у рамках схеми «Омбудсман +»;
- наводити приклади успішного досвіду функціонування моделі «Омбудсман +»;
- розуміти проблематику та шляхи вдосконалення наявної моделі.

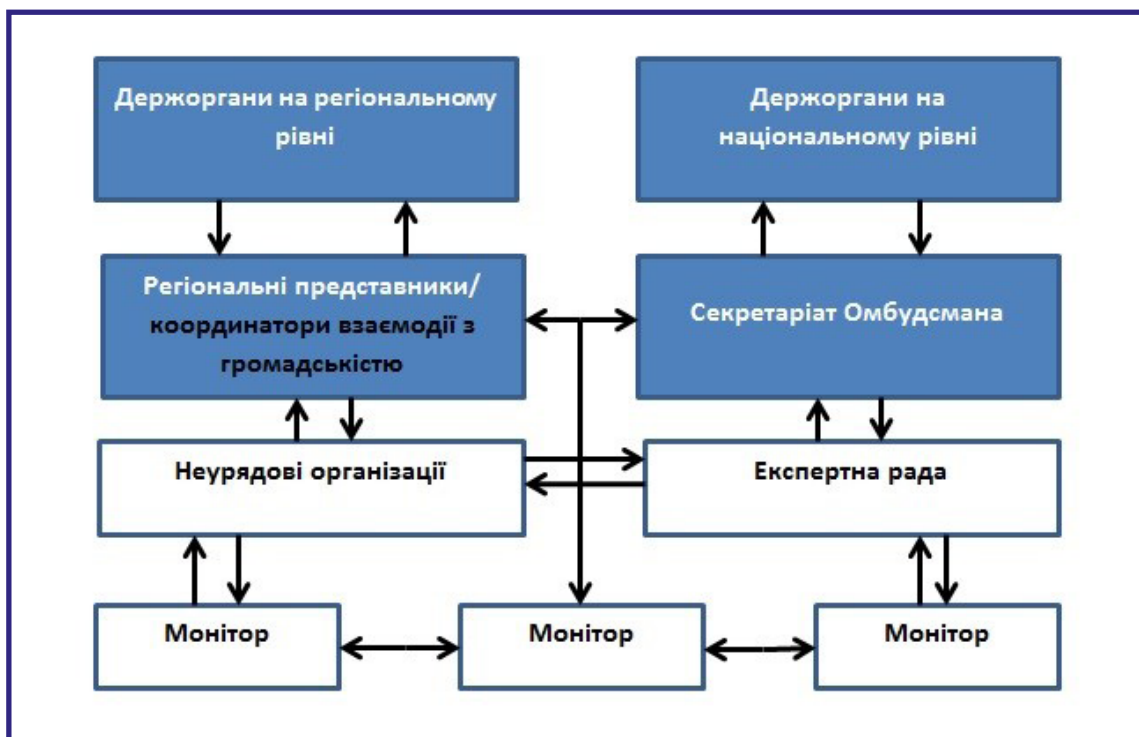
Відповідно до прийнятого закону, для виконання функцій НПМ Уповноважений залучає на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць несвободи представників громадських організацій, експертів, учених і фахівців, у тому числі іноземних.

Раніше, 25 травня 2012 року, в новій структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини був утворений спеціалізований структурний підрозділ із питань недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність людини, видів поведінки та покарання. – Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму.

Протягом літа Департамент, за результатами відкритого конкурсу, був укомплектований переважно фахівцями, які мають досвід роботи в установах, що підлягають моніторингу, а також експертами, що мають досвід моніторингу місць несвободи [5].

З перших днів роботи Департамент досить тісно й продуктивно співпрацює з громадськими організаціями. Спільно з представниками правозахисних організацій був вироблений алгоритм функціонування НПМ за моделлю «Омбудсман +». За цим алгоритмом у схемі реалізації НПМ активно задіяні регіональні представники Уповноваженого, регіональні координатори зі зв'язків з громадськістю, Експертна рада по НПМ, інші правозахисні й громадські організації [5].

Схема національного превентивного механізму за моделлю «Омбудсман +» в Україні

Уповноваженим із прав людини Валерією Лутковською було реорганізовано та розширено мережу регіональних представництв і розроблено відповідне Положення, яке було затверджено наказом Уповноваженого від 19.02.2013 за № 14/02-13 (зі змінами – від 05.12.2014 та 08.05.2015). Згідно з Положенням, регіональні представництва Уповноваженого з прав людини утворюються Уповноваженим із прав людини відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» для забезпечення ефективної діяльності Уповноваженого та доступності здійснення особистого прийому громадян у віддалених від міста Київ адміністративно-територіальних одиницях. Станом на вересень 2017 року регіональні представництва Уповноваженого функціонували у Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Рівненській, Харківській, Херсонській та Чернівецькій областях.

Регіональні представництва Уповноваженого здійснюють моніторинг додержання конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також вживають заходів щодо реалізації положень Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання, налагоджують зв'язки з територіальними органами державних органів влади. Одночасно, з метою забезпечення взаємодії Уповноваженого з громадянами та представниками інститутів громадянського суспільства на регіональному рівні, Уповноваженим за підтримки донорських та міжнародних організацій створено мережу Регіональних координаторів взаємодії з громадськістю з числа місцевих громадських активістів. Створення мережі регіональних координаторів взаємодії з громадськістю обумовлено необхідністю оперативно реагувати на порушення прав та свобод людини й громадянина [6].

Регіональні координатори взаємодії з громадськістю здійснюють свою діяльність у рамках підписаного з Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів Меморандуму, яким передбачено сприяння розвитку мережі регіональних координаторів Уповноваженого за сприяння та підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Міжнародного Фонду «Відродження». Станом на вересень 2017 року діє 17 регіональних координаторів.

У 2014 році Уповноваженим було прийнято рішення щодо надання права регіональним представникам та координаторам взаємодії з громадськістю здійснювати самостійні візити НПМ до місць несвободи разом з громадськими моніторами.

В **Формувати моніторингові групи для здійснення візитів до місць несвободи в рамках національного превентивного механізму з 2014 року можуть як регіональні представники Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, так і представники громадськості, які є регіональними координаторами взаємодії з громадськістю українського Омбудсмана.**

3. Яким чином забезпечується участь громадськості в НПМ?

Так звані «+» утворюють три елементи – Експертна рада, неурядові організації та монітори, які є невід’ємною складовою моделі національного превентивного механізму, запровадження якої в Україні було розпочато в 2012 році.

Експертна рада створена з метою надання Представнику Уповноваженого з питань реалізації національного превентивного механізму консультативної підтримки, проведення наукових досліджень, а також розробки пропозицій щодо організації діяльності національного превентивного механізму у відповідності до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Одним із завдань Експертної ради є відбір та рекомендація кандидатів у монітори на отримання доручення Омбудсмана й залучення до схеми відвідувань НПМ, розробка єдиної методології візитів, написання та узагальнення звітів та доповідей, розгляд етичних питань діяльності моніторів тощо. До складу Експертної ради увійшли представники національних неурядових організацій, які мають значний досвід у сфері моніторингу дотримання прав людини в діяльності місць несвободи. Як спостерігачі, до складу Експертної ради були запрошені експерти низки міжнародних та міждержавних організацій, що займаються моніторингом стану дотримання прав людини, зокрема Представництв ООН в Україні, Верховного комісара ООН з прав людини, Верховного комісара ООН з питань біженців, Ради Європи, делегації Євросоюзу в Україні, Офісу Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Міжнародної організації з міграції та Міжнародного фонду «Відродження». Це додатково забезпечує прозорість роботи НПМ в Україні.

Ц **Діяльність Експертної ради регулюється Положенням про експертну раду з питань реалізації національного превентивного механізму при Представникові Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань реалізації національного превентивного механізму, яке затверджується Наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [7].**

Монітори – це особи, що беруть безпосередню участь у моніторингових візитах від громадськості. У якості моніторів місць несвободи залучаються особи, які висловили бажання брати участь у моніторингових візитах і пройшли відповідний відбір. Відібрані кандидати запрошуються на навчальний курс. Попередній відбір та навчання здійснюються відібраною неурядовою організацією (далі – НУО) на підставі договору з Омбудсманом. Кандидати, які успішно пройшли навчання, рекомендуються Експертній раді для попереднього затвердження. Резюме кандидатів, що успішно пройшли навчання, розглядаються Експертною радою. За потреби, з потенційними кандидатами можливе проведення співбесіди. За результатами розгляду Експертна рада рекомендує Омбудсманові кандидатури моніторів від громадськості для попереднього затвердження. Кандидатам у монітори надається тимчасове доручення Омбудсмана строком на три місяці. Протягом трьох місяців майбутній монітор повинен здійснити моніторинговий візит у складі групи. Старший групи надає рекомендацію Експертній раді для остаточного затвердження.

Омбудсман приймає остаточне рішення щодо затвердження кандидатур, поданих Експертною радою, та, в разі позитивного результату, надає персональні доручення на право здійснення моніторингових візитів до місць несвободи терміном на один рік із можливістю продовження. Під час здійснення моніторингового візиту монітор наділяється всіма правами, передбаченими Законом «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» в частині, що стосується діяльності національного превентивного механізму. Монітор зобов’язаний дотримуватися етичних принципів, розроблених та затверджених Експертною радою. У разі їх порушення Експертна рада може рекомендувати Уповноваженому з прав людини достроково припинити доручення [8].

4. Що можна вважати успішним досвідом впровадження НПМ в Україні?

У 2017 році виповнилося 5 років реалізації національного превентивного механізму в Україні. Що можна вважати успішним досвідом? За ці роки здійснено 1105 моніторингових візитів до різних типів місць несвободи. Підготовлено п’ять доповідей «Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму» та чотири спецдоповіді: «Права дитини

в закладах соціальної реабілітації в Україні», «Стан забезпечення права на медичну допомогу у слідчих ізоляторах ДПтСУ», «Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях ДПтСУ» та «Порушення прав і свобод людини в Україні. Події листопаду 2013- лютого 2014 років».

Станом на 1 січня 2017 року 140 громадським моніторам видані доручення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на здійснення моніторингової діяльності в межах національного превентивного механізму.

У грудні 2014 року створилася ініціативна група з числа моніторів НПМ, які взялися за розробку ідей для налагодження взаємодії між усіма учасниками НПМ.

У 2016 році вперше в історії українського НПМ була підготовлена група громадських моніторів-журналістів із різних ЗМІ (телебачення, друковані та інтернет-видання). Громадські монітори-журналісти, привертаючи увагу суспільства до проблем людей у місцях несвободи, підготували низку сюжетів, статей і повідомлень у ЗМІ за результатами проведення моніторингових візитів.

У 2016 році ініціативна група також зареєструвала громадську організацію «Моніторів національного превентивного механізму «Україна без тортур». Однією з інновацій, запропонованих моніторинговою організацією, стала координація діяльності моніторів через координаторів кластерів.

Станом на 2017 рік в Україні існує 6 кластерів – Східний, Центральний, Південний, Південно-східний, Північно-східний та Північно-центральний – у яких є координатори. Також були впроваджені кластерні візити, які здійснюються різними групами до різних типів установ в один день, а за результатами візитів проводяться медіа-заходи на регіональному рівні.

5. Якими є проблемні питання реалізації НПМ в Україні?

Впродовж п'яти років діяльності НПМ в Україні безперервно проходить процес розвитку та становлення механізму, та концептуально модель лишається незмінною. Доповнюються формати роботи, збільшується кількість суб'єктів, залучених до реалізації механізму, формується професійне об'єднання – ГО Моніторів НПМ «Україна без тортур», яке координує діяльність «+»-громадських моніторів і підсилює інституційний розвиток та стабільність у цілому НПМ. Впродовж п'яти років залишаються декілька важливих питань, від яких залежить інституційна сталість і незалежність НПМ в Україні. Одним із головних проблемних питань є виконання рекомендацій міжнародних органів (SPT та CPT), особливо – в частині фінансування діяльності НПМ.

Ц У п. 19 рекомендацій SPT вказано, що стаття 18 (3) у Факультативному протоколі до Конвенції проти катувань (ОПКАТ) зобов'язує державу-учасницю забезпечити НПМ необхідними ресурсами для виконання своєї роботи. SPT рекомендує, щоб НПМ в Україні мав забезпечений та збалансований бюджет, який є достатнім, щоб дати механізму можливість виконати всі покладені на нього завдання, відповідно до ФПКПК. Підкомітет рекомендує, щоб це фінансування надавалось через окрему лінію в національному щорічному бюджеті, посилаючись конкретно на НПМ. SPT також рекомендує, щоб це фінансування здійснювалось на такому рівні, щоб дозволити виконувати програму візитів і поїздок, щоб залучити зовнішніх експертів, а також, у разі необхідності збільшити свої людські ресурси, регулярний доступ до навчання, відповідно до свого плану роботи й розвитку.

В оцінці операційного потенціалу Національного превентивного механізму України, яку підготував експерт Ради Європи Георгій Тугуші в 2015 році, вказано, що після надання Уповноваженому з прав людини функції НПМ інституція не отримала значних додаткових бюджетних коштів на забезпечення діяльності НПМ, відповідно до зобов'язань, узятих на себе Урядом України за ФПКПК. Отже, з дня свого створення НПМ функціонував значною мірою за рахунок фінансової допомоги, що надходила від різних донорських інституцій. За рахунок державного бюджету сьогодні здійснюється фінансування Департаменту з реалізації НПМ у частині «Утримання Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Рекомендація експерта була сформована так: видатки на фінансування діяльності НПМ повинні бути передбачені в Державному бюджеті України.

Оскільки держави-учасниці ФПКПК повинні забезпечувати ресурси для функціонування НПМ, експерт рекомендує Українському НПМ докласти зусиль задля отримання ресурсів, необхідних для ефективного здійснення повноважень.

В **Отже, відсутність окремої лінії Державного бюджету на фінансування НПМ, а також проблеми, пов'язані з процедурами, що регулюють діяльність державних органів, не дають можливості Омбудсману фінансувати моніторингові виїзди громадських діячів, навчання та інші видатки, пов'язані з реалізацією НПМ в Україні. Саме тому питання адекватного матеріального забезпечення регулярної моніторингової діяльності в рамках національного превентивного механізму залишається відкритим [5].**

Іншим проблемним питанням є недостатні можливості самостійного відвідування місць несвободи громадськими моніторами в рамках реалізації мандату НПМ. В Україні налічується 4528 місце несвободи. За п'ять років здійснено 1105 візитів, тобто більшість установ досі не охоплені візитами НПМ. Станом на 2017 рік мережа моніторів-волонтерів – це 176 людей різних професій із різних міст і населених пунктів України. Усі пройшли обов'язкове базове навчання й постійно підвищують свої професійні знання та навички. У кожній області є від двох до восьми моніторів. Громадські монітори НПМ відвідують місця несвободи спільно з представниками Департаменту

НПМ, регіональними представниками Уповноваженого ВРУ з прав людини чи регіональними координаторами взаємодії з громадськістю. Останні два роки в спільноті НПМ обговорюється право самостійних візитів до місця несвободи найбільш досвідченими громадськими моніторами. Але це питання досі залишається відкритим.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке модель «Омбудсман +»?
2. В яких країнах впроваджена модель «Омбудсман +»?
3. В якому році почалася реалізація моделі «Омбудсман +» в Україні?
4. Назвіть елементи, які утворюють «+» в існуючій українській моделі НПМ?
5. Хто займається координацією діяльності моніторів НПМ та яким чином?
6. Які основні виклики стоять перед НПМ в Україні?

Корисна література

1. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f48
2. Rachel Murray, Human Rights Implementation Centre, University of Bristol. «Challenges and good practices of NPMs operating in different organizational structures».
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму». [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5409-17>
4. Національний превентивний механізм. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/npm/>
5. Права людини в Україні — 2012. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є. Ю. Захарова. / Українська Гельсінська спілка з прав людини. — Харків: Права людини, 2013. — 560 с.
6. Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 19 липня 2005 р. «Про затвердження Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [Електронний ресурс]. // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/v07_8715-12
7. Експертна рада з реалізації національного превентивного механізму. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/dokumenty/27115-ce-ekspertna-rada-z-pitan-realizaczi-i-nacjonalnogo-preventivnogo-mexani.html>
8. Гатіятуллін О.Р. Випускна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» на тему «Правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Київ – 2017.

§12. Етичні принципи монітора НПМ

1. Чому монітор повинен дотримуватися етичних принципів

Під час здійснення моніторингового візиту монітор наділяється правами, передбаченими Законом України «Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» в частині, що стосується діяльності національного превентивного механізму. Монітор зобов'язаний дотримуватися етичних принципів, розроблених і затверджених Експертною радою. В разі їхнього порушення Експертна рада може рекомендувати Уповноваженому з прав людини достроково припинити повноваження монітора.

Моніторингова діяльність НПМ – це системна та професійна діяльність. Важливо пам'ятати, що від поведінки та професійності кожного з тих, хто бере участь у моніторинговому візиті НПМ, залежить ефективність попередження катувань, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарань та впливають на системні зміни в місцях несвободи.

Діяльність кожного учасника візиту НПМ потребує дотримання етичних принципів під час підготовки, ввізиту ході та після нього. Це також стосується написання звіту, прес-релізу, інтерв'ю та інших публічних заходів, які стосуються діяльності НПМ.

Етичні принципи монітора НПМ є навчальною частиною кожного базового тренінгу для нових моніторів НПМ із 2012 року. Після розширення мережі громадських моніторів, регіональних представників Уповноваженого та регіональних координаторів зі зв'язків із громадськістю по всій території України виникла необхідність забезпечити професійність спільноти та попереджати порушення з боку учасників моніторингової групи. З 2015 року Експертна рада прийняла рішення про обов'язкове ознайомлення кожного монітора зі змістом трьох документів (Декларація монітора, Загальні правила моніторингу НПМ, Зобов'язання про нерозголошення персональних даних), які чинний монітор підписує щороку для отримання дійсного доручення від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен монітор НПМ зобов'язаний дотримуватися етичних принципів відповідно до Декларації монітора, в якій прописані етичні принципи монітора НПМ, та відповідно до Загальних правил моніторингу НПМ.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви:

- дізнаєтесь, чому монітор повинен дотримуватися етичних принципів.
- ознайомитесь із Декларацією монітора,
- визначите загальні правила моніторингу НПМ.
- дізнаєтесь, що таке зобов'язання про нерозголошення персональних даних.

2. Декларація монітора

1. У ході моніторингу керуватися високими моральними принципами й ставити пріоритет прав людини вище за інтереси будь-якої особи, організації, партії або державного закладу.
2. За будь-яких обставин дотримуватися законів України й міжнародних стандартів прав людини.
3. Працювати з повною віддачею під час підготовки та в ході моніторингового візиту та написання звіту за ним.
4. Дотримуватися всіх законних вимог режиму місця відвідування.
5. Обережно й з усією відповідальністю ставитися до інформації, отриманої в ході візитів, і розголошувати її лише в узагальненому вигляді й після узгодження з колегами по моніторингу.
6. Не використовувати з особистою/професійною метою інформацію, яку було отримано в ході візиту.
7. Персональні дані людей, які стали відомі під час моніторингу, розповсюдженню не підлягають.
8. За будь-яких обставин, незалежно від того, яку саме організацію представляє монітор, дотримуватися принципів неупередженості й об'єктивності в ході моніторингу, а також у ході висвітлення результатів відвідувань місць несвободи.
9. Не давати обіцянок приватного характеру, які виходять за межі мандату, порушують норми закону.
10. Підтримувати ефективні професійні стосунки з представниками Департаменту НПМ, які ґрунтуються на взаємній повазі й розумінні законної й рівної ролі кожного в процесі протидії катуванням і жорстокому поводженню.
11. Дотримуватися мандату НПМ, з повагою ставитися до представників адміністрації закладу, який є об'єктом моніторингу, поводитися з ними чемно та ввічливо, не допускати образливих висловлювань на їхню адресу.

3. Загальні правила моніторингу НПМ

Перед початком моніторингової діяльності кожному громадському монітору для професійного виконання діяльності потрібно ознайомитись із **Загальними правилами моніторингу НПМ**:

1. У разі запропонування власної кандидатури на посаду монітора особа повинна надати повну й об'єктивну інформацію про себе (стан здоров'я, наявність судимостей, перебування на державній службі, робота в місцях несвободи).
2. Монітор повинен у повному обсязі вивчити всі необхідні нормативні документи, що регулюють діяльність місць несвободи.
3. Монітор повинен регулярно, якісно й у визначений термін виконувати функції, які покладені на нього/неї (брати участь у моніторингових відвідуваннях, своєчасно готувати й надавати звіти за підсумками візитів).
4. Монітор повинен усвідомлювати й миритися з тим, що він/вона може бути не допущений до бесіди з деякими особами, які утримуються в місцях несвободи, в тому випадку, коли така бесіда може бути небезпечною для будь-якої сторони або зашкодити правосуддю.
5. У випадку зустрічі зі знайомими особами з числа осіб, які перебувають у місцях несвободи, монітор повинен заявити про самовідвід.
6. У разі виявлення фактів жорстокого поводження в місці несвободи монітор повинен негайно повідомити про це інших членів моніторингової групи й, передусім, представника Департаменту з питань реалізації НПМ.
7. За умови початку кримінального провадження, набрання чинності обвинувальним вироком суду щодо монітора Експертна рада ставить питання про відсторонення його від роботи.
8. Монітор у жодному разі не повинен отримувати/виконувати будь-які доручення з боку утримуваних осіб у місцях несвободи; передавати будь-які речі або інформацію, а у випадку виникнення таких ситуацій – відмовлятися, пояснюючи це мандатом монітора, і негайно повідомляти інших моніторів або уповноважених осіб.
9. Робота в складі НПМ є добровільною й неоплачуваною. Монітори можуть претендувати на відшкодування витрат на проїзд, харчування та проживання.
10. Повноваження монітора підтверджуються персоналізованим дорученням Уповноваженого ВР України з прав людини.
11. Монітор має бути усунутий від роботи у НПМ за неналежну поведінку або невиконання покладених на нього/неї обов'язків та/або за порушення Декларації монітора.
12. Процедура звільнення повинна бути справедливою й публічною.

В За порушення Декларації чи правил поведінки монітор може бути позбавлений права здійснювати за дорученням моніторингові функції в рамках діяльності НПМ України.

Положення Декларації монітора та правил поведінки приймаю та зобов'язуюсь виконувати
П. І. Б. підпис, дата.

4. Що таке зобов'язання про нерозголошення персональних даних

1 січня 2014 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних». Цим Законом на Уповноваженого покладено повноваженнями контролю за дотриманням законодавства про захист персональних даних.

У п. 7 «Декларації монітора» зазначається, що монітор зобов'язаний не розповсюджувати персональні дані людей, які стали відомі під час моніторингу.

Для посилення відповідальності за збереження персональних даних кожен монітор окремо підписує Зобов'язання про нерозголошення персональних даних.

Уповноваженому Верховної Ради України
з прав людини **Лутковській В.В.**

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ про нерозголошення персональних даних

Відповідно до статті 10 Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 № 2297VI, зобов'язуюсь не розголошувати у будь-який спосіб персональні дані інших осіб, що стали відомі мені в зв'язку з участю в моніторингових візитах до місць несвободи в рамках діяльності національного превентивного механізму в Україні.

Підтверджую, що зобов'язання буде чинним після припинення мною діяльності, пов'язаною з обробкою персональних даних, крім випадків, установлених законом.

Запитання для самоперевірки

1. За яких обставин і ким можуть бути достроково припиненні повноваження монітора?
2. Назвіть три обов'язкових документи, зі змістом яких повинен ознайомитися та що їх має підписати монітор для отримання дійсного доручення від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
3. Вкажіть найважливіші, на Вашу думку, принципи, закріплені в Декларації монітора.
4. Вкажіть найважливіші, на Вашу думку, принципи, закріплені в Загальних правилах моніторингу НПМ
5. Якими можуть бути наслідки порушення Декларації монітора чи Загальних правил поведінки для монітора?
6. Хто контролює додержання законодавства про захист персональних даних в Україні?

Корисна література

1. Закон України «Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»

1. Прототипом українського НПМ вважається (вважаються):

- a. Комісія з питань попередження катувань.
- b. Мобільні групи з моніторингу дотримання прав людини при МВС.
- c. Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права.
- d. Робочі візити Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за скаргами на жорстоке поводження в місцях несвободи.

2. Перша спроба запровадити в Україні НПМ відбулася у:

- a. 2006 році.
- b. 2008 році.
- c. 2010 році.
- d. 2012 році.

3. Вкажіть, хто з учасників НПМ відповідає за попередній відбір та сертифікацію нових моніторів:

- a. Омбудсман.
- b. Департамент НПМ.
- c. Експертна рада НПМ.
- d. Чинні монітори.

4. Місцями несвободи в системі Національної поліції України є:

- a. Ізолятори тимчасового тримання.
- b. Приймальники-розподільники для неповнолітніх.
- c. Спеціальні палати в медичних закладах.
- d. Виправні колонії.
- e. Арештні дома.

5. Місцями несвободи, підпорядкованими Міністерству освіти і науки України, є:

- a. Спеціальний будинок-інтернат.
- b. Дитячий будинок-інтернат.
- c. Загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
- d. Загальноосвітня школа соціальної реабілітації.
- e. Навчально-реабілітаційний центр.

6. Вкажіть правильну відповідь. Модель «Омбудсман +» передбачає, що мандат НПМ виконує:

- a. Омбудсман.
- b. Громадське суспільство.
- c. Омбудсман спільно з представниками прокуратури.
- d. Омбудсман спільно з представниками неурядових організацій.

7. Моніторингова група НПМ для здійснення візиту формується з:

- a. Представників Департаменту НПМ.
- b. Представників Департаменту НПМ та громадських моніторів НПМ.
- c. Регіонального представника Уповноваженого Верховної Ради України та громадських моніторів НПМ.
- d. Представника департаменту НПМ та регіонального представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- e. Представника департаменту НПМ, регіонального представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, регіонального координатора взаємодії з громадськістю та громадського монітора НПМ.
- f. Регіонального координатора взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та громадського монітора НПМ.
- g. Представників Департаменту НПМ, громадських моніторів НПМ та представника Управління забезпечення прав людини Національної поліції України.

8. Відбір та надання рекомендації кандидатам у монітори для отримання доручення Омбудсмана здійснює:

- a. Департамент з реалізації Національного превентивного механізму Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- b. Громадська організація «Моніторів національного превентивного механізму «Україна без тортур».
- c. Представництво ООН в Україні.
- d. Міжнародний Фонд «Відродження».
- e. Експертна рада з питань реалізації національного превентивного механізму.
- f. Консультативна рада при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.
- g. Громадська рада при Міністерстві юстиції України.

9. Вкажіть правильну відповідь. Фотографії, отримані під час моніторингового візиту:

- a. Можна використовувати для власної діяльності.
- b. Можна використовувати після публікації на сайті Офісу Уповноваженого;
- c. Не можна використовувати жодним чином.

10. Кого треба повідомити в першу чергу в разі виявлення фактів жорстокого поводження?

- a. Адміністрацію закладу.
- b. Членів моніторингової групи.
- c. Поліцію.
- d. Уповноваженого ВРУ з прав людини.
- e. Персонал.
- f. Швидку допомогу.

11. Діяльність у складі НПМ для моніторів є:

- a. Державною службою.
- b. Волонтерською діяльністю.
- c. Роботою за строковим договором.

Розділ III. Стандарти належного поведження в місцях несвободи

§13. Стандарти належного поведження в місцях несвободи

1. Заборона катування, нелюдського й такого, що принижує гідність, поведження й покарання як головний стандарт належного поведження в місцях несвободи

Головним стандартом належного поведження в місцях несвободи України є абсолютна заборона катування, що є імперативною нормою міжнародного права [1].

Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поведження й покарання закріплена в статті 3 Конвенції ООН проти катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження та покарання, більше відомій під назвою Конвенція ООН проти катувань, яка була прийнята ООН у 1984 році. Конвенція ратифікована Україною в 1987 році.

Конвенція є абсолютною за своїм характером і не підлягає жодним обмеженням чи виняткам. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу державами-учасницями Конвенції від свого зобов'язання.

Одним із найважливіших міжнародних документів для забезпечення викорінення катувань є прийнятий у 2006 році Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу Ви дізнаєтеся:

- яким є головний стандарт належного поведження в місцях несвободи;
- які види дій (бездіяльності) визнаються катуванням;
- якими є основні гарантії протидії жорстокому поведженню з затриманими особами;
- якими мають бути мінімальні стандарти для придатності тримання особи під вартою;
- які порушення мінімальних стандартів утримання осіб є системними.
- зможете оцінювати модель НГП «Омбудсман +», давати характеристику кожному з її елементів.

У 2012 році на виконання вимог Факультативного протоколу в Україні створено Департамент із реалізації національного превентивного механізму в структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включається біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, які не віддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково» (ст. 1 Конвенції).

Правозахисники визнають існування не менше п'ятнадцяти різновидів катування: сексуальні насильства, катування позбавленням тих чи інших елементарних життєвих умов, примусові пози, застосування електричного струму, побої, нанесення тілесних пошкоджень, примусові ін'єкції, підвішування, кидання, розтягування, опіки, занурення в воду, психологічне катування, застосування фізіологічно неприйнятних рівнів звукового чи світлового впливу тощо.

Європейським судом з прав людини роз'яснюється дефініція «нелюдське поведження» як спричинення сильних фізичних та душевних страждань, що за даних умов є невинуватими; поведження, що принижує гідність – знущання, які мають викликати у людини почуття страху, страждання та почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність, та, по можливості, зламати її фізичний та моральний опір.

Відповідно, на державу покладається обов'язок вжити усі можливі засоби для забезпечення захисту осіб від жорстокого поведження та проведення ефективного розслідування за скаргами чи чіткими вказівками на те, що могло мати місце жорстоке поведження [6].

Стаття 3 Конвенції встановлює такі негативні та позитивні зобов'язання, яких має дотримуватися держава:

- негативне зобов'язання – зобов'язання утримуватися від будь-яких дій стосовно катувань або поведження, забороненого статтею 3 Конвенції;
- позитивне зобов'язання – зобов'язання вживати заходів для того, щоб гарантувати особам їхні права та захищати їх від забороненого поведження.

2. Мінімальні стандарти, які мають враховуватися для оцінки придатності місця для тимчасового перебування під вартою (СІЗО, ІТТ, приймальників-розподільників тощо)

Основна увага під час відвідування місць несвободи звертається на відповідність національним і міжнародним стандартам умов утримання та поведження з особами, що перебувають у місцях несвободи. Говорячи про мінімальні стандарти належного поведження в найбільш широкому розумінні цього терміну, маються на увазі ті умови, які, відповідно до кращих міжнародних практик, закріплених у нормативно-правових документах і на практиці Європейського суду з прав людини, можуть розглядатися як прийнятні та такі, що не становлять собою катування, інше жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поведження й покарання [3].

На думку експертів Європейського комітету проти тортур (далі – ЄКПТ), основними гарантіями протидії жорсткому поведженню з затриманими особами, які мають застосовуватися від самого початку затримання, незалежно від того, як таке затримання визначається у відповідній правовій системі (затримання, арешт тощо), є три права особи:

- право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором (члена родини, друга, консульство);
- право на доступ до адвоката;
- право вимагати медичного обстеження лікарем за власним вибором (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, що його запросили поліцейські органи).

Фактично, зазначені гарантії й можуть розглядатися як стандарт належного поведження з особами, затриманими за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень.

Серед інших стандартів ЄКПТ зазначає також:

- негайне інформування особи про її права після затримання;
- ведення особової справи на кожну затриману особу;
- належну організацію та проведення допитів затриманої особи;
- належні матеріальні умови тримання в місцях тримання затриманих осіб;
- право кожної затриманої особи негайно постати перед суддею;
- інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом.

Розглянемо більш детально такі мінімальні стандарти як право особи повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором (члена родини, друга, консульство); право на доступ до адвоката; реалізацію права на медичний огляд.

Право особи повідомити про свій арешт або затримання третіх осіб на власний розсуд (членів сім'ї, друзів, консула тощо) передбачає дотримання таких вимог:

1. Затриманим особам чітко повідомляють про їхні права, без зволікань, мовою, яку вони розуміють.
2. Кожна затримана особа має письмово підтвердити, що її поінформовано про відповідні права.
3. Якщо повідомлення третьої сторони робиться не в присутності затриманої особи, вона повинна бути оперативним проінформована про те, чи відбулося повідомлення, яку саме особу було повідомлено й коли.

Ці три права належать не лише особам, затриманим у зв'язку з підозрою у вчиненні злочину, але й будь-яким особам, яких затримано чи взято під варту з будь-якої причини (зокрема, особам, затриманим в адміністративному порядку, затриманим відповідно до законодавства про статус іноземців тощо).

Право на доступ до адвоката та на правову допомогу. Як свідчать результати моніторингових візитів експертів Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, ризик бути заляканою або підданою жорсткому поведженню з боку працівників поліції для підозрюваної особи є найвищим саме в перші години після затримання. Тому:

1. Адвокат є саме тією особою, що може вжити відповідних заходів у разі, якщо жорстоке поведження має місце.
2. В окремих випадках, коли є необхідність протягом певного часу не дозволяти особі побачення з її адвокатом для забезпечення інтересів правосуддя, забезпечується контакт із іншим незалежним адвокатом, стосовно якого можна бути певним, що він не порушить законні інтереси слідства. Право на допомогу адвоката має включати право бесідувати з ним віч-на-віч.
3. Система безоплатної правової допомоги повинна функціонувати для кожної особи, яка має в ній потребу, з моменту її затримання. Затриманій особі має бути надане право на присутність адвоката на всіх допитах, які проводить поліція.

Належна медична допомога. Органи влади мають забезпечити повну фіксацію стану здоров'я особи, яка тримається під вартою, та лікування, яке ця особа отримувала під час перебування під вартою чи позбавлення свободи, оперативність і точність постановки діагнозу й надання допомоги, а також, у разі необхідності та залежно від характеру захворювання, забезпечити регулярний і систематичний нагляд, який включає в себе всебічний план лікування, що має бути направлений на лікування захворювань ув'язненого та попередження їх погіршення, а не на усунення симптомів.

Зокрема, позбавлена волі особа має право:

1. Додатково бути оглянутою тим лікарем, на якому особа зупинить свій вибір. Послуги такого додаткового лікаря можуть надаватися за рахунок затриманої особи.

2. Якщо особа вимагає медичного огляду, лікар має бути викликаний негайно.

Медична допомога має бути кваліфікованою, своєчасною та адекватною [9].

3. Усі медичні огляди мають бути конфіденційними (окрім випадків, коли сам лікар вимагає іншого з метою забезпечення безпеки). Результати кожного медичного обстеження затриманої особи, зроблені нею відповідні заяви й висновки лікаря офіційно протоколюються лікарем і надаються затриманій особі та її адвокату.

4. У випадку, якщо під час медичного огляду встановлено, що особа, яка тримається під вартою, має тілесні ушкодження або, навіть за відсутності ушкоджень, заявляє про жорстоке поводження з нею з боку співробітників правоохоронних органів, медичний висновок повинен містити таку інформацію:

- повний виклад тверджень особи, якої стосуються медичний огляд, зокрема опис стану її здоров'я та будь-які заяви про жорстоке поводження;
- повний виклад об'єктивних медичних показників, що ґрунтуються на ретельному огляді;
- висновки лікаря в світлі вказаного вище, в яких лікар повинен висловити свою думку, наскільки він вважає це можливим, про відповідність між заявленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками.

Інші мінімальні стандарти:

Забезпечення гідних умов перебування в установах

1. Дотримання норми площі на одну особу: мінімальна житлова площа (що не включає площу, зайняту туалетом або санітарним блоком у разі його наявності в камері) в камерах, призначених для розміщення кількох ув'язнених, має становити чотири квадратних метри на особу. Камери, розраховані на одну ув'язнену особу, повинні мати площу не менше шести квадратних метрів. Сьогодні на практиці камери розміром від 4 м² вважають можливими для ночівлі. А ті, що менше 4 м², можуть використовуватися тільки протягом декількох годин. Камери площею менше за 2 м² взагалі не повинні використовуватися для утримання людей.

2. Будинки установ повинні бути обладнані системами: тепlopостачання, опалення, вентиляції та кондиціонування повітря; водопостачання й каналізації; електропостачання, електрообладнання та електроосвітлення; зв'язку, радіомовлення й ефірного телебачення; технічними засобами охоронного призначення.

3. Розміри, розміщення й обладнання санітарно-гігієнічних приміщень повинні задовольняти вимоги зручності користування, прибирання та дезінфекції, запобігати розповсюдженню неприємних запахів, надмірної вологості, паразитичної фауни й мікрофлори. Особи, які перебувають під вартою, повинні мати можливість справляти природні потреби в чистих та пристойних умовах, мати доступ до обладнання для миття. Мінімальний стандарт, що встановлюється Європейськими пенітенціарними правилами (переглянутими), становить можливість приймання душу ув'язненими щонайменше двічі на тиждень.

4. Усі особи мають право на доступ до свіжого повітря. На території установ повинні бути облаштовані відповідно до нормативних вимог прогулянкові дворики.

5. Камери мають бути чистими, мати розмір, відповідний кількості розміщених у них осіб, мати освітлення, достатнє для читання (за винятком часу сну), вентиляцію; бажано, щоб камери мали природне освітлення (вікна).

6. Камери повинні бути відповідно вмебльовані, зокрема мати ліжко, стіл, стілець або табурет, місце для зберігання речей тощо. Кожна особа повинна мати власне ліжко, чистий матрац та чисту постільну білизну.

7. Міжнародні стандарти вимагають окремого розміщення осіб, які палять, від осіб, які не палять. Примушення останніх постійно знаходитися в камерах, де інші особи палять, може, за певних обставин, кваліфікуватися як порушення заборони жорсткого поводження (особливо за умов погані вентиляції в приміщеннях).

8. Установа має забезпечити вільний доступ до питної води і отримання їжі в установлений час.

9. Взяті під варту особи повинні триматися окремо від осіб, засуджених до позбавлення волі.

10. Особі мають бути забезпечені контакти з зовнішнім світом: доступ до книг, газет та інших засобів отримання людиною новин чи інформації. Зв'язок із зовнішнім світом є важливим чинником, що пом'якшує негативні аспекти перебування особи в умовах неволі. Традиційними засобами контакту ув'язнених з оточуючим світом є листи, телефонні розмови та відвідування. Разом з тим, за сучасних умов увага також повинна приділятися сучасним засобам комунікації, зокрема електронним листам і можливості використовувати голосовий зв'язок через Інтернет.

11. Дисциплінарні стягнення (покарання) повинні мати винятковий характер. Коли рішення про накладення таких покарань ухвалюється, воно повинно супроводжуватися всіма необхідними процесуальними гарантіями. Дисциплінарне покарання у вигляді ізольованого тримання є найтяжчим та абсолютно винятковим. Сучасні позиції міжнародних органів щодо таких покарань відрізняються від повного їхнього заперечення (Спеціальний доповідач ООН з питань катувань) до встановлення обмеження їхньої тривалості 14 добами у випадку дорослих осіб (XXI Загальна доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням).

12. Особи повинні мати можливість скаржитися на поведження з ними та умови тримання як керівництву відповідного закладу, так і органам, що перебувають за його межами.

Перелік мінімальних стандартів не є вичерпним.

Ц Незабезпечення заявнику належних умов утримання у рішенні «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року призвели до визнання Європейським судом поведженням, що принижує гідність, за якого відбувалося утримання заявника більше двох років у переповнених камерах із неналежною вентиляцією, неадекватним опаленням у холодну погоду, відсутнім гарячим водопостачанням, тобто – у зв'язку з матеріально-побутовими умовами утримання в СІЗО, які не відповідають мінімальним стандартам, встановленим практикою Суду.

У рішенні в справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 року. Суд також не вважав за потрібне вирішувати суперечку між урядом і заявником із приводу розміру камер і нагадав, що КЗК встановлює 7 кв. м. на в'язня в якості бажаних умов утримання (ідеться саме про належні бажані умови, а не про мінімальні стандарти), а тому, в будь-якому разі, камери, в яких тримали як Мельника, так і Харченка, були визнані Судом перенаселеними. Знаходження в таких камерах, на думку Суду, було нелюдським поведженням та становило порушення статті 3 [3].

3. Виявлення порушень мінімальних стандартів неналежного поведження в установах соціального захисту населення, закладах охорони здоров'я та системи освіти

Головним критерієм дотримання мінімальних стандартів належного поведження в цих установах і закладах є **відсутність випадків жорстокого або інших таких, що принижують гідність, видів поведження**. Однак, в установах під час моніторингових візитів виявлено численні порушення прав людини, які можна розцінювати як неналежне поведження. Це стосується як матеріальних умов тримання, так і організації життєдіяльності в установах. Виявлені системні порушення свідчать про приниження людської гідності та недотримання прав, гарантованих кожній людині, що там перебуває, головним законом країни – Конституцією України.

До системних порушень належать:

1. Застосування непередбачених законом видів покарань. Під час моніторингових візитів виявлені факти застосування до вихованців освітніх закладів непедагогічних видів покарань. Практикуються такі види покарання як стояння в кутку, покарання працею, обмеження часу прогулянок, відмова в участі в навчальних екскурсіях. У геріатричних установах виявлені випадки обмеження права на вільне пересування осіб за територією установи.

2. Ненадання адекватної медичної та соціальної допомоги. Виявлені системні порушення в психоневрологічних інтернатах, пов'язані з ненаданням адекватної медичної допомоги підопічним під час загострення психічного стану. Підопічних ізолюють в ізоляторах та інших непристосованих для цих цілей приміщеннях із застосуванням фіксації. Фіксація відбувається без призначення лікаря-психіатра. В історіях хвороб не зазначається час фіксації. Медичні призначення психотропних препаратів своєчасно не переглядаються: не змінюються препарати та дози. В установах формально проводяться медичні огляди – історії хвороб заповнюються без огляду осіб, які там перебувають. Підопічним не здійснюються своєчасно флюорографічні дослідження. Підопічним не надаються послуги з протезування зубів. Відсутні комплексні заходи з соціальної реабілітації.

3. Порушення права на прогулянку. Такі порушення є системними в геріатричних інтернатах та дитячих будинках-інтернатах. Кімнати для ліжкових хворих підопічних і вихованців облаштовані не на перших поверхах будівель, окрім того, в будівлях відсутні ліфти. Такі хворі, особливо в геріатричних інтернатах та територіальних центрах надання соціальних послуг, роками не реалізують право на прогулянку на свіжому повітрі.

4. Порушення права на реабілітацію. В установах виявлені численні випадки формального заповнення

індивідуальних програм реабілітації осіб з інвалідністю. У результаті ці особи не отримують необхідних технічних засобів реабілітації та реабілітаційних послуг.

5. Трудова експлуатація. Підопічні інтернатних установ під видом трудотерапії залучаються до виснажливої праці на підсобних господарствах. Така праця здійснюється на безоплатній основі і може тривати понад чотири години, що може розцінюватися як трудова експлуатація.

У параграфі визначені мінімальні стандарти належного поведіння в місцях несвободи України, які використовуються моніторами НПМ при здійсненні візитів до місць несвободи. Наведені основні порушення прав людини, які можуть розцінюватися як жорстоке та таке, що принижує гідність, поведіння та покарання.

Запитання для самоперевірки

1. *Надайте стислу характеристику стандартів належного поведіння в місцях несвободи.*
2. *Які відмінності є між термінами « катування » та « нелюдське поведіння »?*
3. *Які види дій (бездіяльності) визнаються катуванням?*
4. *Вкажіть негативні та позитивні зобов'язання, яких повинна дотримуватися держава щодо осіб, які перебувають під вартою.*
5. *Вкажіть, якими мають бути умови (гідні умови) перебування осіб в установах.*
6. *Якими є системні порушення мінімальних стандартів неналежного поведіння в установах соціального захисту населення, закладах охорони здоров'я та системи освіти щодо осіб, які там перебувають?*

Корисна література

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поведінню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С», 2011. – 320 с.).
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/posibnik/advokatyra/470-dovidnuk>.
3. Мінімальні стандарти належного поведіння: аналіз національного та міжнародного досвіду: практичний посібник / Ю. Л. Белоусов, М.М.Гнатівський, В.О.Гацелюк, А.Л.Федорова; за заг. ред. Ю.Л.Белоусова. – К.: Ваіте. 2013. – 170 с.
4. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): Монографія.– К.: Центр навчальної літератури, 2005.– С.219.
5. Конституція України: офіційний текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-упоряд. М.І.Хавронюк.– К.: Парлам.вид-во, 1999.– С.129.
6. Олійник А.Ю.Захист конституційного права на повагу до гідності / А.Ю.Олійник // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.–2002.– №4.–1996.– С.69.
7. Головченко В. Конституційне право людини на гідність / В. Головченко, О. Пунда // Вісник Конституційного Суду України.–2003.– №4.– С.67./pib/2011_2/PB-2/ PB-2_3.pdf
8. Стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням (CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2015), п. 40.
9. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поведіння чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини / Європейський суд з прав людини. Судова практика/За ред. В.Г.Буткевича. Дод. до журн. «Право України».– Київ: Ред. журн. «Право України», 2011.– Вип. 1, ч.3.– С.110 с.
10. Збірник корисних матеріалів для моніторів Національного превентивного механізму / Матеріали Базового тренінгу з підготовки моніторів Національного превентивного механізму 24-28 березня 2016 року, – Чернігів, 2016. – 172 с.

§14. Ідентифікація й аналіз проблемних випадків дотримання належного поведження в місцях несвободи

1. Що таке ідентифікація й аналіз

У повсякденному житті доводиться постійно стикатися з необхідністю визначення належності певних предметів і станів до відомих класів, видів, джерел тощо. Інакше людина не змогла б існувати в довікллі. Більше того, всі свої вчинки й плани дій людина будує на основі маси відокремлених одне від одного понять і уявлень. Ця властивість людини й неодмінна умова розвитку науки одержала назву «ідентифікація», що в перекладі з латини *identificare, identifico* означає «ототожнювати», «я ототожнюю».

Питання про тотожність є встановленням істотних у справі обставин. Встановлення тотожності різних об'єктів дає змогу встановити факти, важливі для одержання доказів того чи іншого правопорушення.

Необхідною умовою ідентифікації є метод порівняння – одночасне вивчення двох чи декількох об'єктів з метою встановлення того, що їх поєднує й що розрізняє. Вивчення розбіжностей допомагає краще усвідомити й пояснити факт тотожності. Ідентифікація визначає припустиму міру розходжень наявного зі стандартами.

Розбіжності можуть бути обумовлені множиною факторів: природою речовини, умовами виготовлення предмета, його використання тощо. Розбіжності можуть носити природний характер. Наприклад, по мірі старіння людини змінюються риси її зовнішності. Штучні розбіжності є результатом навмисних дій, наслідком зміни об'єкта під впливом різних факторів. Так, зламаний стілець чи відсутність електролампи свідчать про людську діяльність.

Для результативного ототожнення ідентифікаційні ознаки повинні відповідати певним вимогам або властивостям:

- бути оригінальними, специфічними;
- бути здатними (здатною) до відтворення, тобто до багаторазового відображення;
- наявність чіткої вираженості ознаки, її яскравість, очевидна примітність;
- простота виявлення ознаки;
- відносна стійкість, оскільки всі об'єкти матеріального світу видозмінюються з часом або залежно від умов використання, зберігання тощо.

Під час конкретного ідентифікаційного дослідження використовують сукупність ознак, стандартів.

Поняття «аналіз» має виключно важливу роль. Аналіз (*analysis*) – це розчленування, розкладання, розділення на складові частини цілісного об'єкта. Мета аналізу – більш докладне й ретельне вивчення випадків дотримання/недотримання основоположних стандартів тримання в місцях несвободи. Він дозволяє правильно провести дослідження, оцінити результати, розробити заходи щодо поліпшення стану людини. Це ефективний інструмент.

Після виявлення ознак певного порушення, ми повинні проаналізувати, яке саме право в даному випадку не забезпечено. Каталог прав людини містить перелік невід'ємних прав, стандарти КЗК (КЗК – Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню) – непорушні правила тримання людини в місцях несвободи. Саме вказані стандарти, права та їх порушення ми ідентифікуємо під час візитів НГМ до місць несвободи. Якісне виявлення системних порушень, їх опис та обґрунтування є важливою частиною роботи монітора.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфа Ви зможете:

- розуміти терміни «ідентифікація» й «аналіз»;
- орієнтуватися в стандартах належного поведження в місцях несвободи;
- наочно визначати порушення стандартів утримання особи в місці несвободи;
- аналізувати нормативну базу, що закріплює стандарти утримання особи в місцях несвободи;
- визначати конкретне право/стандарт, що було порушено.

Увага! Головне під час ідентифікації проблемних випадків дотримання належного поведження в місцях несвободи – об'єктивність. Об'єктивність як риса характеру — здатність розглянути питання відсторонено, незважаючи на особисті уподобання чи вигоду.

2. Практичні приклади проблемних випадків дотримання належного поводження в місцях несвободи

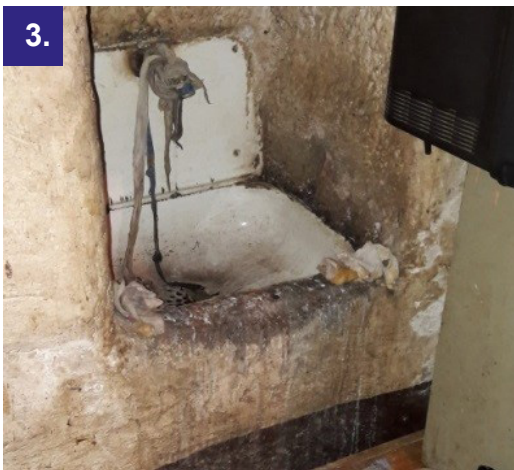
1) Під час відвідування ІТТ виявлено, що камери замалі. Площа камери на одну особу 2 м².

Відповідно до національних і міжнародних стандартів, на одну утримувану особу має бути не менше 4 м² корисної площі, без урахування санблоку та площі для розміщення предметів загального користування.

2) Під час відвідування ІТТ виявлено, що санвузол не має дверцят, висота перетинки становить 1,3 м.

Це – порушення вимог п. 3.1.14 ВБН В.2.2-49-2004, затверджених наказом МВС України від 12.07.2004 № 775, відповідно до яких перегородки кабін санітарних вузлів, не обладнаних дверима, повинні мати висоту не меншу за 1,5 м від підлоги.

3. Водопроводи умивальників не обладнані водопровідними кранами, утримувані в ІТТ особи не мають постійного доступу до проточної та питної води. Крім того, вони не мають можливості постійно підтримувати себе в чистоті. Вода подається в камери на вимогу утримуваних.

Порушено мінімальні міжнародні стандарти умов тримання затриманих та взятих під варту осіб (п. 20 Другої Загальної доповіді [СРТ/ІНеf(92)3]. Доступ до питної води має бути цілодобовий.

4) Камерні приміщення ІТТ не обладнано кнопками виклику постового. Кабінети слідчих й адвокатів не забезпечені майном та обладнанням. Зокрема, відсутні спеціальна та оргтехніка, юридична й довідкова література

Вказане обладнання повинно бути в наявності відповідно до вимог Положення про кімнати для проведення слідчих дій та інших заходів в органах і підрозділах внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 18.12.2003 №1561 та п. 13.49.4 Інструкції, затвердженої наказом МВС України від 20.01.2005 №60 дск.

5) Під час моніторингу вагонзаків виявлено, що конвойованим особам доводиться протягом тривалого часу (від кількох годин до кількох діб) перебувати в камерах надзвичайно малого розміру: площею 3,5 м² («велика» камера) та 2 м² («мала» камера). Крім цього, в камерах відсутнє як природне, так і штучне освітлення. Світло в камери потрапляє лише з коридору.

Конвоювання осіб у спеціальних вагонах навіть на незначну відстань може бути прирівняне до жорстокого або такого, що принижує людську гідність, поводження.

При цьому чинні національні стандарти допускають розміщення у великій камері до 12 осіб за умови тривалості поїздки понад чотири години (площа на одну особу становить 0,29 м²) або ж 16 осіб, якщо поїздка триває менше чотирьох годин (площа на одну особу становить 0,22 м²). У малій камері за умови тривалості поїздки понад чотири години дозволяється розміщати до п'яти осіб (площа на одну особу становить 0,4 м²) або ж шість осіб, якщо поїздка триває менше чотирьох годин (площа на одну особу становить 0,33 м²).

6) У прогулянковому дворі в СІЗО недостатня площа, відсутні козирок для захисту від атмосферних опадів, фізкультурний інвентар тощо. Стіни вкриті «шубою». В аналогічному стані в слідчих ізоляторах перебувають прогулянкові двори для осіб, узятих під варту.

Прогулянкові двори для засуджених, що тримаються в приміщеннях ДІЗО/ ПКТ, характерні за своєю конструкцією у вигляді чотирьох глухих стін, площею від 12 до 25 м² із високо розташованими ґратами замість стелі. Навіси від атмосферних опадів повинні закривати 1/3 площі.

7) Під час візиту до Психіатричної лікарні виявлено, що особи при госпіталізації не підписали інформовану згоду на госпіталізацію

Порушення прав людини при наданні інформованої згоди на госпіталізацію до психіатричної установи. Сучасні міжнародні стандарти в сфері захисту прав осіб із психічними розладами визнають «примусове лікування порушення права на визнання правосуб'єктності та обмеженням прав на особисту цілісність (ст. 17 Конвенції про права людей з інвалідністю, свободу від катувань (ст. 15) і свободу від експлуатації, насильства та наруги (ст. 16)» (Зауваження загального характеру Комітету ООН з прав інвалідів № 1(2014). Одинадцята сесія 31.03-11.04.2014).

Комітет ООН рекомендував країнам-учасницям «забезпечити, щоб рішення, які стосуються фізичної або розумової цілісності особи, приймалися виключно на основі вільної та інформованої згоди цієї особи».

Українське законодавство, зокрема, ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», вимагає надання усвідомленої згоди особи при її добровільній госпіталізації до психіатричного закладу.

В

Таким чином, ідентифікація проблемних випадків щодо дотримання належного поведження в місцях несвободи є важливим інструментом монітора НПМ. Уважність, уміння аналізувати та приймати рішення є необхідними і важливими.

Особлива увага при підготовці до візиту НПМ повинна приділятися вивченню нормативної бази та стандартів належного поведження.

?

Запитання для самоперевірки

1. Що таке ідентифікація, аналіз?
2. Чому під час ідентифікації проблемних випадків дотримання належного поведження в місцях несвободи обов'язково потрібно дотримуватися принципу об'єктивності?
3. Наведіть приклади проблемних випадків щодо дотримання належного поведження в місцях несвободи.

Корисна література

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження й покарання;
2. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання
3. Конституція України;
4. Кримінально-виконавчий кодекс України
5. Кримінальний кодекс України
6. Кримінальний процесуальний кодекс України
7. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»;
8. Закон України «Про попереднє ув'язнення»;
9. Закон України «Про Національну поліцію»;
10. Закон України «Про прокуратуру»;
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення;
12. Закон України «Про попереднє ув'язнення»;
13. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»;
14. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»;
15. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»;
16. Закон України «Про імміграцію»;
17. Закон України «Про Збройні Сили України»;
18. Закон України «Про Державну прикордонну службу України»;
19. Закон України «Про прикордонний контроль»;
20. Закон України «Про державний кордон України»;
21. Закон України «Про Національну гвардію України»;
22. Закон України «Про Службу безпеки України»;
23. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»;
24. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»;
25. Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України»;
26. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України»;
27. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України»;
28. Закон України «Про судову експертизу»;
29. Закон України «Про охорону праці»;
30. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
31. Закон України «Про дошкільну освіту»;
32. Закон України «Про загальну середню освіту»;
33. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;
34. Закон України «Про психіатричну допомогу».
35. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;
36. Закон України «Про охорону дитинства»;
37. Закон України «Про захист персональних даних»;
38. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;
39. Закон України «Про соціальні послуги»;
40. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

1. Вкажіть правильну відповідь. Негативне зобов'язання, якого має дотримуватися держава щодо належного поводження в місцях несвободи, – це:

- a. Зобов'язання утримуватись від катувань або поводження, забороненого статтею 3 Конвенції.
- b. Зобов'язання вживати заходів для того, щоб гарантувати особам їхні права та захищати їх від забороненого поводження.
- c. Своєчасне розслідування випадків жорстокого поводження.
- d. Інше.

2. Головним стандартом належного поводження в місцях несвободи України є:

- a. Абсолютна заборона катування.
- b. Неухильне дотримання законів.
- c. Забезпечення прав утриманих.
- d. Відкритість і доступність місць несвободи.

3. Вкажіть які дії є катуванням:

- a. Погрози.
- b. Приниження та образи.
- c. Побої.
- d. Тілесні ушкодження.
- e. Примусові ін'єкції.

4. Основними гарантіями протидії жорстокому поводженню з затриманими особами, які мають застосовуватися від самого початку затримання, незалежно від того, як таке затримання визначається у відповідній правовій системі, є такі права особи:

- a. Право на особисту недоторканність.
- b. Право повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором.
- c. Право на доступ до адвоката.
- d. Право на оскарження дій правоохоронців.
- e. Право вимагати медичного обстеження лікарем.

5. Головним критерієм дотримання мінімальних стандартів належного поводження в установах соціального захисту населення, закладах охорони здоров'я та системи освіти:

- a. Адекватна медична допомога.
- b. Відсутність випадків жорстокого поводження.
- c. Належні умови утримання.
- d. Дотримання прав людини.

6. Головне під час ідентифікації проблемних випадків щодо дотримання належного поводження в місцях несвободи:

- a. Достовірність.
- b. Об'єктивність.
- c. Вчасність;
- d. Правильне оформлення свідчень.

Розділ IV. Підготовка та проведення візиту НПМ: «крок за кроком»

§15. Організація та планування візиту

П

**Що таке місце несвободи?
Скільки місць несвободи налічується в Україні?**

Основною формою діяльності національного превентивного механізму є здійснення регулярних моніторингових відвідувань місць несвободи з метою попередження катувань, жорстокого чи неналежного поводження з людьми, які там перебувають. Учасники моніторингу мають право безперешкодно й без попереднього узгодження в будь-який час відвідувати органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, будь-які приміщення, в яких утримуються або можуть утримуватися люди в стані несвободи, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію щодо умов їх тримання.

Кожен візит НПМ до місця несвободи здійснюється моніторинговою групою, до складу якої обов'язково входить громадський монітор НПМ.

Основні типи моніторингових візитів НПМ, у яких може брати участь громадський монітор:

- візит за участі працівника Департаменту НПМ до місця несвободи, розташованого на території Вашої області;
- візит за участі Регіонального представника/координатора взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в області до місця несвободи, розташованого на території Вашої області;
- візит у рамках «кластерного» візду працівників Департаменту НПМ до однієї з областей для одночасного здійснення кількох візитів різними моніторинговими групами до місць несвободи одного чи кількох типів. «Кластерні» візити передбачають можливість участі в них моніторів НПМ із різних областей України.

В організації моніторингового візиту можна виділити три основні етапи:

- підготовка до візиту;
- проведення візиту;
- постмоніторингова діяльність.

Етап 1. Підготовка до візиту. Формування складу моніторингової групи

При підготовці до проведення моніторингового візиту необхідно здійснити вибір конкретного місця несвободи, сформувати моніторингову групу, передбачити приблизну тривалість візиту, вирішити логістичні питання й розробити попередній план дій під час відвідування місця несвободи.

Основними критеріями для здійснення вибору місця несвободи є:

- закритість місця несвободи для відвідувань представниками громадських, правозахисних чи благодійних організацій (волонтерами) й, відповідно, високий ризик наявності зловживань чи недбалства з боку персоналу щодо осіб, які там утримуються;
- кількість осіб, які утримуються в місці несвободи;
- типовість установи (наскільки вона репрезентує подібні місця несвободи в цілому);
- численні скарги на неналежне поводження, що надходять до Секретаріату Уповноваженого з прав людини від осіб, які там утримуються/утримувалися чи від їхніх родичів;
- відсутність будь-яких повідомлень про порушення прав осіб у місці несвободи;
- час, що сплинув після проведення попереднього візиту НПМ до певного місця несвободи.

Як формується склад моніторингової групи? Відповідальність за організацію та проведення візиту завжди покладається на керівника моніторингової групи. Керівником групи завжди є працівник Департаменту НПМ або регіональний представник/координатор взаємодії з громадськістю в області (далі РП/РК).

Очікувані результати

*Після опрацювання параграфа
Ви дізнаєтеся:*

- якими є основні типи моніторингових візитів НПМ, у яких може брати участь громадський монітор;
- якими є етапи моніторингового візиту;
- хто і як формує склад моніторингової групи;
- з чого повинен розпочинатися візит моніторингової групи;
- якими є обов'язкові компоненти повноцінного моніторингового візиту НПМ.

Мінімальний склад групи: дві особи – це керівник і громадський монітор. У разі, коли установа має значну територію та значну кількість осіб, які в ній утримуються, а попередній план дій при проведеному візиті передбачає можливість розділення учасників візиту на кілька підгруп, що працюють в установі паралельно, склад групи може становити до шести осіб.

Важливо! При формуванні групи необхідно дотримуватись гендерного балансу, особливо у випадку відвідування місця несвободи змішаного утримання осіб (слідчий ізолятор, психіатрична лікарня).

Корисно залучати до візиту фахівця в сфері медицини, особливо в разі наявності в структурі місця несвободи медичної частини чи в разі, коли установа має ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики.

При проведенні візиту до установ для дітей варто включати до складу групи монітора з досвідом роботи з дітьми – дитячого психолога, соціального педагога, дефектолога чи сурдоперекладача (за необхідності).

При проведенні візиту до місця несвободи, де можуть утримуватися іноземці, важливо включити до складу групи монітора зі знанням іноземної мови.

При формуванні групи необхідно зважати на досвід роботи громадських моніторів і включати до її складу як досвідчених моніторів, так і таких, що відвідують місце несвободи вперше.

При організації візиту керівник моніторингової групи дає оголошення про дату запланованого відвідування та тип місця несвободи (без зазначення назви й адреси установи) в закритій групі «Монітори НПМ України» в соціальній мережі Facebook. Вказана група створена для підтримки внутрішньої комунікації між громадськими моніторами, працівниками Департаменту НПМ, РП/РК. Після отримання постійного доручення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на участь у здійсненні відвідувань різних типів місць несвободи громадський монітор автоматично отримує доступ до вказаної групи. Якщо громадський монітор має можливість і бажання взяти участь у заявленому візиті у вказану дату, він залишає про це повідомлення під оголошенням щодо візиту. При формуванні моніторингової групи перевага надається тому моніторові, який першим заявив про можливість участі у візиті. Коли група сформована, керівник групи має зазначити це під опублікованим оголошенням.

Сформована для конкретного візиту група а робочому порядку узгоджує логістичні питання, попередній план дій при здійсненні візиту, забезпеченість членів групи технічними засобами та інвентарем (фотоапарат, диктофон, ліхтарик, рулетка, термометр, захисна маска тощо). Керівник групи збирає всю наявну у відкритих джерелах інформацію про місце несвободи, до якого заплановано візит, а в разі проведення повторного візиту – знайомиться з результатами попереднього візиту НПМ до установи.

Безпосередньо перед візитом керівник групи зобов'язаний провести загальний збір учасників моніторингу й інструктаж. Інструктаж має стосуватися безумовного дотримання вимог етичного кодексу монітора НПМ, правил поведінки в обраному місці несвободи, основ безпеки, особливостей спілкування з особами певних категорій, які утримуються в цьому місці несвободи.

Важливо пересвідчитись у наявності доручення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та документу, що посвідчує особу (паспорт).

Етап 2. Відвідування місця несвободи

Кожен візит НПМ повинен розпочинатися з обов'язкової вступної бесіди з адміністрацією місця несвободи. В ході такої бесіди керівник моніторингової групи повідомляє представникам адміністрації мету візиту, повноваження моніторингової групи (щодо огляду всіх приміщень, спілкування віч-на-віч із утримуваними особами, дозволу на здійснення фотофіксації, отримання копій необхідних документів). На цьому етапі варто надати керівництву місця несвободи перелік документів, з якими група хоче ознайомитися, та копії яких необхідно підготувати (статут чи положення про установу, штатний розпис, статистичні дані щодо різних категорій осіб, які там утримуються, тощо). Це робиться для скорочення часу перебування в місці несвободи.

Важливо! Моніторинговий візит до певного місця несвободи може здійснюватися вперше або бути повторним. Це суттєво впливає на тривалість його проведення.

Послідовність огляду приміщень завжди встановлюється членами моніторингової групи. Категорично не рекомендується слідувати запропонованим керівництвом установи маршрутом. До плану переміщення установою можуть вноситися зміни в разі отримання від утримуваних осіб інформації, яка потребує додаткової перевірки.

Обов'язкові компоненти повноцінного моніторингового візиту НПМ:

- 1. Вступна бесіда з представниками адміністрації установи.*
- 2. Спілкування з особами, які перебувають у місці несвободи.*
- 3. Огляд усіх без винятку відділень і приміщень місця несвободи.*
- 4. Отримання копій необхідних документів.*
- 5. Заклучна бесіда з представниками адміністрації місця несвободи.*

При проведенні візиту монітор користується розробленими працівниками Департаменту НПМ алгоритмами для кожного конкретного місця несвободи.

При вивченні умов перебування осіб монітор користується вимірювальними приладами та здійснює фотофіксацію. Варто пам'ятати, що достатню кількість свідчень жорстокого чи неналежного поводження з людиною можна отримати лише в процесі уважного спостереження за звичним функціонуванням установи. Об'єктами спостереження повинні бути не лише умови тримання в установі, але й поведінка персоналу та людей, які там утримуються, – їхній зовнішній вигляд, ставлення одне до одного, реакція на появу моніторів. Під час візиту монітор неухильно дотримується вимог етичного кодексу монітора НПМ (див. §17)

Під час візиту обов'язково проводяться індивідуальні й групові опитування. Групові опитування можуть відбуватися одразу з усіма мешканцями однієї кімнати чи камери, в їдальні чи в спортивній залі. Інтерв'ю варто проводити не лише з тими особами, які активно хочуть поспілкуватися з візитерами, але й і з тими, хто просто перебуває поруч у приміщенні, намагатися долучити їх до загальної бесіди. Обов'язково слід поцікавитись, чи хоче хтось додатково поспілкуватися конфіденційно. Особливості проведення опитування різних категорій осіб, які перебувають у місцях несвободи, детально викладені в розділі IV.

На заключну бесіду з адміністрацією установи варто запросити керівників структурних підрозділів і представників персоналу, які супроводжували групу під час візиту. Під час цієї бесіди необхідно чітко сформулювати узагальнені висновки щодо побаченого та з'ясованого під час візиту, озвучити всі виявлені порушення прав осіб і недоліки в діяльності установи. Також одразу слід надати конкретні рекомендації для їх усунення. На заключній бесіді мають висловитися всі учасники відвідування. Варто дізнатися думку адміністрації щодо основних проблем установи, які вона не в змозі вирішити самостійно, та про які, на її думку, необхідно зазначити у звіті, що буде надісланий до центрального органу виконавчої влади.

Етап 3. Постмоніторингова діяльність монітора

Після завершення візиту інформація, отримана в ході відвідування, акумулюється в керівника групи (копії необхідної внутрішньої документації й чек-листи всіх учасників скануються або фотографуються).

Кожен монітор залишає собі карту спостереження з тими питаннями, які він особисто перевіряв. В подальшому за цими питаннями кожен монітор складає пропозиції щодо надання рекомендацій. На складання загального звіту відводиться сім робочих днів.

Для забезпечення оперативного висвітлення в засобах масової інформації відомостей про здійснений візит та його основні результати моніторингова група протягом трьох робочих днів готує прес-реліз (обсягом до двох сторінок друкованого тексту). У релізі зазначається назва місця несвободи, ключові питання, що перевірялись, основні висновки щодо дотримання прав осіб, які перебувають у місці несвободи. У релізі обов'язково висвітлюються як позитивні, так і негативні аспекти діяльності установи, виявлені в ході візиту. Текст релізу погоджується усіма учасниками візиту. Остаточна його редакція перед оприлюдненням інформації на офіційному сайті Уповноваженого з прав людини здійснюється прес-службою Секретаріату Уповноваженого з прав людини.

Протягом тижня з моменту візиту група складає й узгоджує загальний звіт, формулює рекомендації щодо покращення діяльності відвіданого місця несвободи та заносить відомості щодо наявних порушень до електронної бази онлайн-візитів.

У разі, коли керівником групи є РП/РК, остаточна редакція повного звіту надсилається до Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Запитання для самоперевірки

1. Вкажіть, якими є основні типи моніторингових візитів НПМ, у яких може брати участь громадський монітор.
2. Назвіть основні критерії для здійснення вибору місця несвободи.
3. Хто й чому завжди формує склад моніторингової групи?
4. Від чого залежить склад моніторингової групи?
5. Який інструктаж перед візитом повинен провести керівник моніторингової групи?
6. Чому, на Вашу думку, послідовність огляду приміщень завжди повинна встановлюватися членами моніторингової групи?
7. Розкрийте зміст кожного обов'язкового компоненту повноцінного моніторингового візиту НПМ.

3

Практичні завдання

№1. Під час здійснення моніторингового візиту національного превентивного механізму виявлено факт триваючого жорстокого поводження щодо конкретної особи чи групи осіб. Якими мають бути Ваші дії? Чи може група в такому випадку продовжувати проведення візиту?

№2. Які дії необхідно вчинити а разі, коли під час візиту до установи приїздять співробітники прокуратури/відомства, якому підпорядковується відвідуване місце несвободи?

№3. Після закінчення візиту представники органів влади/адміністрації місця несвободи запрошують пообідати/пропонують надати машину для доставляння групи до вокзалу/ надають безкоштовне місце для ночівлі. На що з переліченого можуть погодитись монітори?

Корисна література

1. Збірник корисних матеріалів для моніторів Національного превентивного механізму / Матеріали Базового тренінгу з підготовки моніторів Національного превентивного механізму 24-28 березня 2016 року, – Чернігів, 2016. – 172 с.

§16. Джерела, методи, інструментарій моніторингових візитів НПМ: інтерв'ю, спостереження, аналіз документів

П *Що таке моніторинг прав людини? Чому Національний превентивний механізм є одним із видів моніторингу прав людини? Які функції зазвичай виконує моніторинг прав людини? Що означають такі категорії функцій моніторингу прав людини як пізнавальна, допоміжна, профілактична? Якою є основна мета національного превентивного механізму? Яким чином (у якій спосіб) монітори НПМ можуть отримувати дані, інформацію про певне місце несвободи?*

1. Мета, функції, дослідницькі проблеми та питання (індикатори)

Метою Факультативного Протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання є створення «системи регулярних відвідувань, що здійснюються незалежними міжнародними та національними органами, місць, де знаходяться позбавлені волі особи, з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання».*

Отже, сама система регулярних візитів дозволяє запобігати катуванням і неналежному поведінню. Однак, варто взяти до уваги, що кожен візит є особливим і може посилювати свій вплив на проблему, якщо ми, готуючись до нього, конкретизуємо його завдання. Згадаємо, що функції моніторингу прав людини можна умовно об'єднати у три категорії: пізнавальна, допоміжна і профілактична.

Виконуючи загальне завдання – превенції неналежного поведіння в місцях несвободи завдяки здійсненню регулярних візитів – важливо визначити особливості візиту. Візити повторні будуть відрізнятися від перших. Відвідуючи місця несвободи на території в безпосередній близькості до воєнних дій, можливо, не настільки ретельно слід звертати увагу на певні побутові умови чи взаємовідносини в колективі, а більше досліджувати питання готовності до евакуації й наявності можливостей для укриття в разі обстрілів. Іноді, відправляючись у візит, ми зовсім не володіємо інформацією про конкретний заклад. Іноді – нам уже багато відомо про нього з відкритих джерел інформації, скарг чи, навпаки, повідомлень про успішний досвід. Тому, готуючись до візиту, варто не лише актуалізувати для себе інформацію про тип закладу, законодавство, що регулює його діяльність, наявну інформацію в Інтернеті та ЗМІ, але й подумати над тим, на чому саме, на яких питаннях під час цього візиту треба буде зосередитися.

Розуміючи мету й завдання моніторингових візитів, важливо зосередитися на конкретних дослідницьких проблемах, на які буде звертатися увагу саме в цьому візиті.

Дослідницькі проблеми – це конкретні сфери нашого спостереження, які визначають, що саме ми досліджуємо під час візиту. Зокрема, нас цікавить:

- чи забезпечуються права осіб, що тримаються в місці несвободи, на: свободу й особисту недоторканість, достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло; право на охорону здоров'я, на побачення, освіту, гуманне поводження тощо;
- чи є законні підстави тримати особу в місці несвободи;
- умови тримання;
- як персонал місця несвободи поводить з підопічними;
- медичне забезпечення й обслуговування;
- матеріальне забезпечення;
- організація харчування, прогулянок, побачення з рідними й т. д.

Дослідницькі проблеми визначені «Алгоритмами» моніторингових візитів для кожного типу місць несвободи. Приклади таких алгоритмів додаються. Ці документи є інструментами моніторингового

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу Ви дізнаєтеся:

- як правильно сформулювати мету та завдання моніторингового візиту;
- що таке дослідницькі проблеми та як їх визначити;
- якими можуть бути джерела інформації та як ними користуватися;
- які методи роботи використовуються під час моніторингових візитів;
- чому потрібно комплексно застосовувати різні техніки моніторингу.

* Факультативний Протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Резолюція 57/199 ГА ООН. Ратифіковано Україною 21.07.2006. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f48

візиту. При знайомстві з ними можна бачити, що до кожної дослідницької проблеми прописані дослідницькі питання – ті індикатори, що дозволяють отримати уявлення про ситуацію в рамках окремих дослідницьких проблем.

2. Джерела інформації, методи, інструментарій

Перед візитом важливо визначити:

- що саме буде предметом дослідження;
- які проблеми будуть нас цікавити;
- на які конкретні дослідницькі питання (індикатори) треба буде звернути увагу;
- з яких джерел ми можемо отримати інформацію;
- в який спосіб (якими методами) й яким інструментарієм ми будемо користуватися.

Джерела інформації можуть бути різноманітними. Умовно їх можна об'єднати в три категорії:

1) Писемні (документи закладу – статут, положення, журнали відвідувань, журнали фіксації звернень за медичною допомогою, графіки чергувань тощо);

2) Усні (особи, від яких ми можемо отримати інформацію усно в ході інтерв'ю або спілкування – наприклад, персонал закладу, підопічні, адміністрація, місцеві жителі, представники місцевих органів влади, громадські активісти й т.п.);

3) Наочні або візуальні (джерела інформації, з яких ми отримуємо інформацію в ході спостереження – кабінети, коридори, камери, палати, приміщення їдальні, побутових приміщень і т.п.).

Визначивши джерела, якими зможемо скористатися для збору інформації, можна продумати, якими методами ми будемо збирати дані від кожного з джерел. Наприклад, від персоналу закладу можна отримати інформацію в ході інтерв'ю. Проводячи огляд приміщення, можемо фотографувати, вимірювати розміри, записувати результати спостереження й т.п.

Під інструментарієм моніторингових візитів розуміються документи, що допомагають фіксувати отриману інформацію й не забути про важливі індикатори, на які слід звернути увагу: алгоритми, карти спостереження, схеми інтерв'ю, опитувальники, інструкції для аналізу внутрішніх документів і багато інших.

Основний інструментарій уже розроблений, і монітори можуть підготуватися до візиту, заздалегідь переглянувши його. Інструментарій постійно вдосконалюється. В залежності від візиту та його особливостей можуть готуватись додаткові інструменти.

3. Основні методи, що використовуються під час моніторингових візитів НПМ

Найбільш поширеними методами моніторингових візитів є: інтерв'ю, спостереження й аналіз документів.

Інтерв'ю — це форма усного спілкування, обмін точками зору й інформацією.

У ході моніторингу інтерв'ю можуть проводитися як із клієнтами та їхніми родичами, так і з персоналом закладу. Плануючи проведення інтерв'ю, важливо приділити увагу таким аспектам як кількість і тривалість інтерв'ю (кількість питань), місце проведення інтерв'ю, анонімність і конфіденційність, кандидатури для бесід, моделі поведінки інтерв'юера в різних ситуаціях (наприклад, як поводитися з людьми з підвищеною агресивністю або тривожністю, дітьми тощо), правила фіксування інформації.

Спостереження. Безліч фактів і свідчень про стан справ у закладі можна отримати завдяки звичайним відчуттям, властивим будь-якій людині: зір, слух, дотик, нюх, смак. Іншими словами, всім тим, що може допомогти скласти загальне уявлення про місце відвідин у ході спостереження. І це може бути набагато ефективніше, ніж багатогодинні бесіди або десятки сторінок тексту. Наприклад, неприродний запах або бруд у громадських місцях є переконливим показником нехтування санітарними нормами. Водночас, усмішки клієнтів і яскраві фарби в оформленні кімнат свідчать про загальний позитивний емоційний фон організації послуг. Спостереження добре спрацьовує як спосіб верифікації офіційної позиції чи заяв персоналу закладу про якість надаваних послуг і стан прав людини. Наприклад, усі запевнення про те, що персонал із повагою й увагою ставиться до всіх без винятку клієнтів, можуть бути поставлені під сумнів звичайним фактом відсутності звички стукати в двері кімнати перед тим, як туди увійти.

Аналіз документів:

- штатний розклад;
- положення, статут;
- внутрішні інструкції, розпорядки дня;
- інформаційні буклети та листки, плакати;

- дані про кількісні та якісні характеристики клієнтів;
- плани роботи тощо.

Важливо зафіксувати, наскільки формально зазначена на папері інформація відображається в реальних діях як персоналу, так і клієнтів організації.

4. Комплексне застосування різних технік моніторингу під час візиту НПМ задля досягнення результату

Під час моніторингового візиту, щоб отримати реальну картину про ситуацію, далеко не завжди достатньо скористатися лише одним джерелом інформації. Кожне з дослідницьких питань (індикаторів) варто перевіряти, користуючись різними джерелами.

Наприклад, отримана інформація в ході інтерв'ю зі співробітником інтернату про кількість прогулянок на свіжому повітрі для підопічних може не збігатися з повідомленнями від самих підопічних. У свою чергу, повідомлення підопічних можуть також різнитись. Достовірну картину можна отримати, дослідивши регламенти, дані, отримані від персоналу, декількох підопічних, адміністрації, результатів спостережень. Буває, що саме розташування лежачих підопічних у геріатричному пансіонаті на четвертому поверсі в приміщенні без ліфту медсестру чи нянечку припадає по п'ять-сім осіб, ставить під сумнів заповнення персоналу про достатню кількість прогулянок.

В Дані, зібрані з різних джерел за допомогою різних методів, дозволяють підготувати об'єктивніший звіт за результатами візиту.

? Запитання для самоперевірки

1. Що таке дослідницькі проблеми?
2. Які Ви знаєте дослідницькі проблеми?
3. Назвіть можливі джерела отримання інформації?
4. Оцініть переваги та недоліки кожного з методів, що використовуються під час моніторингових візитів.
5. Поясніть, чому при проведенні моніторингу важливо комплексно застосовувати кілька технік моніторингу.

3 Практичні завдання

Ознайомтеся з *Додатком 3*, в якому група, що планувала візит до слідчого ізолятора, де перебувають діти, які підозрюються у скоєнні злочинів, визначила основні джерела, методи й інструменти збору інформації.

Ознайомтеся з *Додатком 4* – звіт за результатами візиту.

Виконайте завдання:

- 1) наведіть приклади вдалого, на вашу думку, поєднання різних джерел і методів збору даних для зроблених висновків;
- 2) наведіть приклади ситуацій, де у звіті бракує заздалегідь спланованого використання різних джерел і методів збору даних для отримання відповіді на одне-два дослідницьких питання.

Обґрунтуйте свою відповідь.

АЛГОРИТМ МОНІТОРИНГОВОГО ВІЗИТУ
щодо з'ясування стану дотримання прав осіб, які перебувають
у психоневрологічному інтернаті системи соціального захисту населення

Назва установи: _____
Дата «___» _____ 20__ року
Місце проведення _____
(населений пункт, область)

1.	Керівник установи, в.о. керівника установи, особа, що його замінює (П.І.Б.)	
2.	Інші особи, які присутні в ході моніторингу (П.І.Б.)	
3.	Склад моніторингової групи	

Загальні відомості

- Чи затверджений Статут (Положення) про Установу – ___.
- Дата заснування Установи –
- Фінансування інтернату (комунальної форми власності)

а) скільки виділено коштів та скільки профінансовано: _____ тис. грн.,

б) які потреби у фінансуванні: _____ тис. грн.;

в) чи надається допомога спонсорська? Яку допомогу надають шефи?:

- На скільки осіб розрахована установа – _____

- Чисельність підопічних на момент моніторингу – _____

- Чисельність дієздатних та недієздатних осіб:

◀ чисельність недієздатних (обмежено дієздатних) осіб, опікунів (піклувальників), яких призначено судовим рішенням – _____;

◀ чисельність недієздатних (обмежено дієздатних) осіб, функції опікуна яких виконує адміністрація інтернату – _____;

◀ кількість підопічних, яким протягом останнього року поновлена дієздатність – _____;

◀ кількість підопічних, позбавлених дієздатності протягом останнього року – _____.

- Якщо проведенню моніторингу перешкоджають за будь-яких обставин, указати пояснення _____

- Чи є в установі закриті приміщення, або приміщення з нечітким призначенням (вказіть їх кількість). Попросіть їх відкрити й опишіть, що знаходиться всередині. Вкажіть реакцію персоналу на прохання відкрити ці приміщення _____

Забезпечення права на належні умови проживання

Побутові умови

Загальні відомості		
Будівля, де проживають підопічні	Кількість поверхів _____	Кількість корпусів _____
Коли було проведено ремонт	поточний	капітальний
План евакуації в разі непередбачуваних обставин	є	немає
Чи є кнопка екстреного виклику?	є	немає
Наявність протипожежної сигналізації	є	немає

Загальні відомості		
Доступність будівлі/будівель для малорухомих груп підопічних (пандус з ухилом не більше 1:12. Ширина пандуса повинна бути не менше 1,2 м при одnobічному русі й не менше 1,8 м – при двобічному. На початку й у кінці пандуса слід передбачати горизонтальні площадки завдовжки не менше 1,5 м)	є	немає
Наявність відеоспостереження: - у кімнатах, - у коридорах	є є	немає
Наявність на вікнах і дверях решіток та/або ґрат	є	немає
Чи є огорожа території установи	є	немає
Оцінка житлових кімнат		
Наявність протипожежної сигналізації	є	немає
Кількість підопічних в одній кімнаті	від	до
Приблизна площа в кімнаті на одну людину (7-8 м2)	від	до
Чи замикаються двері в кімнати?	так	ні
Чи є ключі у підопічних?	так	ні
Чи є фіранки (гардини) на вікнах?	так	ні
Якість освітлення	задовільна	незадовільна
Якість прибирання	задовільна	незадовільна
Якість вентиляції	задовільна	незадовільна
Температурні умови	задовільні	незадовільні
Опалення	- централізоване, - власна опалювальна котельня	- функціонує, - не функціонує (за сезоном)
Наявність і стан твердого інвентарю		
Тумбочки приліжкові, стільці, столи, ліжка	є /немає /є не у всіх	задовільно/незадовільно
- розміщення ліжок	разом (впритул)	окремо
Індивідуальні / загальні шафи для одягу	є /немає /є не у всіх	задовільно/незадовільно
Загальні шафи для одягу	є /немає /є не у всіх	задовільно/незадовільно
Килим приліжковий	є /немає /є не у всіх	задовільно/незадовільно
Загальний стан кімнат	задовільно	незадовільно
Наявність власних речей підопічних у кімнатах	є /немає /є не у всіх	задовільно/незадовільно
Можливість користуватися побутовою технікою у житлових кімнатах	є	немає
Наявність і стан постільної білизни		
Матрац, подушка, ковдра, простирadlo, підковдра, наволочка, рушники	є /немає /є не у всіх	задовільно/незадовільно
Частота зміни білизни (1 раз на 7 днів)	задовільна	незадовільна
Наявність маркування (назва установи, дата видачі вперше, арматурний номер особи)	є	немає
Санвузол		
Загальний стан душових кімнат	задовільно	незадовільно
На скільки підопічних розрахована одна душова кабіна / ванна (одна душова кабіна на вісім осіб, ванна кімната – на 12 осіб)	від	до

Наявність у душових кімнатах спеціальних умов для підопічних з особливими потребами	є	немає
Наявність обладнання для ліжкохворих: - лежаки, - інвалідні візки, - поручні, - стільчики тощо	є є є є	немає немає немає немає
Наявність графіку роботи душової кімнати	є	немає
Наявність графіку прибирання в душових кімнатах	є	немає
Місце розташування душових кімнат	вулиця / приміщення / на коридор / на корпус	
Наявність перегородок між душовими лійками /ваннами	є	немає
Наявність гарячої води	є (постійно, погодинно)	немає
Наявність холодної води	є (постійно, погодинно)	немає
Вбиральня		
Розташування вбиральні		
На скільки підопічних розрахована одна вбиральня (один унітаз, один умивальник – на 8 жінок або один унітаз, один умивальник, один пісуар на 12 чоловіків)	вулиця/приміщення	
Наявність перегородок між унітазами	кімната / блок / поверх / на всіх від _____ до _____	
Загальний стан вбиральні	так	
Наявність туалетного паперу	задовільно	незадовільно
Наявність дезінфікуючих засобів	є	немає
Наявність у вбиральні спеціальних умов для підопічних з особливими потребами	є	немає
Наявність графіка роботи вбиральні	є	немає
Наявність у вбиральні графіка прибирання	є	немає
Наявність засобів особистої гігієни у кожного підопічного (перерахувати)	є	немає
Пральня		
Наявність пральні	є	немає
Розташування пральні	в окремому приміщенні / у житловому корпусі	
Забезпеченість чистильно-миючими засобами	є	немає
Наявність пральних машин	є	немає
Наявність прасок / прасувальних катків	є	немає
Наявність окремих приміщень для чистої та брудної білизни	є	немає
Наявність дезкамери	є	немає
Наявність маркування візків для перевезення чистої та брудної білизни	є	немає
Зовнішній вигляд підопічних		
Відповідність одягу та взуття віку підопічного	відповідає	не відповідає
Відповідність одягу та взуття сезону	відповідає	не відповідає
Стан одягу	задовільно	незадовільно
Стан взуття	задовільно	незадовільно
Чи є вільний доступ до особистих речей	є	немає

Де зберігаються речі?	окрема кімната / шафа / тумбочка / спинка стільця / ліжко / пакет, сумка	
Частота заміни одягу: - 1 раз на 7 днів, - за потребою	задовільно так так	незадовільно ні ні
Чи можуть підопічні вдягатися за власним вибором?	так	ні
Частота заміни спідньої білизни (вказати інтервал)	задовільно	незадовільно
Наявність жіночих засобів особистої гігієни	задовільно	
Частота заміни памперсів	задовільно	
Можливість чистити зуби обрізати нігті здійснювати стрижку / фарбування волосся	так так так	ні ні ні
Думка підопічних про умови проживання (зручність житлових кімнат, комфорт при прийомі душу й задоволенні своїх фізіологічних потреб, чистота білизни й одягу, частота обміну білизни)		
Коментарі		

Забезпечення права на якісне харчування

Вартість харчування на одну особу на день	___ грн	
Наявність меню в їдальні	є	немає
Наявність перспективного меню на 10-14 днів	є	немає
Наявність дієтичного меню	є	немає
Скільки разів на день харчуються підопічні	___	
Чи можуть підопічні їсти не в призначений час (у перервах між прийомами їжі)?	так	ні
Чи можуть підопічні пити нв непризначений час?	так	ні
Наявність запасів продуктів харчування на складах	є	немає
Виконання натуральних норм харчування (у відсотках)	___%	
Можливість отримувати та зберігати передачі (на-явність приміщення та холодильних камер для зберігання продуктів харчування)	є	немає
Можливість купувати їжу	є/немає	самостійно/за допомогою працівника
Харчування ліжкохворих підопічних		
В якому положенні ліжкохворі підопічні приймають їжу	у лежачому / у сидячому / за приліжковим столиком / у спеціальному кріслі	
Чи навчає персонал їсти підопічних самостійно	Так, входить до його обов'язків. Так, за власним бажанням. Ні.	
Скільки ліжкохворих підопічних годує одна молодша медична сестра (санітарка)	від	до
Їдальня		
Загальний стан (столи повинні мати гігієнічні покриття або бути застеленими скатертинами)	задовільно	незадовільно
Якість освітлення	задовільно	незадовільно
Якість прибирання (оцінка чистоти)	задовільно	незадовільно
Якість вентиляції	задовільно	незадовільно
Температурні умови	задовільно	незадовільно

Наявність спеціальних умов для осіб з особливими потребами	є	немає
Наявність умивальної та вбиральні (один умивальник на 20 місць, але не менше двох, один унітаз, один умивальник у шлюзі на 30 місць)	є	немає
Харчоблок		
Загальний стан	задовільно	незадовільно
Якість прибирання (оцінка чистоти)	задовільно	незадовільно
Якість вентиляції	задовільно	незадовільно
Температурні умови	задовільно	незадовільно
Дотримання санітарного законодавства:		
- товарне сусідство продуктів харчування	є	немає
- наявність добових проб	є	немає
- відсутність емальованого посуду (в т.ч. з відбитою емаллю)	так	ні
- зберігання чистого посуду в закритих шафах або на решітках, столових приборів – у ящиках-касетах (забороняється збереження на тацях розсипом)	так	ні
- зберігання чистого посуду в закритих шафах або на решітках, столових приборів – у ящиках-касетах (забороняється збереження на тацях розсипом)	так	ні
- колода для рубки м'яса повинна бути пофарбована ззовні та після роботи посипана сіллю (окремою від солі, що використовується для приготування їжі)	так	ні
Думка підопічних про умови проживання (зручність житлових кімнат, комфорт при прийомі душу й задоволенні своїх фізіологічних потреб, чистота білизни й одягу, частота обміну білизни)		
Коментарі		

Забезпечення права на належну медичну допомогу

Вартість медичного забезпечення на одного підопічного на день	___ грн	
Наявність ліцензії на здійснення медичної діяльності		
Наявність медичного блоку / відділення	є	немає
Укомплектованість медичного відділення:	відповідно до штатного розпису	
- терапевт		
- психіатр		
- стоматолог		
- гінеколог		
- інші		
Наявність ліцензії на використання психотропних речовин, обіг яких обмежено	є	немає
Наявність сейфу для зберігання препаратів	є	немає
Перелік препаратів, які зберігаються в сейфі		
Наявність необхідних препаратів	достатня	недостатня
Наявність кабінетів у медичній частині (терапевтичний, фізіотерапевтичний, стоматологічний, процедурний кабінети, кабінет ЛФК, масажу, кабінети психологічного розвантаження; кабінети для роботи практичного психолога)		

Частота проведення медичних оглядів підопічних (1 раз на рік)		
Можливість медикаментозного лікування чи підтримуючої терапії для підопічних з соматичними хворобами	задовільно	незадовільно
Оформлення та ведення установленої медичної документації	є/немає	задовільно/ незадовільно
Наявність і склад лікарських засобів у вкладках для надання невідкладної медичної допомоги:		
Гіпертонічний криз	є	немає
Набряк легень	є	немає
Больовий синдром (у тому числі кардіогенний)	є	немає
Артеріальна гіпотензія	є	немає
Анафілактичний шок	є	немає
Астматичний статус	є	немає
Гострі порушення серцевого ритму	є	немає
Антидоти та фізіологічні антагоністи при отруєннях	є	немає
Систематичне підвищення кваліфікації лікарів	є	немає
Систематичне підвищення кваліфікації середнього й молодшого медичного персоналу	є	немає
Співпраця з закладами охорони здоров'я	задовільно	незадовільно
Карантинне відділення/ізолятор/наглядова кімната		
Наявність карантинного відділення		
Загальний стан	задовільно	незадовільно
Кількість кімнат у карантинному відділенні / ізоляторі	від	до
Кількість підопічних в одній кімнаті	від	до
Чи замикаються двері в кімнати	так	ні
Доступ до свіжого повітря	так	ні
Доступ до питної води	так	ні
Якість освітлення	задовільна	незадовільна
Якість прибирання (оцінка чистоти)	задовільна	незадовільна
Якість вентиляції	задовільна	незадовільна
Температурні умови	задовільні	незадовільні
Наявність власної санітарної кімнати	є	немає
Наявність місця для харчування підопічних	є	немає
Наявність постільної білизни (матрац, подушка, ковдра, простирadlo, наволочка, рушники тощо)	є / немає / є не у всіх	задовільно/ незадовільно
Тумбочки приліжкові, стільці, столи, ліжка, шафи для одягу	є / немає / є не у всіх	задовільно/ незадовільно
Наявність власних речей підопічних у кімнатах	є / немає / є не у всіх	задовільно/ незадовільно
Термін перебування підопічних	у карантинному відділенні - _____	у ізоляторі - _____

Думка підопічних про надання медичних послуг (доступ до лікаря, медикаментозне забезпечення, доступ до стаціонарних соматичних і психіатричних лікарень, обстеження вузькопрофільними спеціалістами тощо)		
Наявність ізолятора для інфекційних хворих		
Наявність кімнати для ізоляції підопічних у збуджених станах		
Коментарі		

Забезпечення права на отримання реабілітаційних послуг

Наявність і виконання індивідуальних програм реабілітації людей з інвалідністю	є / не у всіх / немає	задов./ незадов.
Види реабілітаційних послуг, які надаються підопічним (медична, медико-соціальна, соціальна, психолого-педагогічна, фізична, трудова, фізкультурно-спортивна)		
Наявність реабілітаційних заходів для ліжкохворих	є	немає
Наявність засобів малої механізації (візки, приліжкові столи, санітарні стільці, милиці, ходунки тощо) відповідно до індивідуальної програми реабілітації інваліда	задовільно	незадовільно
Наявність фізкультурно-спортивних заходів	є	немає
Наявність заходів із трудотерапії	є	немає
Документальне оформлення щоденних заходів із трудотерапії	задовільно	незадовільно
Шлях «передачі» від спеціаліста до спеціаліста для проходження трудотерапії		
Наявність осіб, які проходять трудотерапію (якщо наявні – їх чисельність)	є, _____ осіб	немає
У кого знаходиться список осіб, яким призначена трудотерапія?		
Хто відповідальний за повну реалізацію процесу трудотерапії?		
Яким нормативним документом керуєтеся під час організації трудотерапії?		
Чи є підопічні, які працюють в установі та отримують заробітну плату (якщо наявні – їх чисельність)	є	немає
Наявність підсобного господарства: - рілля - тваринництво та птахівництво (свині, корови, кози, кури тощо) - сад (яблуні, груші, вишні, тощо)	є _____ _____	немає
Хто працює на підсобному господарстві (під час роботи моніторингової групи)?	працівники	підопічні
Думка підопічних		
Коментарі		

Забезпечення права на використання власних коштів

Як отримують підопічні 25% пенсії або соціальної допомоги?		
Чи можуть підопічні самостійно купувати товари?	так	ні
Як використовуються кошти підопічних з обмеженими можливостями?		
Як використовуються кошти недієздатних підопічних, над якими опіку здійснює установа?		
Як здійснюється контроль за використанням 25% пенсії або соціальної допомоги недієздатних підопічних, над якими опіку здійснюють фізичні особи?		

Забезпечення права на дозвілля та відпочинок

Можливість виходу на вулицю підопічних, які не можуть ходити	є	немає
Чи мають підопічні можливість обирати вид занять на дозвіллі за власним смаком?	так	ні
Наявність культпрацівника	є	немає
Організація дозвілля для лежачих підопічних	задовільно	незадовільно
Можливість спілкування з особами іншої статі	є	немає
Проведення свят і розважальних заходів	є	немає
Наявність і стан актової зали	є / немає	задовільно/незадовільно
Наявність і стан кімнати відпочинку	є / немає	задовільно/незадовільно
Наявність і стан бібліотеки та/або читальної зали	є / немає	задовільно/незадовільно
Наявність періодики (газети, журнали)	є	немає
Частота поновлення літератури	задовільна	незадовільна
Наявність телевізорів у житлових кімнатах	є	немає
Наявність телевізорів у холах і доступ до них	є / немає	вільний/обмежений/регульований
Контроль за переглядом телевізійних програм і фільмів із боку персоналу	є	немає
Наявність і стан спортивного майданчика	є / немає	задовільно/незадовільно
Наявність спортивного інвентарю (м'ячі, шведські стінки, тренажери, турнікети)	є / немає	задовільно/незадовільно
Наявність і стан прогулянкового дворику	є / немає	задовільно/незадовільно
Наявність прогулянкового дворику для підопічних зі спостережним утриманням	є / немає	задовільно/незадовільно
Облаштування прогулянкового майданчику: – туалетом;	є / немає	задовільно/незадовільно
– накриттям від атмосферних спадів, сонячних променів;	є / немає	задовільно/незадовільно
– лавками та/або альтанками	є / немає	задовільно/незадовільно
Думка підопічних		
Коментарі		

Забезпечення права на використання власних коштів

Чи є доступ до релігійних відправлень	так	ні
Чи є кімната для молитов (своя церква)	так	ні
Чи відвідують установу священнослужителі	так	ні

Забезпечення права на безпечні умови проживання та соціально-психологічного клімату

Наявність супроводу підопічних за межі установи	є	немає
Чи трапляються бійки між підопічними?	так	ні
Чи ізолюють підопічних після конфлікту?	так	ні
Наявність візуальних ушкоджень у підопічних	є	немає
Наявність скарг від підопічних про нанесення тілесних ушкоджень	є	немає
Загальний емоційний стан підопічних	задовільний	незадовільний
Реакція підопічних на монітора	задовільна	незадовільна
Чи можуть підопічні самостійно розпоряджатися власними коштами?	так	ні
Чи існує в установі система покарань?	так	ні
Чи знають підопічні, за що і як їх можуть покарати?	так	ні
Чи проводяться виховні бесіди з підопічними, які порушують дисципліну?	так	ні
Доступ до свіжого повітря	задовільний	незадовільний
Доступ до питної води	задовільний	незадовільний
Думка підопічних		
Коментарі		

Забезпечення права на доступ до інформації та засобів зв'язку

Наявність книг, брошур, нормативно-правових документів про права підопічних	є	немає
Наявність інформаційних стендів про права підопічних (плакати, стенди та ін.)	є	немає
Наявність правил внутрішнього розпорядку для підопічних	так, в усній формі так, у письмовій формі	ні
Доступність правил внутрішнього розпорядку	доступні	недоступні
Загальна оцінка доступу до інформації про свої права, пільги	задовільно	незадовільно
Наявність доступу для підопічних до телефону	є	немає
Наявність мобільних телефонів у підопічних	є	немає
Наявність обмежень на контакти підопічних із зовнішнім світом	є	немає
Наявність доступу до мережі Інтернет	є	немає
Наявність можливості для підопічних у користуванні мережею Інтернет	є	немає
Наявність графіку побачень із близьким	є	немає
Наявність журналу відвідування	є	немає
Наявність кімнати для побачень з близькими та родичами	є	немає
Наявність кімнати для ночівлі родичів або близьких	є	немає

Чи є обмеження на побачення по відношенню до відвідувачів? (наявність мед. довідки, підтвердження факту спорідненості тощо)	так	немає
Чи є обмеження на побачення по відношенню до підопічних? (певні категорії, стан хвороби тощо.)	так	ні
Можливість користуватися поштою	задовільно	незадовільно
Перевірка персоналом змісту листування підопічних	є	немає
Думка підопічних		
Коментарі		

Забезпечення права на скаргу

Наявність скриньки скарг і пропозицій	є	немає
Наявність журналу скарг та / або звернень	є	немає
Наявність стендів з інформацією про те, до кого й куди можна звернутися, якщо права підопічних і працівників порушуються	є	немає
Наявність графіку особистого прийому керівника й інших працівників установи	є	немає
Думка підопічних		
Коментарі		

Забезпечення права на доступ до інформації та засобів зв'язку

Наявність книг, брошур, нормативно-правових документів про права підопічних	є	немає
Наявність інформаційних стендів про права підопічних (плакати, стенди та ін.)	є	немає
Наявність правил внутрішнього розпорядку для підопічних	так, в усній формі так, у письмовій формі	ні
Доступність правил внутрішнього розпорядку	доступні	недоступні
Загальна оцінка доступу до інформації про свої права, пільги	задовільно	незадовільно
Наявність доступу для підопічних до телефону	є	немає
Наявність мобільних телефонів у підопічних	є	немає
Наявність обмежень на контакти підопічних із зовнішнім світом	є	немає
Наявність доступу до мережі Інтернет	є	немає
Наявність можливості для підопічних у користуванні мережею Інтернет	є	немає
Наявність графіку побачень із близьким	є	немає
Наявність журналу відвідування	є	немає
Наявність кімнати для побачень з близькими та родичами	є	немає
Наявність кімнати для ночівлі родичів або близьких	є	немає

Виявлені проблеми й недоліки:

Рекомендації щодо розв'язання виявлених проблем й усунення недоліків:

ЗВІТ

про результати парламентського контролю умов транспортування в спеціальному автомобілі

(повна назва органу поліції)

Дата: _____

Умови тримання:

1. На базі якого автомобіля _____;
2. Рік впуску спецавтомобіля _____,
3. Рік останнього ремонту _____;
4. Пробіг _____;
5. Наявність медичної аптечки;
6. Наявність вогнегасників (не менше двох);
5. Наявність драбини з двома сходинками, для підйому у внутрішнє приміщення _____;
6. Наявність стелажу для особистих речей узятих під варту осіб _____;
7. Наявність перегородок між камерами _____;
8. Загальна кількість камер: _____, із них одномісних _____, двомісних _____, чотиримісних _____, загальних _____ загальна місткість: _____

№ камери	Місткість	Площа камери (м ²)	На 1 особу (м ²)
1			
2			
3			
4			
5			
6			

Внутрішнє обладнання кузову

Найменування	Розмір	Так/ні (+/-)
Дверний отвір вхідних дверей	Не менше 1650x650мм	
Загальна камера	Ширина не менше 700мм	
Двері камери (розмір)	Не менше 590x1550мм	
Одиночна камера (розмір)	Не менше 600x780мм	
Сидіння в камерах (розмір)	Не менше 160x25мм	
Стелаж для речей (розмір)	750мм 1250мм від підлоги	

Аварійно-рятувальні люки

Найменування	Є/немає (+/-)
Аварійно-рятувальній люк над приміщенням варту (750x550мм)	
Ущільнюючі елементи, що запобігають проникненню вологи всередину приміщення	

Вентиляція, опалення:

Тип вентиляції	Функціонує/не функціонує (+/-)
Дефлектори природної вентиляції в камерах	
Вентиляційна панель із регулюванням потоку повітря в приміщенні варті	
Рідинний опалювач у приміщенні варті	
Додатковий вентиляційний люк (120x500мм)	
Заґратоване вікно з рухомою рамкою у вхідних дверях	

Освітленість

Вид приладів	Функціонує/не функціонує (+/-)
По два плафони освітлення в загальній камері та в приміщенні варті	
По одному плафону освітлення в чотиримісних, двомісних й одномісних камерах	
Окремі вимикачі в кожній камері	
Пульт керування освітлення у відсіку для варті, кнопка тривоги	

Аналіз дотримання прав неповнолітніх в слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України

Дослідницькі питання	Індикатори	Джерела інформації/методи					Висновки	
		Діти	Персонал СІЗО	Документ. СІЗО	Особова справа неповнолітнього	Особисте спостереження		Інші джерела
1. 1. Законність перебування дитини в СІЗО	1. Наявність відповідного рішення суду. (ухвали або вироку)				X			
2. Забезпечення права неповнолітніх ув'язнених на охорону здоров'я, медичну допомогу.	2.1. Первинний медичний огляд при поміщенні до СІЗО.	спілк./опит.		X				
	2.2. Наявність штатного медичного персоналу.	спілк./опит.	X	X		X		
	2.3. Періодичність медичного огляду.	спілк./опит.	X	X				
	2.4. Виконання рекомендацій лікарів щодо додаткового обстеження в медичних установах	спілк./опит.		X				
	2.5. Наявність медикаментів		X			X		
3. Визначення рівня безпеки дітей під час перебування в СІЗО	3.1. Інформування дитини про права та обов'язки під час перебування в СІЗО	спілк./опит.		X				
	3.2. Виявлення випадків неналежного поводження з дітьми	спілк./опит.		X		X	Скарги до Уповноваженого	
	3.3. Можливість оскаржувати дії персоналу СІЗО/інших затриманих тощо.	спілк./опит.	X	X			Суди	
4. Дослідження умов перебування	4.1. Матеріальне забезпечення приміщень. Оцінка приміщення (площа, освітлення, температура...)	спілк./опит.		X		X	Скарги до Уповноваженого	
	4.2. Наявність особистого майна	спілк./опит.				X		
	4.3. Доступ до проточної та питної води (душу)	спілк./опит.				X		
	4.4. Організація харчування (в тому числі під час виїзду на судові засідання)	спілк./опит.		X		X		

	4.5. Організація прогулянок	спілк./опит.						
	4.6. Порядок конвоювання/переміщення дітей	спілк./опит.				X		
5. Оцінка системи покарань та заохочень установи	5.1. Оцінка системи заохочень	спілк./опит.		X	X			
	5.2. Оцінка системи покарань	спілк./опит.		X	X			
	5.3. Використання дисциплінарної кімнати	спілк./опит.		X		X		
6. Дотримання права на освіту	6.1. Наявність угод із навчальними закладами на надання освітніх послуг		X	X				
	6.2. Обладнання приміщень для занять	спілк./опит.	X			X		
	6.3. Наявність літератури та потрібного приладдя	спілк./опит.	X			X		
7. Контакти із зовнішнім світом	7.1. Доступ до суспільно важливої інформації (радіо, телебачення)	спілк./опит.			X			
	7.2. Можливість побачень із батьками/рідними	спілк./опит.				X		
	7.3. Можливість побачень із адвокатом	спілк./опит.						
	7.4. Можливість відправляти й отримувати листи, телефонувати	спілк./опит.		X				
8. Дотримання прав неповнолітніх під час досудового розслідування	8.1. Дотримання встановленого порядку затримання (наявність законних підстав для затримання: ухвала слідчого судді, суду; затримання під час вчинення або щойно після вчинення, відповідно до вимог ст. 208 КПК)	спілк.			X		Документація ОВС	
	8.2. Дотримання права на правову допомогу (первинна, вторинна)	спілк./опит.			X		Докум. ОВС, центр правової інформації	
	8.3. Повідомлення третіх осіб (адвоката; батьків/законних представників) про затримання	спілк./опит.			X		Докум. ОВС	
	8.4. Можливість побачення з адвокатом до першого допиту	спілк./опит.					Докум. ОВС	
	8.5. Застосування фізичної сили/спец. засобів під час затримання	спілк./опит.		X	X	X		

	8.6. Умови тримання в органі досудового розслідування (застосування фізичної сили/спец. засобів)	спілк./опит.						
	8.7. Дотримання права на медичну допомогу одразу після затримання	спілк./опит.					Докум. ОВС	
	8.8. Вручення копій процесуальних документів. - копії протоколу затримання за підозрою у вчиненні злочину; - повідомлення про підозру	спілк./опит.						

Інструментарій:

1. Порядок перевірки дотримання прав неповнолітніх у СІЗО.
2. Опитувальник для неповнолітніх (СІЗО).
3. Перелік питань для проведення інтерв'ю із неповнолітніми.

ЗВІТ
про результати моніторингу дотримання прав неповнолітніх
у Київському слідчому ізоляторі.

Дата проведення візиту: 07 жовтня 2014 року

Склад моніторингової групи:

- виконуючий обов'язки завідувача відділом Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Чупров Віктор Вікторович;
- головний спеціаліст Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Федорук Олександр Олегович;
- головний спеціаліст відділу експертно-аналітичного вивчення медичних питань Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Оболенцева Валентина Володимирівна;
- представник ВГО «Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів» Крапівін Євген Олексійович.

Представники керівництва підрозділу, присутні під час візиту:

- інспектор відділу режиму і безпеки Б;
- інспектор відділу режиму і безпеки П.

Зміст

- **Загальна інформація про місце несвободи.**
- **Дослідження дотримання прав неповнолітніх.**

- Законність перебування дітей в слідчому ізоляторі.
- Рівень безпеки дітей під час перебування в слідчому ізоляторі.
- Оцінка системи покарань та заохочень установи.
- Умови перебування неповнолітніх.
- Забезпечення права неповнолітніх ув'язнених на охорону здоров'я.
- Дотримання права на освіту.
- Контакти із зовнішнім світом
- Дотримання прав неповнолітніх під час досудового розслідування.

- **Рекомендації за результатами візиту.**

Загальна інформація про місце несвободи

Київський слідчий ізолятор (СІЗО) – пенітенціарна установа, яка призначена для тримання осіб, щодо яких було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту на будь-якій стадії кримінального судочинства (до судового процесу, після вироку до направлення в арештний дім, виправний центр чи виправну колонію), крім військовослужбовців, які утримуються на гауптвахті.

Київський СІЗО побудований у 1862 році, має в своєму складі дев'ять режимних корпусів, включаючи окремий режимний корпус для неповнолітніх. Планове загальне наповнення установи: 3200 осіб.

Кількість неповнолітніх на час моніторингу: 23 хлопці. В ході візиту кожного неповнолітнього було опитано без присутності адміністрації слідчого ізолятора.

Дослідження дотримання прав неповнолітніх

1. Законність перебування дітей у слідчому ізоляторі

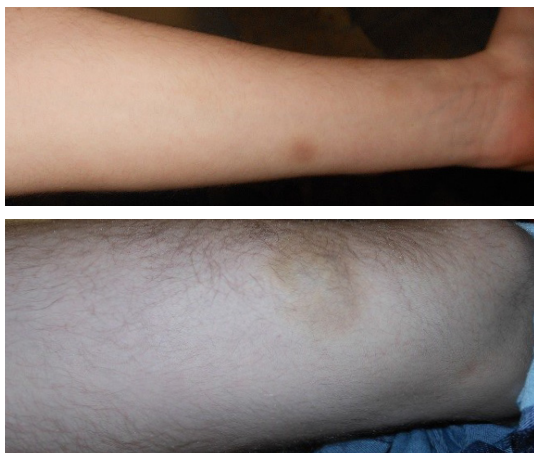
Перевірено підстави перебування дітей у слідчому ізоляторі шляхом вивчення особових справ. Протиправно поміщених осіб не виявлено.

2. Рівень безпеки дітей під час перебування в слідчому ізоляторі

2.1. Інформування дитини про права й обов'язки під час перебування в СІЗО

В камерах, де перебувають неповнолітні, розміщені інформаційні матеріали про права й обов'язки осіб, що тримаються в слідчому ізоляторі. Однак самі діти їх не читають. У ході опитування виявлено, що неповнолітні не знають, до кого і яким чином вони можуть звернутись у випадку потреби оскаржити дії адміністрації СІЗО.

2.2. Виявлення випадків неналежного поводження з дітьми

При опитуванні неповнолітніх було встановлено, що в одного з них наявні тілесні ушкодження, які не були зафіксовані належним чином адміністрацією слідчого ізолятора. Зі слів неповнолітнього, тілесні ушкодження він отримав від працівників конвойного підрозділу під час пересування на судові засідання.

Про цей факт був повідомлений персонал слідчого ізолятора. Неповнолітнього було оглянуто медичним працівником, тілесні ушкодження зафіксовано й поінформовано прокуратуру міста Київ для вжиття відповідних заходів реагування.

2.3. Порядок конвоювання й переміщення неповнолітніх

Адміністрацією слідчого ізолятора порушується порядок поміщення ц тримання ув'язнених і засуджених, які прибувають і вибувають зі слідчого ізолятора в кабінах збірного відділення. У зазначених приміщеннях до переведення в камеру вони перебувають протягом тривалого часу (від чотирьох годин і більше), особливо після повернення до установи зі слідчих дій чи судових засідань. Для виведення в туалет ув'язненим та засудженим необхідно тривалий час умовляти про це працівників чергової зміни, а в разі висловлювання невдоволення їм погрожують заходами дисциплінарного характеру. Крім цього, камери збірного відділення не мають вікон. Примусова вентиляція відсутня, а припливна у перевірених камерах не функціонує.

Тривале перебування осіб, зокрема неповнолітніх, у таких умовах, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, може розцінюватись як прояв жорстокого поводження.

В ході перевірки в черговий раз було встановлено факт неналежної організації процесу забезпечення харчуванням осіб, які відбувають до участі в судових засіданнях, що є системною проблемою майже для всіх слідчих ізоляторів України. Так, зокрема, якщо виїзд на судові засідання відбувається о восьмій ранку, а повернення до СІЗО – після 19 години, то

взята під варту особа пропускає як сніданок, так і вечерю. При цьому така особа не отримує сухпайок при виїзді з СІЗО, і, в наслідку, весь день лишається без їжі. В кращому випадку, їх годують рідні, які також присутні на судовому засіданні.

Уповноважений із прав людини неодноразово звертала увагу керівництва Державної пенітенціарної служби України й Міністерства юстиції на те, що подібне порушення може розглядатися як прояв жорстокого поводження відповідно до практики Європейського суду з прав людини. Цьому ж питанню був присвячений і виступ Уповноваженого з прав людини Валерії Лутковської на парламентських слуханнях 12 червня 2013 року.

Крім цього, від неповнолітніх отримані скарги на тривале перебування в автозаках в очікуванні судового засідання. Замість очікування судового засідання в спеціально призначеному для цього приміщенні суду, діти чекають в автозаках у будь-яку пору року, без харчування, доступу до питної води й навіть без можливості справити природні потреби.

2.4. Можливість оскаржувати дії адміністрації/інших затриманих

Неповнолітні мають загальне поняття, що скажитись можна. В якості органу подання скарги називали лише прокуратуру. Водночас жоден із опитаних не зміг пояснити, як саме треба подавати скаргу, в якому вигляді, кому, або описати механізм розгляду скарг.

3. Оцінка системи покарань і заохочень установи

Опитуванням з'ясовано, що неповнолітні не знають, за що та яким чином адміністрація слідчого ізолятора може їх заохотити або покарати. В той же час, у якості покарання за порушення з камер забирають телевізори. Такий «дисциплінарний захід» позбавляє дітей доступу до суспільно важливої інформації, оскільки телевізор для них – єдиний засіб її отримання.

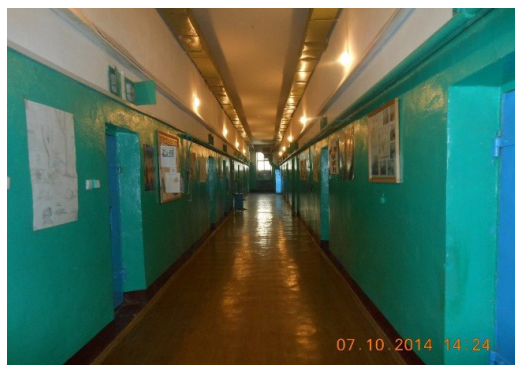
4. Умови перебування неповнолітніх

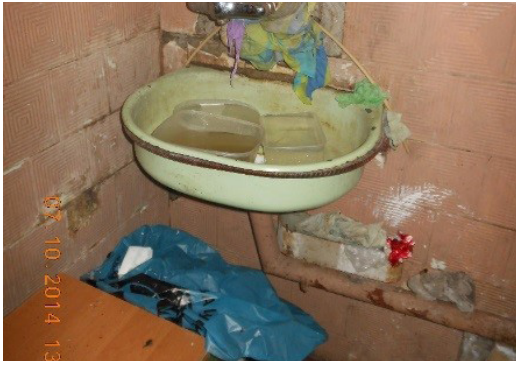
4.1. Матеріальне забезпечення приміщень, де утримуються неповнолітні

В ході візиту перевірялись камери, де тримаються неповнолітні. Блок слідчого ізолятора для неповнолітніх включає 31 камеру. Камери розраховані на тримання 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12 осіб.

Приміщення (камери), де утримуються неповнолітні, мають достатнє природне та штучне освітлення, обладнані системою опалення та вентиляції. Діти мають можливість самостійно відчиняти вікна для провітрювання. Температурний режим дотримується.

Камери обладнані тумбочками, місцями загально-го користування (столами та лавами), мають кабінки санітарних вузлів із дверима, що забезпечують дотримання права на приватність.

Водночас на порушення вимог п. 2.с) Європейських пенітенціарних правил, відповідно до яких у всіх будівлях, де ув'язнені повинні мешкати, працювати або збиратися, повинна бути передбачена система сигналізації, яка дає змогу ув'язненим негайно встановлювати контакт із персоналом, камери та прогулянкові дворики такою системою не обладнані (відсутня кнопка виклику постового тощо). На цей недолік також було вказано в Дванадцятій Загальній доповіді Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [п.48 СРТ/Іnf (2002) 15].

4.2. Доступ до проточної та питної води (душу)

Камери обладнані системою гарячого й холодного водопостачання. В якості питної води використовується вода з крана. Один раз на тиждень ув'язнені можуть приймати душ у спеціально обладнаному приміщенні (душовій кімнаті).

4.3. Наявність особистого майна

Діти мають можливість перебувати в особистому одязі, зберігати в камерах дрібні речі, наприклад, фотографії, приладдя для навчання тощо.

4.4. Організація харчування

Якість й органолептичні властивості їжі – низькі. Від ув'язнених надійшли непоодинокі скарги щодо неналежного миття продуктів харчування та порушення технології їх приготування, недотримання санітарно-гігієнічних норм при випічці хліба та роздачі їжі в камери.

Крім цього, під час спілкування з неповнолітніми були отримано обґрунтовані скарги на неналежну організацію харчування під час виїздів на судові засідання. Зокрема, якщо виїзд на судові засідання відбувається о 8 ранку, а повернення після 19 години, то на сніданок і на вечерю, визначені розкладом дня, вони не встигають. Водночас, майже половина опитаних заявили, що на суд видається сухий пайок, а решта зазначили, що під час виїзду на судові засідання взагалі не отримують їжу. У кращому випадку їх годують рідні, які присутні на судовому засіданні.

В якості додаткового харчування неповнолітні мають можливість отримувати передачі з продуктами.

4.5. Організація прогулянок

Для здійснення прогулянок блок слідчого ізолятора для неповнолітніх обладнаний 14 прогулянковими двориками.

Деякі з двориків мають спортивні снаряди.

В ході спілкування з неповнолітніми з'ясовано, що прогулянки відбуваються щоденно, тривалість – близько двох годин. Водночас, під час огляду прогулянкових двориків працівники слідчого ізолятора протягом близько 15 хвилин не змогли відчинити замок на дверях, що відкривають доступ до прогулянкових двориків.

5. Забезпечення права неповнолітніх ув'язнених на охорону здоров'я

Медична допомога неповнолітнім особам, узятим під варту в Київському слідчому ізоляторі, здійснюється відповідно до Положення про медичну частину Київського слідчого ізолятора, й спирається на Конституцію України, «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та на інші закони й нормативно-правові акти Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції України та Державної пенітенціарної служби України.

5.1. Первинний медичний огляд при поміщенні до СІЗО

Після прибуття до Київського слідчого ізолятора ув'язнені й засуджені, в тому числі неповнолітні, проходять первинний медичний огляд лікарем або фельдшером у медичному кабінеті збірного відділення.

5.2. Наявність штатного медичного персоналу

В штаті медичної частини Київського СІЗО наявні лікарі терапевти, хірург, стоматолог, невропатолог, рентгенолог, гінеколог, а також середній медичний персонал для контролю за станом здоров'я взятих під варту осіб і засуджених шляхом проведення медичних оглядів, обстежень, здійснення диспансерного нагляду, надання первинної медичної допомоги й організації надання інших видів медичної допомоги.

Відповідно до внутрішнього наказу установи, призначено фельдшера, який відповідальний за проведення щоденних оглядів неповнолітніх і надання їм медичної допомоги. Крім цього, до періодичних медичних оглядів залучаються лікарі територіальної дитячої лікарні (Київської міської дитячої поліклініки №3).

5.3. Періодичність медичного огляду

Відповідальними посадовими особами СІЗО спільно з медичним працівником щодня здійснюються обходи камер СІЗО з проведенням огляду неповнолітніх осіб на предмет виявлення тілесних ушкоджень і нових татувань. Результати таких обходів й оглядів фіксуються в Журналі проведення обходів камер СІЗО та огляду неповнолітніх осіб, які в них тримаються. На момент моніторингового візиту цей журнал наявний і ведеться відповідно до відомчих наказів.

Водночас, при опитуванні неповнолітніх було встановлено, що в одного з них є тілесні ушкодження, які не були зафіксовані належним чином адміністрацією слідчого ізолятора.

Цей факт було повідомлено персоналу слідчого ізолятора. Неповнолітнього було оглянуто медичним працівником, тілесні ушкодження зафіксовано, про це поінформовано прокуратуру міста Київ для вжиття відповідних заходів реагування.

Періодичний медичний огляд неповнолітніх у слідчому ізоляторі здійснюється один раз на рік. До медичного огляду залучаються спеціалісти територіальної дитячої лікарні. При моніторинговому візиті встановлено, що всі неповнолітні в Київському слідчому ізоляторі перебувають не більше дев'яти місяців. Відповідно до записів у медичних картках амбулаторних хворих, останні періодичні медичні огляди були організовані перед початком навчального періоду 15.08.2014 та 24.09.2014,. До складу лікарської комісії були залучені лікар педіатр, стоматолог, офтальмолог, невролог, хірург, ендокринолог, дерматолог, оториноларинголог, також були проведені загальні аналізи крові, сечі та рентгенологічне обстеження органів грудної клітини.

5.4. Виконання рекомендацій лікарів щодо додаткового обстеження в медичних установах

У медичній документації відсутні відомості щодо необхідності додаткових обстежень і лікування в спеціалізованих медичних установах за межами Київського слідчого ізолятора.

5.5. Наявність медикаментів

Основні групи препаратів для надання первинної та невідкладної медичної допомоги в аптечному складі наявні, але в невеликій кількості. Цілодобово здійснюється чергування фельдшера для забезпечення взятих під варту осіб невідкладною медичною допомогою. При кожному корпусному відділенні та стаціонарному відділенні медичної частини функціонують маніпуляційні кабінети. У зазначених приміщеннях знаходяться аптечки для надання невідкладної медичної допомоги при невідкладних станах, холодильник і шафи для зберігання лікарських засобів, які потребують особливих умов. Сильнодіючі лікарські засоби наркотичні засоби, психотропні речовини й прекурсори в установі відсутні.

6. Дотримання права на освіту

6.1. Наявність угод із навчальними закладами про надання освітніх послуг

У слідчому ізоляторі організовано навчання неповнолітніх за програмами старших класів загальноосвітньої школи. Відповідна угода укладена з вечірньою середньою школою №1 Шевченківського району міста Київ. Таким чином, неповнолітні мають можливість отримати повну середню освіту під час перебування під вартою.

6.2. Обладнання приміщень для занять

Київський слідчий ізолятор забезпечено окремими класами для організації навчання. Класи мебльовані та забезпечені необхідним обладнанням.

6.3. Наявність навчальної літератури та навчального приладдя

Класи забезпечено навчальною літературою та навчально-методичним приладдям.

7. Контакти з зовнішнім світом

7.1. Доступ до суспільно важливої інформації

У камерах, де тримаються неповнолітні, розміщено телевізійні приймачі, через які діти мають можливість отримувати суспільно важливу інформацію.

7.2. Можливість побачень із батьками, офіційними представниками/адвокатом, отримання передач

У ході опитування неповнолітніх з'ясовано, що обмежень на побачення з адвокатом вони не мають. Діти мають можливість у встановленому порядку бачитись із батьками, отримувати посилки та передачі. Використання мобільних телефонів не дозволяється.

8. Дотримання прав неповнолітніх під час досудового розслідування

8.1. Дотримання законності під час затримання неповнолітніх

У ході особистого спілкування і аналізу особових справ неповнолітніх виявлені порушення порядку затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину з боку працівників органів внутрішніх справ. Зокрема, затримання неповнолітніх без ухвали слідчого судді, суд через тривалий час після фактичного вчинення злочину, фальсифікації часу та місця фактичного затримання в протоколах затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину.

Так, у протоколі затримання Г. 1997 року народження зазначено, що його було затримано 09.04.2014 о 22 год. 00 хв. у Броварському МВ ГУМВС України в Київській області, що розміщений за адресою Київська область, м. Бровари, вул. Кірова, 24.

Із ухвали слідчого судді Броварського міського суду Київської обл. М. від 12 квітня 2014 року про обрання запобіжного заходу Г. з'ясовано, що злочин, у вчиненні якого підозрюється затриманий, був учинений 04 квітня 2014 року. Таким чином, затримання останнього без ухвали слідчого судді й суду відбулось через п'ять діб після скоєння злочину, у вчиненні якого він підозрюється.

З аналогічними порушеннями було здійснено затримання Л. 1997 року народження.

У протоколі затримання Л. зазначено, що його було затримано 20.05.2014 о 23 год. 22 хв. у приміщенні СВ Шевченківського РУ ГУМВС України в м. Києві, по вул. Герцена, 9, каб. 312 слідчим СВ зазначеного РУ Т. Злочин, за підозрою у вчиненні якого було затримано Л., був скоєний 18 червня 2014 року. Таким чином, затримання без ухвали слідчого судді й суду відбулося через 2 доби після скоєння злочину, у вчиненні якого він підозрюється.

За таких обставин є підстави вважати, що затримання Г. та Л. були здійснені з порушенням вимог ч. 1, 2 ст. 208 КПК України, відповідно до яких уповноваженій службовій особі надається право затримувати особу, підозрювану у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді й суду **лише у випадках:**

- якщо особу застали **під час вчинення** злочину або замаху на його вчинення;
- якщо **безпосередньо після вчинення** злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа **щойно вчинила злочин**;
- якщо підозрюваний **не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу**, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Інших законних підстав затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді й суду чинним кримінальним-процесуальним кодексом України не передбачено.

Якщо особу не було затримано під час вчинення злочину або безпосередньо після такого вчинення, єдиною законною підставою для затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є ухвала слідчого судді, суду з метою приводу для обрання запобіжного заходу.

Таким чином, дії уповноваженої службової особи, яка здійснила затримання через тривалий час після вчинення злочину, можуть бути кваліфіковані не інакше як перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, що є складом злочину, за який передбачена відповідальність за ст. 365 Кримінального кодексу України.

УХВАЛА

12 квітня 2014 року.

м.Бровари

Слідчий суддя Броварського міськрайонного суду Київської обл. М. Т.Л., при секретарі – Б. за участю прокурора – П. захисника – Т. розглянувши в залі суду в м. Бровари клопотання старшого слідчого Броварського МВ ГУ МВС України в Київській області М. за погодженням із старшим прокурором Броварської міжрайонної прокуратури П. за матеріалами кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12014110130001 від 09.04.2014 року про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою Г. 1997 року народження, уродженця м. Бровари Київської області, українця, громадянина України, освіта неповна середня, студента 1-го курсу ліцею «Авіант» м.Кисва, не одруженого, проживаючого за адресою: Київська область, раніше судимого Броварським міськрайонним судом Київської області 13.08.2012 року за ч. 2 ст. 185, ч. 3 ст. 185 КК України до 2 років позбавлення волі, на підставі ст. 75 КК України звільненого від відбуття покарання, з іспитовим строком 2 роки підозрюваного у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 187 КК України

ВСТАНОВИВ:

12 квітня 2014 року старший слідчий СВ Броварського МВ (з обслуговування м. Бровари та Броварського району) ГУ МВС України в Київській області М. звернулася до суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою Г. підозрюваного у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 187 КК України, при наступних обставинах.

04 квітня 2014 року близько 14 години Г. будучи раніше судимий за корисливий злочин та маючи судимість, яка у встановлений законом порядок та термін не погашена, у період іспитового строку, перебуваючи на території непрацюючої лабораторії, яка розташована за адресою: Київська область, м. Бровари, вул. після отримання вільного доступу через вікно до приміщення жилої кімнати, вступивши у попередню змову з С. виник умисел направлений на тасмне викрадення майна, яке належить К.

В цей же день, 04 квітня 2014 року близько 14 години, реалізуючи свій злочинний умисел, діючи умисно та з корисливих мотивів, відповідно до попередньої змови з С. через відкрите металопластикове вікно, проник до приміщення жилої кімнати будинку, який розташований на території непрацюючої лабораторії у м. Бровари, вул. Перебуваючи у приміщенні кімнати та обдивившись у ній обстановку, Г. , знаючи, що за його діями ніхто не спостерігає, тасмно викрав механічний годинник марки «Q&Q» діючи за попередньою змовою з С. вартістю 135 грн., електрошокер сполучений з ліхтарем вартістю 300 грн., ніж з гравіюванням в чохлі вартістю 100 грн. та складений ніж вартістю 70 грн.

Після викрадення майна, Г. та С. , зникли з місця вчинення кримінального правопорушення, тим самим заподіяли К. матеріальної шкоди на загальну суму 605 грн.

Вказана подія зареєстрована до Єдиного реєстру досудового розслідування за № 12014110130001 від 09.04.2014 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України. Г. затримано у порядку ст. 208 КПК України за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України. Повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України. 09 квітня 2014 року о 22 годині Г. 10 квітня 2014 року о 21 годині 50 хвилин Г.

Із зазначеного також випливає, що вповноважена службова особа, що здійснила затримання, навмисно приховала дійсний час та місце фактичного затримання (відповідно до вимог ст. 209 КПК України) і тим самим позбавила затриману особу визначених процесуальних прав передбачених статтею 42 КПК України, зокрема права на правову допомогу. Також зазначене порушення вказує на можливе порушення вимог ст. 278 КПК України щодо вручення особі повідомлення про підозру не пізніше ніж протягом двадцяти чотирьох годин із моменту затримання.

Крім цього, погодження зазначених вище процесуальних дій (затримання осіб без ухвали слідчого судді, суду) з боку старшого прокурора Броварської міжрайонної прокуратури П. та прокурора прокуратури Шевченківського району міста Київ Т. вказує на формальність прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство з боку Броварської міжрайонної прокуратури та прокуратури Шевченківського району міста Київ.

Олександр

д.о. прокурора Шевченківського району
міста Києва
Г

ПРОТОКОЛ
затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину

м. Київ

«20» червня 2014 року о 22 годині 22 хвилин, 20 червня 2014 року

Слідчий СВ Шевченківського РУ ГУМВС України в м. Києві, лейтенант міліції, Т. ...
в приміщенні СВ Шевченківського РУ ГУМВС України в м. Києві, по вул. Герцена, 9, каб. ...
відповідно до ст. ст. 40, 104, 131, 208 КПК України, затримав особу, підозрювану у вчиненні
кримінального правопорушення, № 120/141/0010000 від 18 червня 2014 року у зв'язку із
вчиненням ним кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 186, ч. 2 п.6 ст. 115 КК
України

1. Прізвище, ім'я та по-батькові: Л. ...

Дата та місце народження: 13.09.1997 р.н., м. Київ

Національність: українець

Громадянство: України

Освіта: КВНПУ, другий курс, оператор комп'ютерного набору

Місце роботи, посада: офіційно не працює/заступав

Сімейний стан: не одружений

Відомості про судимість: раніше не судимий

Паспорт, або інші документи, що засвідчують особу: ос. встановлено

Відомості про взаємодії з обвинуваченим по тексту

Постійне та тимчасове місце проживання: Києво-Святошинський район, с. ...
вул. Н. ... п/б ніде не зареєстрований, м.т. 063 228 користуюсь ним
з приблизно з грудня 2013 року.

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або
свідок очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа поійно

Також на порушення вимог п. 5, ст. 208 КПК України в протоколах затримання не зазначено місце та час фактичного затримання неповнолітніх:

1. Х. 1997 року народження. В протоколі зазначено, що затримання відбулося 22 липня 2014 року о 14 годині 25 хвилин у кабінеті №8 ТВМ – 1 Деснянського РУ ГУМВС України в м. Києві, старшим слідчим СВ Деснянського РУ ГУМВС України в м. Києві Ф.

2. С. 1997 року народження. В протоколі зазначено, що затримання відбулося 17.11.2013 о 00 годин 30 хвилин у приміщенні Деснянського РУ ГУМВС України в м. Києві слідчим зазначеного РУ Л.

3. В. 1998 року народження. В протоколі зазначено, що затримання відбулось 15 травня 2014 року о 13 годині 30 хвилин, по пр-ту Перемоги, 109 в м. Києві (адреса Святошинського РУ ГУМВС України в м. Києві) старшим слідчим СВ Святошинського РУ ГУМВС України в м. Києві Б.

4. Р. 1997 року народження. В протоколі зазначено, що затримання відбулося 21.06.2014 о 20 годині 30 хвилин у приміщенні Деснянського РУ ГУМВС України в м. Києві старшим слідчим зазначеного РУ К.

У зазначених випадках уповноважена службова особа, що здійснила затримання, навмисно приховала дійсні час і місце фактичного затримання (відповідно до вимог ст. 209 КПК України) і тим самим позбавила затриманих осіб визначених процесуальних прав, передбачених статтею 42 КПК України, зокрема права на правову допомогу. Також зазначене порушення вказує на можливе порушення вимог ст. 278 КПК України щодо вручення особі письмового повідомлення про підозру не пізніше двадцяти чотирьох годин із моменту її фактичного затримання.

8.2. Дотримання права на правову допомогу й інші питання, пов'язані з дотриманням прав неповнолітніх під час затримання

Зазначені в п. 8.1. випадки дозволяють зробити висновок про наявність системних порушень прав неповнолітніх протягом перших годин із моменту фактичного затримання, як це визначено ст. 209 КПК України. Крім цього, від неповнолітніх отримано відомості, які можуть свідчити про застосування до них протиправних методів дізнання. Зазначені випадки будуть окремо досліджені в ході відкритого провадження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. За результатами провадження до відповідних органів будуть надані окремі рекомендації.

Рекомендації ДПтС України щодо усунення виявлених недоліків

Дати оцінку діяльності керівництва Управління Державної пенітенціарної служби в місті Київ та Київській області у зв'язку з невиконанням попередніх рекомендацій Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини керівництву Державної пенітенціарної служби України. У всіх слідчих ізоляторах ДПтС України вжити заходів щодо недопущення зазначених порушень, зокрема:

1. Забезпечити належне інформування неповнолітніх про їх права й обов'язки під час перебування в слідчих ізоляторах. Роз'яснити порядок подання звернень і скарг, а також механізм їх розгляду посадовими особами з зазначенням строків такого розгляду.

2. Належним чином організувати щоденні огляди неповнолітніх на предмет наявності тілесних ушкоджень й інших розладів здоров'я. Вжити заходів щодо невідкладного повідомлення органів прокуратури про випадки виявлення тілесних ушкоджень в осіб, які перебувають під контролем установ Державної пенітенціарної служби України.

Забезпечити триразовим харчуванням осіб, які відбувають для участі в судових засіданнях, зокрема, якщо час виїзду на засідання та повернення до слідчого ізолятору не дозволяють отримати харчування у визначені розкладом дня години.

3. Виключити випадки тривалого тримання неповнолітніх у камерах збірного відділення, а також забезпечити належне функціонування системи вентиляції камер збірного відділення.

4. Роз'яснити неповнолітнім, що тримаються в установах ДПтСУ, які види покарання й заохочення існують в установах, і за що діти можуть бути покарані або заохочені адміністрацією. Припинити практику вилучення телевізійних приймачів із камер, де перебувають неповнолітні, в якості покарання за порушення дисципліни.

4. На виконання вимог п. 2.с) Європейських пенітенціарних правил, а також рекомендацій дванадцятої загальної доповіді Європейського комітету з питань запобігання катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [п.48 СРТ/Іпф (2002) 15] обладнати камери та прогулянкові дворики системою сигналізації, яка дає змогу ув'язненим негайно встановлювати контакт із персоналом (кнопка виклику вартового тощо).

Рекомендації МВС України щодо усунення виявлених недоліків

1. Вжити заходів щодо недопущення неналежного поводження з боку працівників конвойних підрозділів з особами, що доставляються для проведення судових засідань.

2. Заборонити приймати для тривалого конвоювання осіб, не забезпечених харчуванням (за відсутності сухих пайків тощо).

3. Провести службову перевірку за виявленими порушеннями прав неповнолітніх Ч., Г., Л., Х., С., В. та Р., відповідно до відомостей зазначених у п. 2.2. та п. 8. звіту.

Рекомендації Генеральній прокуратурі України щодо усунення виявлених недоліків

1. Посилити нагляд за дотриманням прав неповнолітніх під час конвоювання на судові засідання. Зокрема, щодо належного поводження з затриманими (підсудними) з боку конвою, забезпечення харчуванням, належних умов тримання під час очікування судових засідань.

2. Перевірити ефективність здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство прокурорами Броварської міжрайонної прокуратури, прокуратури Шевченківського, Деснянського та Святошинського районів міста Київ у випадках, зазначених у п. 8 звіту.

Копії матеріалів перевірки й управлінських рішень за результатами відвідування Київського слідчого ізолятору направити Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини в терміни, передбачені Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Вжити вичерпних заходів, спрямованих на недопущення зазначених недоліків у всіх слідчих ізоляторах, підпорядкованих ДПтС України та міськрайлінорганів, підпорядкованих МВС України.

§17. Принципи збору інформації

П Чи можете Ви пригадати, що таке принцип, і яких принципів потрібно дотримуватися монітору під час збору інформації?

1. Що таке принципи збору інформації. Якою є основна функція моніторингового візиту

У загальному плані принципи – це основні вихідні положення діяльності членів моніторингової групи, особливості, покладені в основу їх діяльності, та спосіб її здійснення. У більш вузькому розумінні – це переконання, норма, правило, яким керується монітор у своїй діяльності та поведінці.

Проведення моніторингових візитів має на меті отримання достовірної й об'єктивної інформації про стан дотримання прав і свобод осіб в установах; виявлення фактів і причин неналежного поводження з особами, які там перебувають; оцінку та системний аналіз отриманої інформації, підготовку актів реагування на виявлені недоліки та порушення до органів влади в установленому порядку.

Основна функція моніторингового візиту за участі моніторів – це донесення до Уповноваженого України з прав людини та органів влади виявленої повної, достовірної й своєчасної інформації про порушення прав осіб у місцях проведення моніторингу, а також інформації про причини, що призводять до цих порушень.

Як ми вже знаємо з матеріалів посібника, існує декілька джерел інформації, збір й обробка якої є важливим елементом моніторингу стану дотримання прав осіб у місцях несвободи.

2. Нормативна база діяльності моніторів у сфері доступу до публічної інформації

П Пригадайте, які існують джерела інформації.

Працюючи з усними ц письмовими джерелами інформації, монітори керуються Законами України «Про Уповноваженого Верховної ради України з прав людини», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних». Крім цього, монітори повинні дотримуватись етичного кодексу моніторів.

Розглянемо деякі важливі положення згаданих вище законів.

У ст. 1. Закону України «Про доступ до публічної інформації» дано визначення терміну «публічна інформація». Отже, публічна інформація – це «відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації».

У ст. 4 Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначаються такі принципи:

- 1) прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень;
- 2) вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була нада-на або оприлюднена відповідно до цього Закону, крім обмежень, встановлених законом;
- 3) рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

У ст. 19 «Виконання Уповноваженим функцій національного превентивного механізму» Закону України «Про Уповноваженого Верховної ради України з прав людини» зазначається, що громадські монітори, які мають окреме письмове доручення Уповноваженого, мають право на доступ до будь-якої інформації, що стосується захисту прав осіб, які перебувають у місцях, зазначених у пункті 8 статті 13 цього Закону. Моніторам потрібно пам'ятати, що відповідно до закону:

Положення статті 19:

1. Опитування осіб здійснюється за відсутності третіх осіб та за умов, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

2. На вимогу Уповноваженого в разі потреби таке опитування може здійснюватися у присутності перекладача, лікаря, працівників установ, а у разі опитування неповнолітньої особи - її законного представника, педагога або психолога.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу Ви зможете:

- називати, якою є основна функція моніторингового візиту;
- охарактеризувати основний зміст законів України щодо доступу до публічної інформації;
- визначати персональні дані, обробка яких є забороненою;
- застосовувати на практиці основні принципи збору інформації.

3. Представники громадських організацій на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого та з додержанням вимог частини третьої цієї статті можуть опитувати осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами та щодо умов їх тримання.

4. Інформація з обмеженим доступом, у тому числі конфіденційна, одержана під час опитування осіб, використовується з додержанням законодавства України про інформацію.

5. За запитом Уповноваженого органи державної влади, державні органи, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності повинні надавати будь-яку інформацію стосовно поводження з особами та умов їх тримання.

Слід пам'ятати про норми статті 7 Закону України «Про захист персональних даних», яка встановлює заборону на обробку персональних даних, що стосуються «расового або етнічного походження, політичних, релігійних або світоглядних переконань, членства в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних» без згоди осіб на обробку цих даних.

У статті 10 «Доступ до інформації про особу» визначається, що кожна особа має право знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом.

3. Принципи, якими користується монітор під час збору інформації

Відтак, переходимо до викладу основних принципів, якими має користуватися монітор під час збору інформації при підготовці, під час та після завершення моніторингового візиту.

Принцип конфіденційності. Монітори, які спілкуються з утримуваними в місцях несвободи особами, повинні дотримуватися принципу конфіденційності. З цією метою здійснюється опитування (за можливістю) максимальної кількості осіб в установі. Дотримання цього принципу унеможливує встановлення та покарання керівництвом установи особи, яка надала інформацію про будь-які порушення її прав або прав інших осіб в установі. Цей принцип є важливим для забезпечення безпеки осіб, які погодилися на опитування або інтерв'ю.

Моніторам також слід проявляти обережність у використанні отриманої інформації з метою запобігання нанесення шкоди законним інтересам осіб, які перебувають в установах. Так, у звітах та актах реагування за результатами візитів не поширюються:

- прізвища осіб, які надали інформацію, на основі якої були встановлені факти порушень;
- інформація про стан фізичного та психічного здоров'я осіб, які перебувають в установах без їх згоди на це, якщо це не є необхідним для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних або іншої особи в разі неіездатності або обмеження цивільної дієздатності суб'єкта персональних даних (п.3.ст. 7 Закону України «Про обробку персональних даних»);
- під час фотографування документів, які містять персональні дані, вони не беруться у фокус камери або закриваються (наприклад, аркушем паперу), якщо ця інформація не є суттєвою при фіксації певного порушення;
- особи, що перебувають в установах, фотографуються лише з їх особистого дозволу. Фотографування та поширення фото дітей та осіб, позбавлених дієздатності, дозволяється лише після отримання згоди на це від їх законних представників.

Принцип дотримання безпеки. Цей принцип застосовується під час проведення безпосереднього інтерв'ювання засуджених осіб та осіб, які перебувають в психіатричних лікарнях і будинках-інтернатах. При проведенні опитування, бесіди або інтерв'ю з такими особами монітор повинен дотримуватися інструкції з безпеки життєдіяльності, створити умови, за яких можна почуватися максимально безпечно, зокрема:

- дотримуватися достатньої відстані між респондентом й інтерв'юером;
- переконатися, що є можливість негайно зв'язатися з персоналом;
- не повертатися спиною до особи, переконатися в наявності вільного виходу з кімнати на випадок потреби;
- у разі погіршення психічного стану респондента припинити розмову;
- бесіду, інтерв'ю або опитування проводити в присутності колеги;
- дотримуватися вимог щодо зовнішнього вигляду (нейтральний одягу без яскравих елементів і прикрас, без різких парфумів);
- зберігати спокій, не нервувати.

Принцип конфіденційності. Монітори, які спілкуються з утримуваними в місцях несвободи особами, повинні дотримуватися принципу конфіденційності. З цією метою здійснюється опитування (за можливістю) максимальної кількості осіб в установі. Дотримання цього принципу унеможливає встановлення та покарання керівництвом установи особи, яка надала інформацію про будь-які порушення її прав або прав інших осіб в установі. Цей принцип є важливим для забезпечення безпеки осіб, які погодилися на опитування або інтерв'ю.

Моніторам також слід проявляти обережність у використанні отриманої інформації з метою запобігання нанесення шкоди законним інтересам осіб, які перебувають в установах. Так, у звітах та актах реагування за результатами візитів не поширюються:

- прізвища осіб, які надали інформацію, на основі якої були встановлені факти порушень;
- інформація про стан фізичного та психічного здоров'я осіб, які перебувають в установах без їх згоди на це, якщо це не є необхідним для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних або іншої особи в разі неідездатності або обмеження цивільної дієздатності суб'єкта персональних даних (п.3.ст. 7 Закону України «Про обробку персональних даних»);
- під час фотографування документів, які містять персональні дані, вони не беруться у фокус камери або закриваються (наприклад, аркушем паперу), якщо ця інформація не є суттєвою при фіксації певного порушення;
- особи, що перебувають в установах, фотографуються лише з їх особистого дозволу. Фотографування та поширення фото дітей та осіб, позбавлених дієздатності, дозволяється лише після отримання згоди на це від їх законних представників.

Принцип дотримання безпеки. Цей принцип застосовується під час проведення безпосереднього інтерв'ювання засуджених осіб та осіб, які перебувають в психіатричних лікарнях і будинках-інтернатах. При проведенні опитування, бесіди або інтерв'ю з такими особами монітор повинен дотримуватися інструкції з безпеки життєдіяльності, створити умови, за яких можна почуватися максимально безпечно, зокрема:

- дотримуватися достатньої відстані між респондентом й інтерв'юером;
- переконатися, що є можливість негайно зв'язатися з персоналом;
- не повертатися спиною до особи, переконатися в наявності вільного виходу з кімнати на випадок потреби;
- у разі погіршення психічного стану респондента припинити розмову;
- бесіду, інтерв'ю або опитування проводити в присутності колеги;
- дотримуватися вимог щодо зовнішнього вигляду (нейтральний одягу без яскравих елементів і прикрас, без різких парфумів);
- зберігати спокій, не нервувати.

Принцип об'єктивності й неупередженості. Неупередженість – це відсутність обманної, негативної, заздалегідь сформованої думки, стереотипів, упередження проти кого-, чого-небудь. Монітор має звітувати про побачене та почуте правдиво й точно. Аналізуючи отриману інформацію, монітор викладає факти добросовісно, зберігаючи їх істинний смисл, не допускає викривлень. Монітор має бути об'єктивним, не робити висновку про порушення, якщо інформація отримана з неперевіреного джерела. Під час моніторингового візиту аналізуються всі доступні джерела інформації. З цією метою здійснюється опитування не лише осіб, які перебувають в установі, та їхніх родичів, але й працівників установи, керівництва. Вивчаються також відповідні письмові джерела інформації. Зокрема:

- монітору слід уникати оціночних суджень, висловлювань і висновків, адже це може призвести до викривлення отриманих даних;
- не допускається засудження або спростування слів того, кого опитують;
- слід проводити опитування осіб за власним вибором або тих, хто виявив бажання поспілкуватися. У разі нав'язування персоналом кандидатур для опитування від інтерв'ю з ними варто відмовитися.

Принцип компетентнісного підходу. Компетентність монітора визначається ступенем його теоретичного й практичного досвіду, здатністю чітко фіксувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, що спостерігаються. Монітор повинен мати ґрунтовні теоретичні знання про об'єкт моніторингу й орієнтуватися в нормах законодавства, які стосуються діяльності тих чи інших місць несвободи.

Якщо під час роботи з джерелами інформації монітору не вистачає знань для здійснення компетентного аналізу документу, він звертається до керівника моніторингової групи з питанням, яке викликає складність.

Принцип етичної поведінки монітора. Етична поведінка є ознакою професіоналізму монітора. Монітори повинні відповідально ставитись до збору та поширення інформації щодо конкретних осіб, дотримуватися певних правил культурної поведінки під час інтерв'ю з будь-якою категорією учасників спілкування – бути тактовним, неупередженим, не висловлювати суб'єктивних оцінювань, працювати в команді. Пам'ятати, що монітор не може давати жодних обіцянок людині, яка перебуває в місці несвободи. Під час моніторингу необхідно дотримуватися всіх законних вимог режиму місця несвободи, ввічливо ставитись до персоналу й керівництва, не допускати образливих висловлювань на їхню адресу.

Принцип рівності усіх осіб, що перебувають у місцях несвободи. Під час опитування або інтерв'ю монітор з повагою ставиться до відмінних особливостей, цінностей та гідності кожної групи осіб, що перебувають в установах, не допускає дискримінації за будь-якою ознакою (наявність інвалідності, сексуальна орієнтація, стан фізичного й психічного здоров'я). При спілкуванні треба орієнтуватися на те, що Ви бачите перед собою насамперед людину, а не особу, яка має особливі відмінності.

Однак, проявляючи співчуття, не слід реагувати на отриману інформацію занадто емоційно: виказувати надмірне почуття жалю, акцентувати увагу на фізичних або психологічних порушеннях стану здоров'я учасників спілкування.

Принцип незалежності. Цей принцип є основою неупередженості при проведенні моніторингу та об'єктивності його висновків. Монітор повинен відмовитись від участі в моніторинговому візиті, якщо у нього наявний конфлікт інтересів.

Принцип послідовної фіксації. Під час моніторингового візиту, як правило, моніторами здійснюється фотофіксація для подальшого аналізу побаченого та підготовки звіту про візит. Для кращого відтворення переміщень доцільно фотографувати спочатку таблички з назвами кімнат, потім фіксувати умови в самих приміщеннях. Так само слід фотографувати нормативні документи та журнали: спочатку назву, потім зміст.

Під час інтерв'ю (з дозволу особи, з якою проводиться інтерв'ю) письмово фіксуються всі відповіді на поставлені запитання. Тому інтерв'ю краще проводити двом моніторам: один є активним учасником бесіди, другий – фіксує зміст почутого. Корисно використовувати технічні засоби, зокрема диктофон.

Принцип «Не зашкодь». Мета моніторингових візитів – не лише виявлення порушень прав осіб, які перебувають у місцях несвободи, а й сприяння усуненню цих порушень. Однак монітор повинен пам'ятати, що недодержання зазначених вище принципів під час збору інформації, незнання особливостей фізичного та психічного стану осіб може зашкодити їх здоров'ю або стати причиною застосування до них покарання з боку працівників установи.

Під час бесіди з дітьми, які зазнали насильства або перебувають у складних життєвих обставинах, не слід торкатися важких для дитини тем. Інтерв'ю з такими дітьми має проводити лише монітор, який має психологічну або педагогічну освіту, або пройшов відповідні тренінги.

Якщо під час бесіди монітор помічає, що стан дитини погіршився, слід негайно завершити бесіду й звернутися по допомогу до психолога.

Принцип гуманності та позитивного спілкування. Передбачає повагу до людської гідності кожного, хто перебуває в місцях несвободи. Слід уникати негативних емоцій, якщо вони виникають під час опитування або інтерв'ю. Потрібно ставити питання, які враховують рівень інтелекту, стан здоров'я та соціальний статус опитуваного. Уміння уважно вислухати людину є ознакою не лише гуманізму монітора, але і його професіоналізму.

Ц

Після завершення моніторингового візиту моніторингова група обов'язково представляє керівництву установи попередні результати виявлених порушень та недоліків. Для керівництва установ часто ці результати виявляються несподіваними, що свідчить про нехтування працівниками такої форми роботи як особисте спілкування. Про проблеми та потреби підопічних керівництво часто дізнається безпосередньо від моніторів.

Принцип розумної достатності. Щоб не «потонути» в надмірній кількості інформації, слід дотримуватися принципу розумної достатності. Робота з інформацією – це пошук балансу між принципом надмірності та розумної достатності.

Дотримання цих принципів є умовою отримання надійної вичерпної інформації для того, щоб дійти певного висновку, і це дозволяє моніторам дійти аналогічних висновків за аналогічних обставин.

Корисні поради. Під час збору інформації корисно:

1. Запропонувати керівнику установи обирати на власний розсуд спосіб надання інформації, що запитується: електронний носій, паперові копії документів, електронна пошта.
2. Задля фіксації отриманої інформації під час візиту візьміть із собою зошит з твердою обкладинкою для зручності ведення записів та декілька кулькових ручок.
3. Використовувати технічні засоби: електронну рулетку, диктофон, фотоапарат, відеокамеру й інші електронні пристрої, які стануть корисними допоміжними засобами під час збору усних та письмових джерел інформації.

? Запитання для самоперевірки

1. *Вкажіть мету проведення моніторингових візитів.*
  2. *Назвіть основну функцію моніторингових візитів.*
  3. *Які закони України регламентують доступ до публічної інформації?*
  4. *Назвіть персональні дані, обробка яких заборонена законодавчо.*
  5. *Назвіть принципи збору й обробки інформації.*
- Які з них, на вашу думку, є найбільш важливими? Чому?*

3 Практичні завдання

Випадок 1

Під час візиту до ІТТ затримані поскаржилися моніторам, що порушується їхнє право на прогулянку. Керівництво установи, в свою чергу, заперечувало цей факт. У таких випадках складно об'єктивно й неупереджено з'ясувати, чи мало місце порушення.

Які документи допоможуть моніторам з'ясувати, що порушення права затриманих на прогулянку мало місце? (потрібно порівняти інформацію в таких документах: графік прогулянок, «Журнал виводу з камер», «Журнал квартирування»).

Випадок 2

Один із членів моніторингової групи під час візиту поширив інформацію про результати моніторингового візиту в засобах масової інформації. Зокрема, журналісти дізналися, що підопічному психоневрологічного інтернату П. діагностовано шизофренію. Стаття з фотографією підопічного й особливостями лікування в установі була розміщена на одному з інтернет-сайтів. Які принципи збору та обробки інформації були порушені монітором? Які закони України не взяв до уваги монітор?

Ц Вправа на розвиток емпатії

Така якість монітора як розуміння людських особливостей є надзвичайно важливою. Ця інтерактивна вправа допоможе моніторам краще зрозуміти людей, які мають особливі відмінності.

Зміст вправи

Усі учасники тренінгу об'єднуються в групи:

1. Незрячі люди;
2. Люди, які мають обмеження у фізичному пересуванні;
3. Люди, що прикуті до ліжка.

Завдання. Розкажіть іншим учасникам групи з позиції отриманої ролі, як пройшов ваш день. Ваша розповідь має починатися словами: «Як незряча людина...», «Як людина, яка має фізичні обмеження в пересуванні...», «Як людина, що прикута до ліжка...».

Питання для обговорення в групі:

1. Чи комфортно Вам було почуватися в ролі людини, яка має особливі відмінності?
2. Чи дивляться люди, які мають інвалідність, на речі лише з точки зору їх обмежених можливостей? Обґрунтуйте відповідь.
3. Які джерела інформації можуть допомогти монітору з'ясувати наявність в установі порушення прав осіб з особливими відмінностями?

Корисна література

1. Закон України «Про доступ до публічної інформації».
2. Закон України «Про Уповноваженого Верховної ради України з прав людини».
3. Закон України «Про захист персональних даних».

§18. Техніки моніторингу: інтерв'ю під час візиту та його результати

1. Що таке інтерв'ю. Хто такі респонденти та інтерв'юери

Чи знаєте ви, які види інтерв'ю за технікою їх проведення існують? Спочатку визначимося з термінологією.

Техніка інтерв'ювання – це вміння ставити запитання й вислуховувати відповіді співрозмовника.

Термін «інтерв'ю» походить від англійського interview, тобто бесіда. Інтерв'ю – це, перш за все, взаємодія двох людей, пов'язаних особливими нормами поведінки.

Інтерв'юер – особа, яка проводить інтерв'ю.

Респондент – особа, з якою проводять інтерв'ю.

За типом респондентів під час моніторингу інтерв'ю зазвичай проводяться:

- з керівниками установ;
- з посадовими особами (персоналом);
- з особами, які перебувають в установах, та з їхніми близькими (родичами, опікунами).

2. Які є види запитань?

Важливе вміння монітора – ставити запитання.

Чи знаєте ви, що запитання бувають закритими та відкритими? Питання як в анкетах, так і в інтерв'ю, в залежності від форми їх побудови, діляться на закриті й відкриті. До закритих запитань належать запитання, в яких респонденту пропонують заздалегідь розроблені варіанти відповідей: «так», «ні», «інколи» та ін.

Закриті питання передбачають тільки один варіант відповіді. Переваги та недоліки відкритих і закритих запитань наведено в таблиці.

Закриті запитання	Відкриті запитання
<p>Ц</p> <p>Які недоліки застосування закритих питань?</p> <p>Якщо їх ставити багато, то співрозмовник починає почуватися піддослідним, атмосфера бесіди стає далекою від довіри й доброзичливості.</p>	<p>Які недоліки застосування відкритих запитань?</p> <p>Іноді досвідчений співрозмовник вміло приховує важливу інформацію або спотворює її. Часом відповіді можуть не стосуватися суті поставленого питання, й час бесіди витрачається непродуктивно.</p> <p>Вміле поєднання відкритих і закритих питань дозволяє монітору вміло вести бесіду, формувати потрібну атмосферу й отримувати необхідну інформацію.</p>
<p>В чому переваги закритих питань?</p> <p>Вони прості, зрозумілі, дозволяють отримати конкретну інформацію.</p>	<p>У чому переваги відкритих запитань?</p> <p>Відкриті запитання передбачають вільну форму відповіді. Вони дають можливість співрозмовнику висловлюватися в зручній для нього формі. Атмосфера бесіди при цьому поліпшується.</p>

Крім цього, запитання діляться на **альтернативні** та **рефлексивні**.

Альтернативні запитання надають співрозмовнику можливість вибору – альтернативу. Приклад запитання: «Ви отримуєте пенсію поштою чи її зараховують на картку?», «Ви працюєте в установі чи на підсобному господарстві?»... Це типові запитання досвідченого монітора, які створюють своєрідну ілюзію вибору. При цьому вибір не а тому, щоб відповісти чи не відповісти, а у тому, щоб вибрати відповідь із запропонованих варіантів або внести уточнення.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфа Ви зможете:

- називати учасників інтерв'ю, розрізняти типи респондентів;
- класифікувати типи запитань;
- застосовувати прийоми активного слухання;
- правильно підготуватися до інтерв'ю;
- вміти проводити інтерв'ю з різними категоріями осіб, враховуючи особливості їхнього фізичного та психічного стану.

Рефлексивні питання (питання типу «дзеркало») «відбивають» думку співрозмовника. Приклад запитання: «Якщо я правильно зрозумів(ла), Ви декілька років не були на вулиці?», «Чи правильно я розумію, що Вам ніхто не допомагає спуститися на прогулянковий майданчик?».

У таких питань відразу дві переваги. Перше – Ви демонструєте уважне слухання й покращуєте атмосферу бесіди. Друге – Ви уточнюєте інформацію. Досвідчений монітор часто застосовує такі питання.

3. Прийоми активного слухання

Важливим є такий прийом як уміння слухати співрозмовника, не перебиваючи його. А адже це – основа активного слухання й ознака елементарної ввічливості. Розглянемо найпростіші прояви з області методу активного слухання:

- легкий нахил тіла до співрозмовника;
- регулярні кивки головою під час промови співрозмовника;
- пояснення по ходу відповіді на поставлене питання;
- перепитування в кінці висловлювання («тобто, як я розумію....», «чи правильно я зрозуміла, що...»);
- підведення підсумків.

Техніка активного слухання дозволяє позитивно налаштувати респондента на розмову, переконати його в тому, що для монітора дійсно є важливим почуте.

4. Як правильно готуватися до інтерв'ю

Корисні поради монітору щодо проведення інтерв'ю

1. Планування інтерв'ю. Для проведення інтерв'ю важливо передбачити місце, час, приблизну тривалість, категорії й кількість опитуваних осіб. Місце проведення інтерв'ю визначається специфікою об'єкту моніторингу. У будь-якому випадку обстановка проведення інтерв'ю повинна бути спокійною й конфіденційною, тобто без присутності сторонніх осіб у зручний для респондента час. Підготуйте засоби фіксації інформації.

2. Підготовка запитань. Підготуйте запитань більше, ніж зможете використати. Якщо інтерв'ю охоплює різні теми, згрупуйте запитання за тематичними блоками. Визначте пріоритети в запитаннях і визначте, отримання інформації стосовно чого є найважливішим у кожному конкретному випадку.

3. Місце проведення. Враховуючи те, що під час візитів інтерв'ю може проходити в житлових кімнатах, переконайтеся, що під час інтерв'ю вас не підслуховують треті особи. При виборі місця для проведення інтерв'ю враховуйте, що приміщення повинно бути зручним і затишним. При опитуванні дітей виключаються кабінети адміністрації. Інтерв'ю з дітьми доцільно проводити в спеціально облаштованій «зеленій кімнаті».

4. Встановлення контакту. Інтерв'юер повинен представитися та розказати про мету свого візиту зрозумілою для респондента мовою. З'ясувати, як можна звертатися до співрозмовника. Слід уникати вживання складної для розуміння респондента термінології. Обов'язково наголосити на конфіденційному характері розмови та отримати дозвіл на фіксацію бесіди (записи в зошиті, запис на диктофон, зйомка відео та ін.). Пояснити, для чого проводиться бесіда, де і як може бути використана отримана інформація.

При встановленні зорового контакту зазвичай відбувається «обмін поглядами» – і людина, яка говорить, і та, яка слухає, дещо по-різному дивляться на співрозмовника. Тут важливо, щоб не було «поглинання записами» чи тривалого відстороненого погляду – у вікно, на підлогу, на стелю.

5. Розміщення під час інтерв'ю. Найкращий варіант розміщення під час інтерв'ю: монітор знаходиться трохи збоку особи, при цьому не забуває про зоровий контакт і уникає схрещення рук і ніг.

6. Безпечне інтерв'ю. Потрібно пам'ятати про власну безпеку під час інтерв'ю: стежте за достатньою відстанню між вами й респондентом, переконайтеся, що в разі потреби є можливість зв'язатися з персоналом.

7. Етика проведення інтерв'ю. Слід уникати вступу в полеміку під час інтерв'ю. Пам'ятайте, що монітор не є прокурором, слідчим або психіатром. Не слід перебивати, слід бути терплячими. Пам'ятайте, що особа, яка погодилась на інтерв'ю, зазвичай не має багатьох можливостей для спілкування. Поряд із важливістю контролю за темпом інтерв'ю через обмеження в часі також важливо дати людині закінчити свою думку.

Подбайте про те, щоб ваш зовнішній вигляд був нейтральним, відповідав діловому або повсякденному стилю. Як надмірна вишуканість, так і неохайність можуть викликати недовіру респондента, завадити встановленню контакту.

8. **Контроль за перебігом інтерв'ю.** Тримайте перебіг інтерв'ю під контролем. Особи, з якими спілкуєтесь, часто говорять речі, які не відносяться до теми розмови. Ви маєте бути люб'язними, коректним, але чітко контролювати перебіг бесіди.

9. **Перепитування та пояснення.** Часто респонденти в силу фізичного або психічного стану не можуть ясно висловити свою думку. Інколи вони старанно уникають відповідей. У таких випадках монітору доцільно переформулювати запитання по-іншому. Інколи допомагає формулювання відповіді за респондента, наприклад: «Отже, Ви кажете, що...».

10. **Додаткові запитання.** Не потрібно бути занадто прив'язаним до запланованих запитань. Інколи найбільш цінну інформацію можна отримати з запитань, які не планувалося ставити.

11. **Застосування рефлексивних запитань і парафраз.** Парафраза означає повтор своїми словами частини почутого від співрозмовника. Іноді це відбувається ніби в задумі або з метою виділення особливо важливих елементів сказаного. Наприклад: «Ви сказали, що до вас приїжджають із концертами... По-моєму, це дуже важливо!», «Так, можливості мобільного зв'язку дозволяють Вам спілкуватися з рідними ... Згоден з Вами!». І рефлексивні питання і парафрази дозволяють монітору продемонструвати співрозмовнику увагу й прагнення зрозуміти його.

12. **Фіксація інтерв'ю.** Робіть короткі записи в своєму робочому блокноті. Таким чином Ви підкреслюєте важливість цієї бесіди, і атмосфера стає більш сприятливою. Крім того, ці записи допоможуть вам підготувати необхідні звіти, прес-релізи та акти реагування.

13. **Завершення інтерв'ю.** На заключній стадії інтерв'ю запитайте, чи хоче респондент іще щось додати до сказаного. Це дає респонденту можливість надати важливу для нього інформацію або відповісти на запитання, які Ви не планували ставити.

Після завершення інтерв'ю не забудьте подякувати респонденту за розмову.

Під час інтерв'ю важливо враховувати стан фізичного та психічного стану респондентів, їх вікові та гендерні особливості.

5. Особливості проведення інтерв'ю з людьми з інвалідністю

1. Під час спілкування з людьми з інвалідністю не виказуйте жалю, не поспішайте висловити своє сентиментальне співчуття. Поводьтеся рівно, спокійно й привітно, не піднімайте тему інвалідності, якщо вона не є частиною моніторингу.

2. Якщо пропонуєте допомогу в пересуванні чи зручному розміщенні людини, спочатку запитайте дозволу, а потім допомагайте.

3. Уникайте в розмові слів-ярликів, які підкреслюють стан здоров'я людини та можуть принизити її гідність. Вживайте нейтральні слова, наприклад, не інвалід, а людина з інвалідністю; не сліпа, а незряча; не глухий, а людина з вадами слуху та ін.

4. Якщо поряд із людиною з інвалідністю знаходиться помічник, звертатися потрібно безпосередньо до опитуваного.

5. Вибираючи місце для спілкування, зверніть увагу на створення комфортних умов для опитуваного: безбар'єрний доступ до місця інтерв'ю, достатність освітлення, зручність розміщення тощо.

6. Особливості проведення інтерв'ю з людьми похилого віку

1. Людині похилого віку важливо відчувати щирий до неї інтерес. Як показує практика моніторингових візитів, цим людям не вистачає спілкування, тому під час розмови з моніторами вони часто розповідають історії з власного життя, емоційно діляться спогадами. Монітору потрібно набратися терпіння, проявляти співчуття, уважно вислуховувати, намагатися не переривати розповідь.

2. Якщо людина похилого віку є ліжковою хворою, доцільно присісти поруч, щоб були відсутні бар'єри (стіл, тумбочка), але не забувати про приватний простір опитуваного.

3. Монітор має вимовляти слова чітко, зрозуміло. За потреби робити паузи між реченнями. Не слід вживати терміни, рідко вживані слова, складні мовні конструкції.

4. Не робити різкого переходу до іншої теми розмови, давати час на обмірковування запитання.

5. Перед інтерв'ю корисно поцікавитися в персоналу станом здоров'я людини й будувати розмову з урахуванням наявних проблем із зором, слухом і пам'яттю людей похилого віку.

6. Найкраща форма спілкування – бесіда в довільній формі.

7. Особливості проведення інтерв'ю з людьми, що мають психічні розлади

1. Приділіть особливу увагу зовнішньому вигляду: одяг має бути простим, без яскравих аксесуарів. Не слід використовувати різкі парфуми, яскраву косметику.

2. Під час спілкування монітор має вести розмову зі спокійною інтонацією, слід уникати різких рухів і звуків, не повертатися до співрозмовника спиною.
3. Запитання слід задавати зрозумілі й прості, не вживати слів у переносному значенні.
4. Показуйте готовність вислухати людину, фіксуйте все сказане, покажіть, що вам цікава думка людини, що б вона не казала.

Ц *Часто персонал закладів для людей із психічними розладами переконує моніторів, що все почуте під час інтерв'ю є вигадками, зумовленими хворобою, але, як свідчить практика, значна частина почутого підтверджується після перевірки за вказаними фактами.*

5. При погіршенні стану респондента монітор має негайно завершити інтерв'ю й звернутися по допомогу до персоналу.
6. Не розмовляйте з лікарем у присутності людини з психічними розладами про стан її здоров'я. За необхідності уточніть потрібну інформацію в кабінеті лікаря.

8. Особливості проведення інтерв'ю з дітьми

1. Під час інтерв'ю з дітьми важливо, слухаючи, вміти чути, розуміти думки й почуття, які ховаються за словами.
2. Етика роботи з дітьми передбачає отримання дозволу на інтерв'ю від офіційного представника, забезпечення конфіденційності та врахування бажання дітей спілкуватися.
3. Вибір місця: відкритість місця для інтерв'ю (незачинені двері), відсутність сторонніх (фонових) шумів, приміщення для спілкування має бути комфортним для дитини (не кабінет директора), відсутність сторонніх осіб, умови для неформального спілкування (килимки, диван, крісла).
4. Забезпечення позиції спілкування – положення людей відносно один одного, за якого існує зоровий контакт. Щоб цей контакт складався успішно, люди повинні стояти обличчям одне до одного, очі мають перебувати на одному рівні. Сідайте так, щоб бути на одному рівні з дітьми.
5. Розпочніть бесіду з загальних питань: як вони думають, чи часто дорослі чують дітей і серйозно ставляться до їхніх слів? Чи доводилося їм чути виступи дітей по радіо й на телебаченні? Чи хотіли б вони самі виступити? Про що би стали говорити? Чи бували вони дуже стурбованими, але ніхто не хотів про це чути? Чи могли би розповісти про це?
Якщо у виступі дитини Ви помітили натяк на дещо важливе, поверніться пізніше до цього й попросіть дитину розказати подробиці.
6. Уникайте питань і зауважень, які можуть викликати почуття провини, уникайте оцінювань («Ти завжди так неправильно робиш?»); не переконуйте дітей говорити правду, не намагайтеся спіяти на брехні.
7. Попередьте про можливість уточнення в разі, коли дитина не зрозуміла запитання. Перефразуйте запитання, якщо необхідно; уникайте питань, на які можна отримати однозначну відповідь «так» чи «ні». Звертайтеся з відкритими запитаннями. Найкращі результати дає інтерв'ю, в якому дитина відчувається господарями положення.
8. Працюючи з групою, всіляко заохочуйте дискусії між її учасниками; ніколи не змушуйте дітей говорити, якщо вони не хочуть; переривайте дитину лише тоді, коли це вкрай необхідно.
9. При обговоренні окремої події або вчинку попросіть дітей дати йому свою оцінку.
10. Підтримуйте відповідний зоровий контакт, без надмірного, безперервного спостереження за дитиною.
11. Звертайтеся до дитини на ім'я; намагайтеся створити безпечну атмосферу, виражайте позитивне, доброзичливе ставлення до дитини.
12. Використовуйте прості вирази, зрозумілі як дорослим, так і дітям; говоріть повільно, чітко, спокійним голосом; шукайте підтвердження того, що діти вас розуміють. Не знайдете – перефразуйте; не підлаштовуйтеся під мову дітей.
13. Виражайте свою зацікавленість дитиною жестом (хитанням голови) або інтонацією.

Особливо чутливі для дитини теми:

- *Проявляйте особливу чуйність при розмові про особисті (інтимні) питання: насилля над дитиною, сексуальна експлуатація, обман, національне питання, особливості спілкування в сім'ї, необхідність жити на вулиці.*
- *Не поспішайте, дайте дитині можливість поділитися болем.*
- *Розкажіть про можливі наслідки такої розповіді.*

В**Якщо виникли проблеми**

Поважайте дітей, ставтесь до них серйозно, не дозволяйте собі дратуватись, не закликайте до порядку. В разі виникнення проблем і передчасного припинення бесіди в дитини не повинно виникнути відчуття, ніби вона в чомусь винна.

?**Запитання для самоперевірки**

1. Хто такі респонденти? Які Ви знаєте типи респондентів?
2. Порівняйте відкриті та закриті запитання.
3. Пригадайте та назвіть прийоми активного слухання.
4. Що потрібно враховувати інтерв'юєру при підготовці до інтерв'ю?
5. Як Ви гадаєте, чому монітору необхідно враховувати індивідуальні особливості осіб, які перебувають в місцях несвободи?

Корисна література

1. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство/за заг. ред Т. Цюман.-К.: СТ-ДРУК, 2015. – 114 с.
2. Мак Крэм С., Лотт Х. Как интервьюировать детей: руководство для журналистов и других / пер. с англ. Розалии Солодовник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evartist.narod.ru/text16/068.htm>
3. Міжнародний процесуальний кодекс Icc / Esomar із маркетингових і соціальних досліджень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <chrome-extension://esnphlgnajanjnkctmbrancdjoidceilk/http://uam.in.ua>

§19. Техніки моніторингу: спостереження під час візиту та його результати

Фіксуйте все якомога детальніше й чіткіше, уникайте оціночних суджень!

1. Що таке спостереження. Етапи спостереження

Спостереження як метод збору інформації використовують у різних наукових і практичних сферах (технічних, природознавчих, гуманітарних). Гуманітарний підхід, а точніше – соціологічний, є найбільш доречним за методологією для моніторингової діяльності в межах Національного превентивного механізму (далі НПМ).

З моменту створення НПМ в Україні в кожному моніторинговому візиті учасники НПМ збирають інформацію про умови утримання людей, про ставлення персоналу до них, про випадки катування й інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання, застосовуючи базову техніку для дослідження та збору інформації – спостереження.

Монітори відвідують місця несвободи без попередження, що дозволяє спостерігати ситуацію в закладі такою, яка вона є насправді. Доступ до всіх документів, а також до конфіденційного спілкування – інтерв'ю з персоналом та людьми, які перебувають у закладі – дає змогу додатково зібрати та перевірити інформацію, отриману саме під час спостереження.

Практично в кожному візиті є питання, на які немає можливості відповісти коротко «так» чи «ні». У місцях несвободи є багато фактів, які потрібно побачити та відчувати. Однак отриману інформацію потрібно зіставляти зі стандартом/нормою, яка передбачена для людей у конкретному типі місця несвободи. У випадку, коли моніторингова група не має інструментарію для конкретного закладу, або якщо склалась нетипова ситуація під час візиту, будуть корисними загальні знання та досвід у сфері прав людини в цілому.

Доцільно виділити три етапи підготовки та проведення спостереження:

1. Підготовчий:	<ol style="list-style-type: none"> 1) Визначення місця спостереження 2) Визначення об'єкта спостереження 3) Вибір місця, часу та допоміжних засобів спостереження 4) Планування спостереження.
2. Сам процес спостереження:	<ol style="list-style-type: none"> 1) Попереднє сприйняття події, побуту 2) Категоризація виділених ознак – яке право порушено або не дотримується. 3) Порівняння наявних ознак із раніше відомими (під час повторного візиту). 4) Узагальнення виявлених недоліків, категоризація подій і явищ, приведення їх до певного класу порушень.
3. Аналітичний:	<ol style="list-style-type: none"> 1) Архівація події. 2) Аналіз. 3) Опис спостереження, формулювання висновків звіту й рекомендацій.

Підготовчий етап – це вибір місця для візиту, розподіл ролей під час візиту, вибір форми фіксування, перевірка достовірності отриманої інформації та формування звіту.

Процес спостереження – час від початку до завершення моніторингового візиту в місці несвободи.

Аналітичний етап включає аналіз зібраної інформації й написання звіту та/або спеціалізованої доповіді за результатами декількох візитів.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфа Ви дізнаєтесь:

- якими є етапи спостереження;
- якими можуть бути види спостереження;
- в чому полягають особливості проведення повторного спостереження;
- якими засобами, як і де потрібно фіксувати побачене в процесі спостереження;
- якими мають бути результати спостереження.

Особливості застосування спостереження:

1. Зазвичай застосовується в комплексі з іншими методами збору інформації такими як аналіз документів, інтерв'ю.
2. Спостереження надає доступ до деталей та дозволяє проживати відчуття.
3. Спостереження дає можливість одержати інформацію незалежно від вміння респондента описати словами свою поведінку.

2. Якими можуть бути спостереження

Розрізняють **включене** та **невключене** спостереження.

При **включеному спостереженні (спостереження зсередини)** учасник стає частиною групи, яку досліджує. Включене спостереження не використовується в моніторинговій діяльності НПМ, оскільки монітори зобов'язані повідомляти про свою участь і діяльність.

Невключене спостереження – це спостереження ззовні.

Моніторингова група може працювати за двома підходами. Перший – стандартизований, використовується він тоді, коли ми маємо або знаємо логіку моніторингового візиту; другий – нестандартизований, тоді ми працюємо в реальних умовах, які в теорії називають польовими: це реальний заклад, реальні люди, підопічні/пацієнти/засуджені/затримані та ін., щось не зазначено в чек-листі або не було проговорено моніторинговою групою.

Усі учасники моніторингової групи збирають інформацію та перевіряють її.

За певний час моніторингова група (часто в іншому складі) проводить повторний моніторинговий візит. І під час нього беруться до уваги зафіксовані порушення та рекомендації.

Під час спостереження збирається максимум первинної інформації про заклад – про саме місце несвободи, про людей, які перебувають там, про персонал й умови перебування, стосунки між людьми та зв'язок із довкіллям.

3. Спостереження під час повторного візиту

(Повторний візит до Орхівської виправної колонії (№88))

Усі відвідані приміщення установи перебували в належному санітарному стані ... Миття посуду здійснювалося теплою водою з застосуванням мийних засобів, у кранах для миття рук у їдальні була вода...

«Разом з тим, ряд недоліків, виявлених у ході попереднього візиту, залишилися неусунутими. Зокрема це стосувалося матеріально-побутового забезпечення, освітлення, доступу до свіжого повітря окремих в'язнів, незабезпечення достатньою житловою площею, доступу до питної води, постільних речей осіб, які поміщуються до штрафних приміщень, відсутності на інформаційних стендах у доступному місці інформації про правозахисні організації, порушень права на приватність, гідну оплату праці, рівність, листування, а також правил пожежної безпеки».

Слід відмітити, що під час проведення обох візитів зафіксовано й інші порушення прав в'язнів, які не були виявлені попередніми моніторинговими візитами. Для спостереження за повторюваними діями використовується спеціально розроблений інструментарій, який дає змогу порівняти результати з попередніми досвідом чи попереднім візитом. Повторні візити проводяться за окремою методологією. Спостереження за станом будівлі, наприклад, у повторному візиті не потребує повторних замірів – достатньо обмежитись лише описом поточної ситуації.

4. Фіксація інформації

Під час візиту слід фіксувати інформацію за допомогою технічних пристроїв: фотоапарата/тів, руплетки, кінокамери. Фіксацію відео зазвичай проводять монітори-журналісти,* за необхідності використовується диктофон, якщо на це є згода.

Найкраще фіксувати все на фотокамеру послідовно та чітко перед входом у кожне приміщення, після чого вся почута чи побачена інформація заноситься до блокноту (наприклад, номер палати, кількість ліжок, наявність тумб біля кожного ліжка, якість освітлення, оскільки не все буде видно на фото, і запам'ятати все буде складно).

Ви спостерігаєте – збираєте та фіксуєте інформацію, яку потрібно перевірити та доповнити через інші методи.

* Монітори-журналісти – професійні журналісти, які пройшли спеціальний тренінг НПМ для журналістів. У візиті монітор-журналіст працює в складі моніторингової групи НПМ разом із оператором із дотриманням професійної етики й правил моніторингового візиту НПМ.

Ц **Емоційна складова.** Спостереження під час візиту неможливо позбавити чисто людських рис, у тому числі емоційного сприйняття. Побачене завжди викликає різні переживання, співпереживання, почуття. Вам як монітору потрібно цілеспрямовано сприймати ситуації, розмови, середовище, побутові умови, поведінку персоналу та людей, які перебувають у місці несвободи, фіксувати різними способами та перевіряти для достовірності.

Ц **Врахуйте об'єктивні недоліки методу.** Спостереження є невід'ємним елементом сучасного людського життя, зміст якого полягає в безперервному зв'язку з довкіллям. Сутність соціологічного спостереження полягає в безпосередній реєстрації фактів, явищ і процесів, які відбуваються в соціальній реальності («саме те», «саме тут», «саме зараз»).

Цей метод дає можливість вивчати діяльність окремих людей і процеси, що відбуваються в місці несвободи.

5. Результат спостереження

Спостереження – складна й комплексна дія індивідуального сприйняття та одночасного аналізу подій і процесів.

За результатами спостереження Ви як учасник моніторингової групи проводите:

- підсумкову розмову з адміністрацією закладу;
- пишете звіт із рекомендаціями;
- готуєте прес-реліз;
- виступаєте на прес-конференції (у випадку необхідності);
- проводите повторний візит.

Для всіх цих етапів буде потрібною об'єктивна ґрунтовна інформація, частину з якої Ви отримаєте під час спостереження в місці несвободи.

Оскільки моніторингова група НПМ складається мінімум із двох осіб, то побачене двома учасниками візиту часто формується в єдину позицію та єдиний перелік рекомендацій. Є окремі ситуації, коли в учасників групи формується різне бачення побаченого.

На підсумковій зустрічі після кожного візиту група коротко озвучує позитивні моменти та виявлені недоліки. Саме побачене й виявлене методом спостереження дає можливість групі говорити про поточну ситуацію. Вже після візиту, під час формування звіту, в членів групи буде більше часу для аналізу документів та інтерв'ю.

? Запитання для самоперевірки

1. *Що таке спостереження як техніка моніторингу?*
2. *Розкрийте етапи спостереження та їхній зміст.*
3. *Що таке включене й невключене спостереження? Який вид спостереження застосовує монітор? Чому?*
4. *Розкрийте особливості здійснення повторного спостереження.*
5. *Вкажіть, якими способами можна фіксувати інформацію під час спостереження? Які з них є найбільш ефективними? Чому?*

§20. Техніки моніторингу: писемні джерела інформації

1. Якими можуть бути писемні джерела інформації

Для вивчення об'єктивної стану додержання прав і свобод осіб, що перебувають у місцях несвободи, аналізуються письмові джерела інформації. Орієнтовний список таких джерел розроблений Департаментом з питань реалізації національного превентивного механізму (додатки).

Такими документами є:

- Положення (Статут) установи (закладу);
- документи харчоблоку;
- штатний розпис;
- кошторис;
- результати перевірок, здійснених державними органами та ін.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу Ви зможете:

- називати писемні джерела інформації, які можуть бути використанні в моніторингу;
- описувати зміст кожного джерела інформації;
- визначати, яку корисну інформацію для моніторингу можна отримати з кожного джерела.

Письмові джерела інформації вивчаються моніторами до моніторингового візиту, під час візиту й після його завершення.

Доцільно перед початком візиту ознайомитися з усіма наявними у вільному доступі джерелами – документами, розміщеними на сайтах установ, публікаціями в соціальних мережах, державними санітарними правилами й нормами (ДСанПіН), державними будівельними нормами (ДБН), письмовими зверненнями клієнтів установ до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та з іншими документами.

Під час візиту вивчається документація установи: особові справи, накази, журнали встановлено-го зразка, посадові права й обов'язки працівників та ін.

Після завершення візиту вивчаються документи, які допомагають додатково проаналізувати стан дотримання прав клієнтів на гідні умови перебування, отримання ними належного рівня соціальних, медичних і реабілітаційних послуг. У разі виявлення проблемних питань представники НПМ мають право додатково запитувати необхідні документи та письмові роз'яснення від керівництва установ.

Слід зазначити, що вивчення письмових джерел інформації є вагомою частиною моніторингу установи. Перелік документів для аналізу не є вичерпним.

2. Положення (Статут) установи (закладу)

Положення (Статут) установи (закладу) – це його мала конституція, його основний закон. Положення визначає форму власності, сферу діяльності, спосіб управління й контролю, порядок організації та інші норми, які регламентують діяльність установи.

Статут надає найповніше уявлення про правовий статус установи, внутрішній механізм управління й самоуправління, режим формування й розпорядження його коштами й прибутком. Статут конкретної установи розробляється на основі Типового положення для кожного типу установ. При порівнянні штатного розпису та тарифікаційного списку працівників з'ясовується кількість вакантних посад, законність і доцільність сумісництва посад. Недоцільне сумісництво може впливати на рівень надання послуг клієнтам установ.

3. Запобігання випадкам катування та жорстокого поводження, профілактична робота

Перелік документів для аналізу:

Установи виконання покарань (СІЗО):

- книга обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події;
- журнал обліку виявлення тілесних ушкоджень в осіб, які прибули до установи виконання покарань (слідчого ізолятора);
- довідка про застосування до засуджених/осіб, узятих під варту, фізичної сили та спеціальних засобів (СІЗО);
- довідка про стан правопорядку (злочинності) та практики застосування заходів заохочення та дисциплінарних стягнень (дисциплінарна практика);

- довідка про стан правопорядку (злочинності) та практики застосування заходів заохочення та дисциплінарних стягнень (дисциплінарна практика);
- довідка про кількість осіб, які перебувають на профілактичному обліку, в тому числі за категоріями: злісні порушники режиму тримання, схильні до самогубства та членоушкоджень, відторгнуті загалом засуджених тощо.

Орган Національної поліції (відділення, відділ, управління):

- Журнал обліку доставлених, відвідувачів і запрошених;
- Книга обліку осіб, які поміщені до КЗД чергової частини;
- Журнал реєстрації надання медичної допомоги особам, які тримаються в черговій частині;
- Журнал інформування центрів із надання безоплатної правової допомоги затриманим;
- Наказ про призначення осіб, відповідальних за перебування затриманих;
- Щоденні письмові звіти службової особи, відповідальної за перебування затриманих, про додержання прав затриманої особи, підозрюваної в учиненні злочину (за останні 7 діб);
- Договір на харчування, накладні на отримання їжі. (Журнал обліку видачі їжі).

Перелік документації в ізоляторі тимчасового тримання:

- Книга обліку осіб, що тримаються в ІТТ;
- План покамерного розміщення осіб, утримуваних в ІТТ;
- Журнал первинного обстеження осіб, які поміщаються в ІТТ;
- Журнал ознайомлення осіб, які поміщуються до ізолятора, з їх правами й обов'язками;
- Журнал надання медичної допомоги особам, які тримаються в ІТТ;
- Журнал реєстрації виведення затриманих і взятих під варту осіб із камер;
- Журнал обліку прийому передач, посилок, купівлі продуктів харчування та предметів першої необхідності;
- Договір на харчування, накладні на отримання їжі.

Установи та заклади системи соціального захисту населення, охорони здоров'я та системи освіти:

- Журнал травматизму й акти службових розслідувань випадків травматизму.
- План профілактичної роботи з вихованцями інтернатів, які належать до груп ризику й схильних до правопорушень.
- Журнали фізичної фіксації клієнтів психоневрологічних інтернатів та психлікарень, історії хвороб, листи медичних призначень.

Ц Показовим порушенням ведення медичної документації є випадок, що відбувся в спеціальній школі-інтернаті. Так, під час прогулянки дитина впала й отримала травму – перелом руки. Випадок не був зафіксований у журналі травматизму, не було створено комісії з розслідування нещасного випадку. До державних органів надійшли листи від працівника інтернату з інформацією про те, що дитина отримала травму не на прогулянці, а в результаті жорстокого поводження з боку вихователя. У подальшому це спричинило численні перевірки й зрештою з'ясувалося, що травму дитина отримала на прогулянці.

Під час перевірок діти й дорослі закладу перебували в стані тривалого психологічного напруження. Відтак, своєчасне розслідування випадків травматизму запобігає не лише випадкам жорстокого поводження, але й можливим маніпуляціям із боку зацікавлених осіб.

В установах соціального захисту населення такі журнали зазвичай відсутні, що ускладнює доведення фактів жорстокого поводження.

Штатний розпис – це документ, що встановлює для даної установи організаційну структуру, штат і посадові оклади працівників. Штатний розпис містить таку інформацію:

- перелік посад,
- кількість штатних одиниць,
- суми посадових окладів і надбавок,
- місячний фонд оплати праці.

При порівнянні штатного розпису й тарифікаційного списку працівників можна виявити кількість вакантних посад і факти недоцільного суміщення посад, що може призвести до порушення права клієнтів на отримання послуг належного рівня.

Документація харчоблоку. Раціональне харчування передбачає обов'язкове складання меню. Примірне двотижневе меню складається на зимово-весняний і літньо-осінній періоди року або на кожен сезон року окремо, погоджується з територіальною установою державної санітарно-епідеміологічної служби й затверджується керівником установи. На основі двотижневого меню складається меню щоденне.

Харчування здійснюється відповідно до норм, затверджених постановами Кабінету Міністрів України. Відповідно до наявності продуктів харчування та з урахуванням примірного двотижневого меню й картотеки страв, складається **меню-розклад (меню-вимога)** на кожен день. Меню-розклад складається окремо для різних вікових груп (у закладах, де яких перебувають діти) та за станом здоров'я (дієтичне харчування) – відповідно до затверджених норм харчування. Кількість продуктів (вага бруutto), що використовуються, записується в меню-розкладі у вигляді дробу: в чисельнику – на одну особу, в знаменнику – на усіх підопічних. Обов'язково вказується повна назва страв та їх теоретичний вихід (гр.).

Картотека страв – це набір карток-розкладів за групами страв: перші, другі, треті страви, салати, гарніри тощо, які затверджуються керівником закладу.

Видача готових страв дозволяється лише після зняття проби особою, відповідальною за організацію харчування, та відповідних записів у **бракеражному журналі готової продукції**.

У **Журналі здоров'я працівників харчоблоку** щоденно фіксуються результати оглядів працівників харчоблоку на наявність у них гнійничкових захворювань і гострих респіраторних інфекцій.

З метою моніторингу стану забезпечення підопічних установи продуктами харчування, дотримання добових натуральних норм продуктів харчування згідно з вимогами постанови Кабінету Міністрів України, перевіряються списання продуктів харчування в меню-вимозі за певний період. Отримані результати порівнюються з даними **оборотних відомостей**. Встановлюються розбіжності. Аналізується таблиця з виконання **натуральних норм харчування**.

Ц Під час моніторингу харчоблоку установи є ефективним порівняння кількості отриманих продуктів харчування для приготування страв та кількості зазначених продуктів у меню-вимозі. Як свідчить моніторингова практика, ці показники часто не збігаються. Це свідчить про порушення працівниками харчоблоку технологічних норм приготування страв та про порушення права підопічних на якісне харчування.

Оцінка стану забезпеченості підопічних інвентарем – білизною, одягом, взуттям – відбувається шляхом аналізу даних в оборотних відомостях та арматурних картках, які ведуться матеріально-відповідальними особами. Оборотні відомості – це спосіб узагальнення оборотів і залишків на місяць.

Арматурна картка – особиста картка обліку одягу, взуття, постільної та натільної білизни. В арматурних картках повинні відображатися дані надходження та списання інвентарю.

Інформація про стан фінансування й використання пенсійних коштів. Інформація про фактичне фінансування та реальні потреби установи дає можливість проаналізувати рівень матеріального забезпечення. Розбіжності між даними можуть свідчити про недостатнє фінансування установи, що безпосередньо впливає на забезпечення клієнтам гідних умов перебування.

Ц У результаті аналізу товарів, що закуповувалися для потреб недієздатних осіб, було з'ясовано, що на пенсійні кошти (25%) представники інтернатних установ купували для підопічних шкарпетки, чоботи й інші товари, які мали бути надані особі за державний коштом.

Видатки на медикаменти, перев'язувальні матеріали та на харчування на одну особу на день є маркерами надання (або ненадання) належного рівня послуг.

Економічна класифікація видатків бюджету призначена для чіткого розмежування видатків бюджетних установ й одержувачів бюджетних коштів за економічними характеристиками операцій, які здійснюються відповідно до функцій держави та місцевого самоврядування (КЕКВ).

Ц Члени моніторингової групи стикаються з випадками, коли в інтернатних закладах не закуповуються підгузки для ліжкових хворих підопічних за державні кошти. Однак підгузки дитячі та дорослі віднесені до виробів медичного призначення згідно з Державним реєстром медичної техніки та виробів медичного призначення. Придбання виробів медичного призначення здійснюється за кодом економічної класифікації видатків 2220 «Медикаменти та перев'язувальні матеріали».

Перевірка цільового використання коштів (75%), що надходять на спеціальний рахунок установи з Пенсійного фонду, здійснюється шляхом вивчення бухгалтерської документації (коди економічної класифікації).

Пенсійні кошти в розмірі 25% використовуються дієздатними клієнтами самостійно. Використання коштів недієздатних клієнтів на їх особисті потреби обліковується в установі відповідальними особами відповідно до рекомендацій Міністерства соціальної політики України.

Медична документація – це документи, в яких фіксуються медичні й реабілітаційні послуги, надані клієнтам, а також стан дотримання санітарно-гігієнічного режиму в установах. При аналізі цих документів можна з'ясувати рівень медичного супроводу й адекватність надання медичної допомоги.

Зокрема вивчаються питання, чи наявне медичне обладнання для здійснення профілактичних і реабілітаційних заходів, чи наявні необхідні для підтримання життя й здоров'я клієнтів медичні препарати. Перевіряється термін їх придатності.

Доцільно проаналізувати такі документи:

Установи виконання покарань (СІЗО) та ІТТ:

- журнал обліку прийому, виписування засуджених і відмов від госпіталізації в медичній частині (лікарняному закладі);
- журнал обліку результатів проходження профілактичного медичного огляду у виправній колонії;
- журнал надання медичної допомоги особам, які тримаються в установах;
- графіки санітарної обробки приміщень і журнал квартування приміщень та камер;
- журнал обстеження адмінарештованих і реєстрації надання їм медичної допомоги (з фіксацією факту необхідності надання замісної підтримувальної терапії);
- перелік закладів охорони здоров'я, де впроваджені замісна підтримувальна терапія, та медично-профілактичних закладів, із якими укладені договори на медичне обслуговування.

Установи та заклади системи соціального захисту населення, охорони здоров'я та системи освіти:

- **статистичні дані про настання смерті та причини летальних випадків** – така інформація дає підстави для висновків про рівень медичного супроводу осіб, які перебувають у закладі;
- **журнал амбулаторного прийому** – документ, у якому ведеться щоденний облік звернень по медичну допомогу;
- **історії хвороби та листки медичних призначень** – медична документація, при порівнянні якої можна зробити висновки про наявність й адекватність надання медичної допомоги;
- **журнал диспансерних оглядів** – свідчить про наявність щорічних медичних оглядів, ведення медичними працівниками статистичного обліку хвороб клієнтів за нозологіями з метою подальшого лікування та здійснення профілактичних заходів.

Ц Під час аналізу історій хвороб і листів медичних призначень було виявлено, що підопічні психоневрологічних інтернатів і дитячих будинків-інтернатів отримують нейролептики з метою лікування психічних розладів. Однак є непоодинокі випадки, коли аміназин (та інші препарати) призначалися хворим на довготривалий термін без перерв та без перегляду дозування.

- **журнали отримання та списання медичних препаратів** – ведуться з метою контролю обігу медичних препаратів і перев'язувальних матеріалів, які закуповуються за державні кошти, кошти спеціального фонду й надходять від благодійних організацій;
- **індивідуальні програми реабілітації осіб з інвалідністю (ІПР)** – у цих документах МСЕК визначає потребу особи в реабілітаційних заходах та технічних засобах реабілітації. ІПР переглядаються один раз на два роки і є основними документами, на підставі яких розробляються індивідуальні програми реабілітації;
- **індивідуальні програми реабілітації та розвитку вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей**, які опинилися в складних життєвих обставинах, складаються психологічною службою установи та передбачають напрями роботи з кожною окремою дитиною згідно з її індивідуальними потребами.

Аналіз документації центрів соціально-психологічної реабілітації дітей дає підстави для висновків щодо того, чи в цих установах складаються індивідуальні плани реабілітації та розвитку дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах.

- **інформація про види реабілітаційних заходів** в установі й перелік реабілітаційного обладнання дають підстави для висновків про рівень надання реабілітаційних послуг;
- **індивідуальні угоди на надання соціальних послуг** – документ, який визначає відносини між клієнтом й установою, закріплює право на отримання особою переліку соціальних послуг відповідно до стану здоров'я.

Розпорядок дня – це документ, у якому визначено обґрунтований розподіл у часі та послідовність у задоволенні основних фізіологічних (гігієнічні процедури, прийом їжі, сон) та інших базових потреб клієнта (спілкування з зовнішнім світом, участь у медичних, соціальних, реабілітаційних заходах, час на індивідуальний розвиток та відпочинок). При наявності різних відділень і груп клієнтів, цей документ повинен відображати потреби кожної групи окремо.

Статистичні дані по установі – це інформація, яка допомагає отримати повніше уявлення про контингент: за віком, статтю, соціальним положенням і станом здоров'я.

Аналіз цього документу дозволяє порівняти дані про потужність установи із її фактичною наповненістю й зробити висновки щодо дотримання санітарно-гігієнічних вимог.

Результати попередніх перевірок установ контролюючими органами – це акти та довідки за результатами перевірок. Аналіз цих документів дає можливість для порівняння власних спостережень моніторів і висновків контролюючих органів. Корисним є здійснення моніторингу усунення виявлених контролюючими органами порушень і з'ясування причин невиконання рекомендацій.

Документи, які регулюють інформаційно-просвітницьку й освітню діяльність – це документи, які стосуються інформування клієнтів щодо дотримання й захисту їхніх прав, профілактики різних захворювань, безпеки проживання тощо.

Організація навчально-виховного процесу має відобразитися в планах роботи закладу, на інформаційних стендах, у графіках занять у гуртках й індивідуальних занять.

Документи, які підтверджують наявність зв'язків із зовнішнім світом – контакти з родичами, недержавними організаціями, волонтерами, контролюючими органами. До таких документів належать режим і журнал відвідування, наказ про створення громадської ради та її склад, протоколи засідань.

Анкетування – це джерело інформації може бути використано під час моніторингу установи з метою отримання відомостей про факти порушення прав людини, які не можуть бути отримані в усній формі з різних причин. Анкетування проводиться анонімно моніторами, які мають відповідну підготовку. Для анкетування використовуються анкети та опитувальники, підготовлені фахівцями Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму.

У параграфі подано матеріал про письмові джерела інформації, які доцільно аналізувати перед, під час і після завершення моніторингового візиту. Перелік джерел не є вичерпним, він залежить від виявлених проблем і порушень в установі, в якій здійснюється моніторинговий візит.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке письмові джерела інформації?
2. Вкажіть, які письмові джерела інформації допомагають вивчити реальний стан дотримання прав осіб, які перебувають в установах?
3. Які письмові джерела інформації дозволяють проаналізувати стан реабілітаційної роботи в установі?
4. Чому анкетування є одним із важливих джерел отримання інформації для моніторингу?

Пригадайте, з якою метою здійснюється аналіз результатів попередніх перевірок установи державними контролюючими органами.

Практичні завдання

В установі перебуває 130 осіб. За станом здоров'я 25 із них є особами з інвалідністю. Які письмові джерела інформації варто дослідити монітору з метою з'ясування рівня надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю?

Корисна література

1. Посібник з моніторингу соціальних місць несвободи / Кобзін Д.О., Черноусов А.М., Щербань С.В.- Київ: ВАІТЕ, 2016 – 44 с.

T**Тестові завдання для самоперевірки до IV розділу**

1. Основною формою діяльності національного превентивного механізму є:

- a. Аналіз статистики й законодавства.
- b. Спостереження за динамікою змін у місцях несвободи.
- c. Здійснення регулярних моніторингових відвідувань місць несвободи.

2. Вкажіть, право на відвідування яких місць, у яких утримуються або можуть утримуватися люди в стані несвободи, мають учасники моніторингу:

- a. Органи державної влади.
- b. Органи місцевого самоврядування.
- c. Підприємства.
- d. Установи.
- e. Організації незалежно від форм власності.
- f. Всі відповіді є вірними.

3. Керівником моніторингової групи завжди є:

- a. Представник офісу уповноваженого з прав людини.
- b. Працівник Департаменту НПМ.
- c. Представник прокуратури.
- d. Представник поліції.
- e. Представник ГО.

4. Вкажіть, яким може бути мінімальний склад моніторингової групи:

- a. 2 особи.
- b. 3 особи.
- c. 4 особи.
- d. 5 осіб.
- e. Невизначене коло осіб.

5. При формуванні моніторингової групи перевага надається тому моніторові, який:

- a. Є більш досвідченішим.
- b. Брав участь у моніторингу в даній установі.
- c. Першим заявив про можливість участі у візиті.

6. Кожен візит НПМ повинен розпочинатися з:

- a. Вивчення законодавства про місце несвободи;
- b. Вступного інструктажу для моніторів;
- c. Обов'язкової вступної бесіди з адміністрацією місця несвободи;
- d. Визначення маршруту.

7. Об'єктами спостереження монітора повинні бути:

- a. Прилегла територія та територія закладу.
- b. Умови тримання осіб.
- c. Поведінка персоналу та людей, які утримуються в закладі.
- d. Зовнішній вигляд осіб, що утримуються.

8. Загальним завданням НПМ є:

- a. Моніторинг місць несвободи.
- b. Превенція неналежного поводження в місцях несвободи.
- c. Виявлення порушень прав людини в місцях несвободи.
- d. Виявлення та покарання порушників у місцях несвободи.

9. Найбільш поширеними методами моніторингових візитів є:

- a. Інтерв'ю.
- b. Вивчення стану.
- c. Відеозйомка.

- d. Аналіз ситуацій.
- e. Спостереження.
- f. Аналіз документів.

10. Основна функція моніторингового візиту до місць несвободи за участі моніторів є:

- a. Виявлення порушень прав утримуваних осіб.
- b. Встановлення причин порушень прав утримуваних осіб.
- c. Доведення до Омбудсмана й органів влади інформації про порушення прав осіб.
- d. Допомога в поданні судових позовів утримуваним особам щодо порушення їхніх прав.

11. Працюючи з усними та письмовими джерелами інформації, монітори керуються Законами України:

- a. «Про Уповноваженого Верховної ради України з прав людини».
- b. «Про національну Поліцію України».
- c. «Про прокуратуру».
- d. «Про доступ до публічної інформації».
- e. «Про захист персональних даних».

12. Визначте принципи, якими користується монітор під час збору інформації:

- a. Принцип конфіденційності.
- b. Принцип доступності.
- c. Принцип дотримання безпеки.
- d. Принцип недоторканності.
- e. Принцип об'єктивності й неупередженості.
- f. Принцип незалежності.

13. Після завершення моніторингового візиту моніторингова група обов'язково:

- a. Доповідає про стан дотримання чи порушення прав людини Омбудсману.
- b. Проводить брифінг про ситуацію в закладі.
- c. Представляє керівництву установи попередні результати виявлених порушень і недоліків.
- d. Всі відповіді вірні.

14. Вкажіть, як називається особа, з якою проводять інтерв'ю:

- a. Інтерв'юер.
- b. Співрозмовник.
- c. Допитуваний.
- d. Свідок.
- e. Респондент.

15. Під час інтерв'ю важливо:

- a. Враховувати фізичний стан осіб.
- b. Враховувати психічний стан осіб.
- c. Не перебивати.
- d. Ставити запитання на уточнення.
- e. Враховувати вікові особливості.
- f. Враховувати гендерні особливості.

16. Вкажіть, у чому полягає особливість проведення інтерв'ю з дітьми:

- a. Монітор має вимовляти слова чітко, зрозуміло. За потреби робити паузи між реченнями. Не слід вживати терміни, рідко вживані слова, складні мовні конструкції.
- b. Під час спілкування монітор має вести розмову зі спокійною інтонацією, слід уникати різких рухів і звуків, не повертатися до співрозмовника спиною.
- c. Під час інтерв'ю важливо, слухаючи, вміти чути, розуміти думки й почуття, які ховаються за словами.

17. Вкажіть, на якому етапі спостереження здійснюється опис спостереження, формулювання висновків до звіту та рекомендацій:

- a. На підготовчому.
- b. Під час самого процесу спостереження.

c. На аналітичному.

18. Виключіть зайве. За результатами спостереження Ви як учасник моніторингової групи:

- a. Проводите підсумкову розмову з адміністрацією закладу.
- b. Проводите підсумкову роботу з утриманими особами.
- c. Готуєте скарги щодо порушення прав людини.
- d. Пишете звіт із рекомендаціями.
- e. Готуєте прес-реліз.
- f. Виступаєте на прес-конференції (у випадку необхідності).
- g. Проводите повторний візит.

19. Письмові джерела інформації вивчаються моніторами:

- a. До моніторингового візиту.
- b. Під час візиту.
- c. Після його завершення.
- d. Всі відповіді вірні.

20. Вкажіть правильні відповіді. Під час візиту вивчаються:

- a. Документи, розміщені на сайті установи.
- b. Письмові звернення осіб, що перебувають у місцях несвободи.
- c. Особові справи.
- d. Накази, журнали встановленого зразка.
- e. Посадові права й обов'язки працівників.

Розділ V. Інформування про візит і відстеження результатів моніторингового візиту НПМ

§21. Написання звіту за результатами візиту

1. Поради щодо підготовки звіту

При підготовці звіту за результатами моніторингового візиту місця несвободи Вам слід пам'ятати про необхідність відображення в ньому головних результатів, виходячи з поставлених цілей і завдань.

Кожен учасник моніторингового візиту має відобразити в звіті все побачене й почуте з зазначенням особи, яка надала інформацію. Зазначена інформація буде використана при підготовці листів-реагувань та/або актів реагування Уповноваженого ВР України з прав людини.

Звіт повинен містити весь перелік виявлених порушень прав людини або недоліків із зазначенням конкретних фактів (дата, час прізвище особи, чиї права були порушені тощо), документів або інших джерел інформації (аналогової або цифрової), де зафіксовані порушені права (наприклад, Журнал обліку доставлених, відвідувачів і запрошених відділу поліції або відеозапис камер спостереження).

Інформація в звіті повинна викладатися чітко, зрозуміло, однозначно. Зазначена інформація повинна бути зрозуміла особам, які не мають досвіду або відповідних знань у правозахисній діяльності.

При використанні фото- або відеоматеріалу в звіті вам слід уникати відображення облич (обличчя можна заретушувати у фото- або відеоредакторі).

В разі, коли особа, чиї права були порушені, має бажання щодо нерозгляду представниками моніторингової групи факту порушення її прав або нерозголошення її персональних даних, зазначений факт, зазвичай, не відображається або не зазначається прізвище особи в листах реагування за результатами цього візиту (забезпечується конфіденційність і принцип збору інформації «не зашкодь»).

Також вам слід пам'ятати про неприпустимість використання термінів, які принижують гідність людей, дітей, осіб з інвалідністю, осіб з іншими відмінностями.

Кінцевим результатом підготовки звіту є підготовка та направлення працівниками Секретаріату Уповноваженого ВР України з прав людини листів та/або акту реагування Уповноваженого ВР України з прав людини щодо виявлених порушень до відповідних органів державної влади.

2. Інструкція з заповнення звіту

Інструкція з заповнення звіту (покрокова) не потребує додаткових навичок володіння персональним комп'ютером (далі – ПК) та розрахована на звичайного користувача.

Крок 1. Відкрийте інтернет-браузер, в адресному рядку введіть **адресу Баз Даних НПМ www.npmukraine.org** і натисніть клавішу **ENTER**. Перед Вами відкриється стартова сторінка Баз Даних НПМ (рис. 1)

Ц

Для запобігання виникнення труднощів у користуванні зазначеним сайтом рекомендуємо використовувати один із таких найпопулярніших інтернет-браузерів:

- Google Chrome,
- Mozilla Firefox,
- Opera,
- Safari.

Не бажано використовувати Microsoft Edge, оскільки існує велика ймовірність того, що він буде працювати повільно. Не рекомендуємо використовувати Internet Explorer будь-якої версії.

Крок 2. Якщо Ви зареєстрований користувач, натисніть кнопку **ВХІД**. Якщо Ви новий користувач – натисніть кнопку **РЕЄСТРАЦІЯ** та створіть новий обліковий запис шляхом заповнення необхідної інформації в реєстраційній формі (рис. 2).

Очікувані результати

Після опрацювання параграфа і виконання завдань Ви дізнаєтеся:

- заповнювати інформацію про моніторинговий візит;
- зберігати інформацію про моніторинговий візит у Базі Даних НПМ;
- оновлювати пароль входу до облікового запису в разі його втрати.

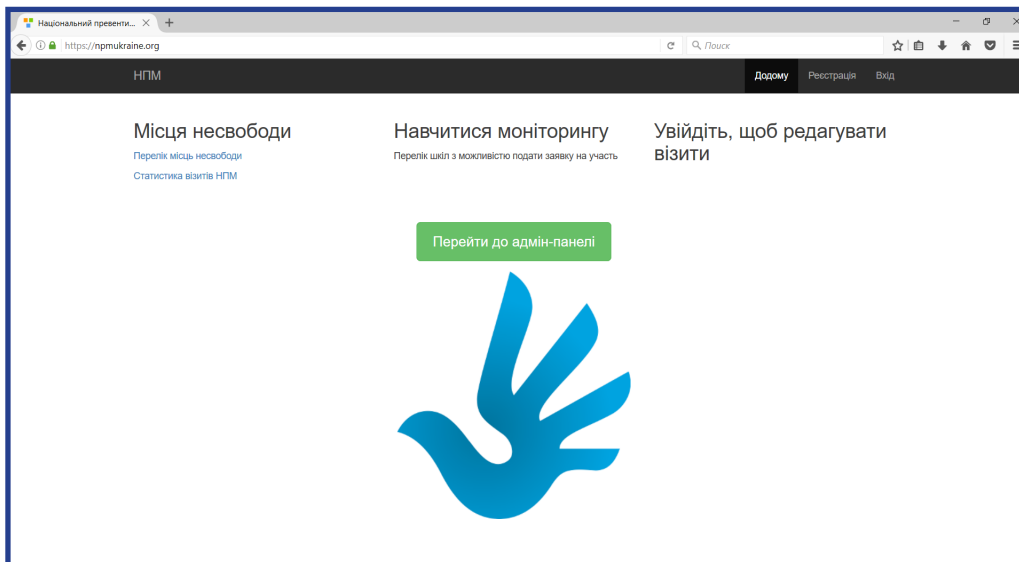

Рисунок 1

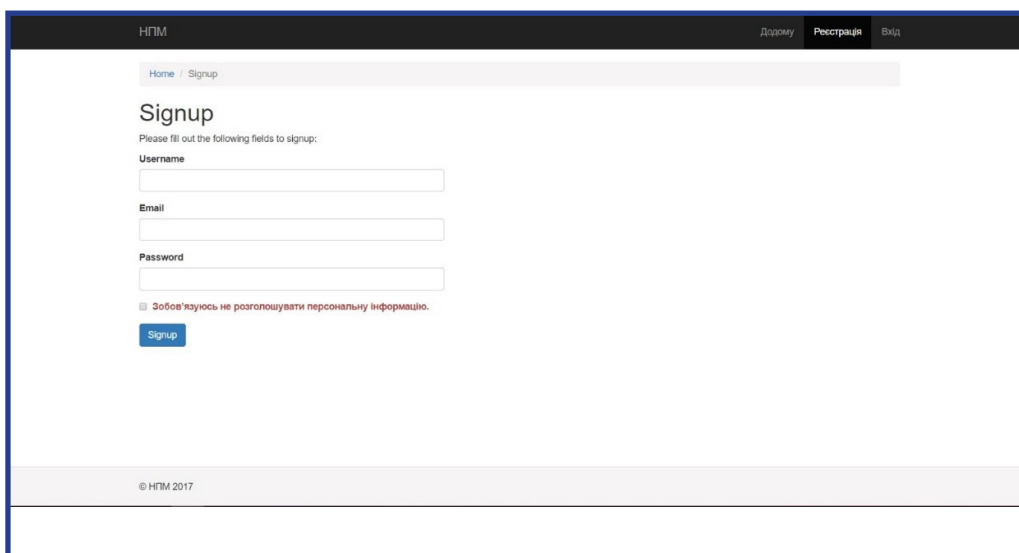

Рисунок 2

Увійдіть у свій обліковий запис шляхом введення E-MAIL та паролю.

УВАГА! Не рекомендуємо використовувати поштові клієнти російських компаній (Яндекс, Mail.ru, Rambler тощо), оскільки в Україні заблокований доступ до цих поштових клієнтів. Їх використання в подальшому може призвести до неможливості поновлення доступу до Вашого облікового запису в Базі Даних НПМ.

УВАГА! У разі виникнення труднощів із доступом до облікового запису (невірний пароль), перейдіть до розділу 2 цього параграфу та після відновлення доступу продовжуйте працювати з цим розділом.

Крок 3. Перейдіть до **АДМІН-ПАНЕЛІ**.

Крок 4. Перейдіть до розділу **ВІЗИТИ** НПМ.

Крок 5. Натисніть на зелену кнопку **ДОДАТИ ВІЗИТ**.

Крок 6. У вікні заповніть усі необхідні поля (рис. 3 та рис.4).

Спочатку необхідно заповнити інформацію стосовно перевіреного органу:

- у графі «Підпорядкування» необхідно вибрати зі списку міністерство або відомство, до якого відноситься перевірений орган;
- у графах «Тип місця несвободи», «Фільтр за областями» та «Місце несвободи» Ви обираєте з наявних списків необхідні пункти;
- у графі «Повна назва закладу несвободи» необхідно зазначити повну офіційну назву закладу без скорочень;

Рисунок 3

Рисунок 4

- у графі «Представники керівництва місця несвободи (посада, прізвище, ім'я та по батькові)» зазначаєте інформацію про керівництво (представників керівництва, відповідальних тощо), які супроводжували моніторинговий візит;
- у графі «Загальна інформація про місце несвободи» зазначаєте інформацію про рік будівництва установи, рік останнього ремонту, загальну кількість кімнат (камер або інших приміщень), кількість персоналу, кількість утримуваних осіб тощо;
- у графах «Дата і час початку візиту» та «Дата і час закінчення візиту» необхідно зазначити відповідну інформацію;
- у графі «Ід» Ви зазначаєте всіх зарєєстрованих моніторів, які взяли участь у зазначеному візиті;
- у графі «Учасники візиту (незарєєстровані у базі)» зазначаєте інформацію щодо незареєстрованих учасників візиту (ПІБ);
- у графі «Найбільш серйозні порушення, виявлені під час візиту» зазначаєте інформацію щодо серйозних порушень прав людини (коротко), а також інформацію про недопуск або перешкоджання (в будь-якій формі) проведенню візиту.

УВАГА! Поля **ПІДПОРЯДКУВАННЯ, ТИП МІСЦЯ НЕСВОБОДИ, ФІЛЬТР ЗА ОБЛАСТЯМИ, МІСЦЕ НЕСВОБОДИ, ПОВНА НАЗВА ЗАКЛАДУ НЕСВОБОДИ, ДАТА І ЧАС ПОЧАТКУ ВІЗИТУ, ДАТА І ЧАС ЗАКІНЧЕННЯ ВІЗИТУ, ID** є обов'язковими для заповнення. Для запобігання виникнення помилок на сервері та можливої втрати інформації обов'язково заповнюйте ці поля.

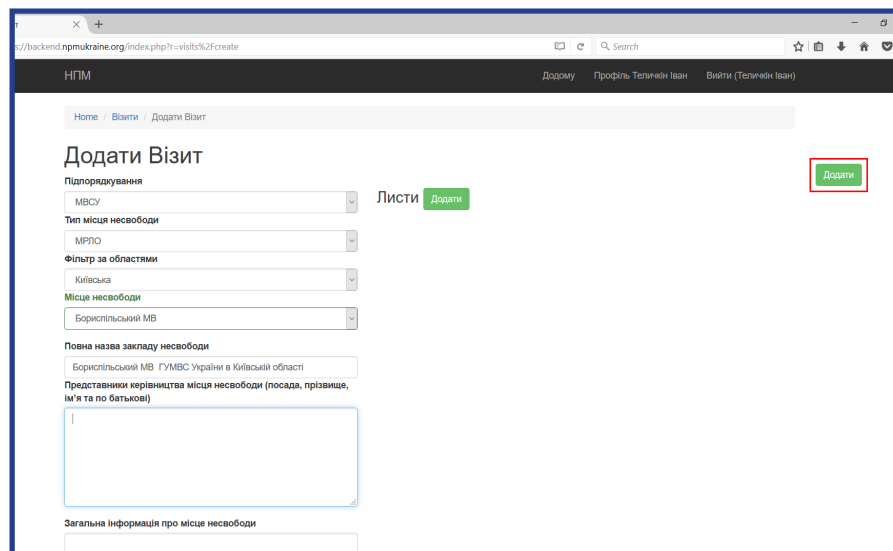

Рисунок 5

Крок 7. Після заповнення всіх обов'язкових і додаткових полів натисніть кнопку **ДОДАТИ** для збереження інформації (рис. 5).

УВАГА! Кнопка **ЛИСТИ**, а також можливість додавання детальної інформації про візит, будуть активними після первинного збереження звіту.

Крок 8. У вікні натисніть кнопку **РЕДАГУВАТИ**.

Крок 9. У вікні **ОНОВИТИ ВІЗИТ** додайте до звіту необхідну інформацію. Для додавання фотографій і листів натисніть на відповідні кнопки (**ДОДАТИ ФОТО**, **ДОДАТИ**). За необхідності додавання декількох фотографій натисніть відповідну кнопку необхідну кількість разів.

Слід зазначити, що для кожного типу місця несвободи в Базі Даних НПМ існують свої критерії оцінювання, всього їх 17:

1. Виявлення випадків катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання (ст. 28 Конституції України);
2. Дотримання права на свободу й особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України);
3. Право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України);
4. Дотримання права на приватність (ст. 28 Конституції України);
5. Дотримання права на правову допомогу (ст. 59 Конституції України);
6. Стимулювання правослухняної поведінки (ст. 28 КУ);
7. Дотримання права на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35 КУ);
8. Контакти з зовнішнім світом (Мінімальні стандарти правил поводження з в'язнями);
9. Дотримання прав людей з інвалідністю, ВІЛ/СНІД, інших вразливих категорій;
10. Забезпечення права на освіту (ст. 53 КУ);
11. Право на працю й захист від експлуатації (ст. 43 КУ);
12. Забезпечення права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України);
13. Право на рівність (ст.24 КУ);
14. Право на вільний розвиток своєї особистості (ст.23 КУ);
15. Вжиття заходів щодо попередження катування й неналежного поводження;
16. Право на дозвілля та відпочинок;
17. Забезпечення права на захист своїх прав і свобод судом (ст. 55 Конституції України).

Кожна з таких категорій має свої підпункти.

Крок 10. Для видалення фотографій або документів натисніть кнопку **ВИДАЛИТИ**.

Крок 11. Після додавання (зміни) необхідної інформації натисніть кнопку **ОНОВИТИ**.

3. Інструкція з відновлення паролю

Якщо Ви забули пароль до свого облікового запису, виконайте такі дії:

Крок 1. Перейдіть до сторінки Базі Даних НПМ: www.npmukraine.org.

Крок 2. Натисніть кнопку **ВХІД**.

Крок 3. У вікні натисніть **RESET IT** (рис. 6).

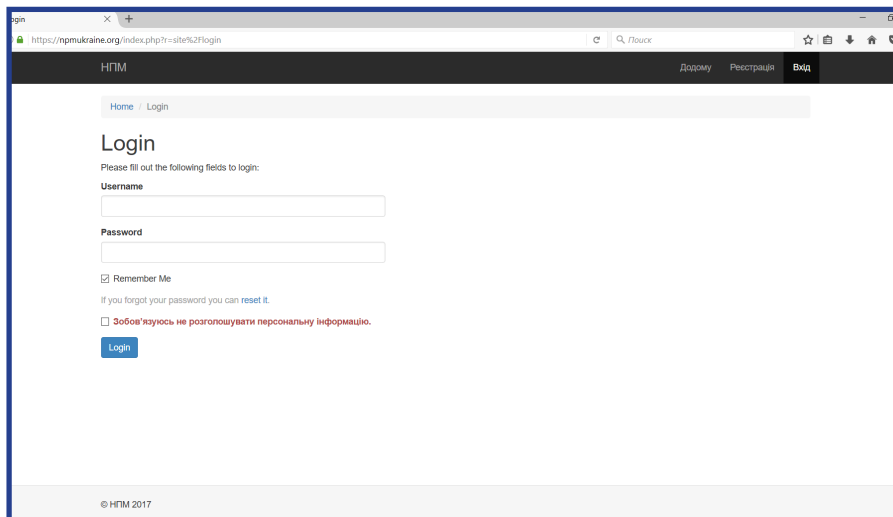

Рисунок 6

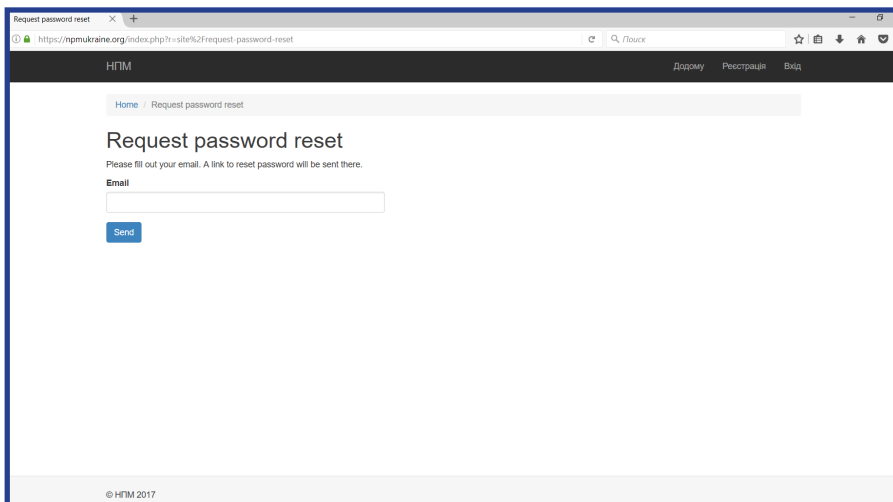

Рисунок 7

УВАГА! Якщо на сторінці не відображається зазначена кнопка, за допомогою клавіатури натисніть клавіші CTRL+F5 або перейдіть за посиланням <https://npmukraine.org/index.php?r=site/request-password-reset>.

Крок 4. Введіть у відповідному полі **E-MAIL**, який був указаний під час реєстрації, й натисніть кнопку **SEND** (рис. 7).

УВАГА! Якщо Ви забули свій **E-MAIL**, зв'яжіться з адміністратором Бази Даних НПМ.

Крок 5. На вказаний у пункті 4 цієї інструкції **E-MAIL** буде надіслано лист з інструкцією для відновлення пароля. Виконайте всі пункти, вказані в листі.

4. Корисні поради

1. Перед заповненням звіту переконайтеся, що у вас підготовлені всі дані та інформація для роботи з Базою Даних.
2. **ЧАС СЕСІЇ.** Час сесії складає 30 хвилин. Для запобігання втрати введених даних **ПЕРІОДИЧНО ЗБЕРІГАЙТЕ ЗВІТ.**
3. Станом на сьогодні є можливість прикріпити лише одну фотографія за один раз.
4. Для запобігання втрати введених даних при додаванні фотографій великого обсягу та / або великої кількості, необхідно додавати по **2-3 ФОТОГРАФІЇ ТА ПЕРІОДИЧНО ЗБЕРІГАТИ ЗВІТ** (мається на увазі 2-3 рази виконати пункт 3, а потім зберегти звіт). Така процедура дозволить уникнути обривів зв'язку між Вашим комп'ютером і сервером під час передачі великого обсягу даних.

Запитання для самоперевірки

1. Які інтернет-браузери рекомендовано для роботи з Базою Даних НПМ, а які ні? Чому?
2. Вкажіть, які поштові клієнти не рекомендовано використовувати при вході до Базы Даних НПМ. Чому?
3. Назвіть обов'язкові поля при заповненні звіту. Чому ці поля є обов'язковими?
4. Вкажіть, які кроки потрібно здійснити для відновлення паролю до Базы Даних НПМ?
5. Вкажіть максимальну тривалість сесії при роботі з Базою Даних НПМ.
6. Чому при введенні інформації в Базы Даних НПМ потрібно періодично зберігати Звіт?

Завантажити на доступний ресурс

https://drive.google.com/open?id=0B-HwAxerN_VxVnVydGpHRIZIcHc.

§22. Інформаційна політика Національного превентивного механізму

Подумайте, що в Національному превентивному механізмі, на Вашу думку, найцікавіше? Що би Ви розповіли про НПМ своїм друзям і знайомим у першу чергу? Чому саме це?

Щодня в світі продукуються й поширюються мільйони терабайт інформації. Щоб привернути увагу людей до проблем у місцях несвободи, ми повинні змагатися за їхню увагу з іншими персонами, компаніями й організаціями. Для чого нам інформувати когось про нашу роботу? Щоб вона приносила користь! Маючи підтримку людей, ми зможемо впливати на зміни в місцях несвободи. Але отримати підтримку можна лише після знайомства.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви зможете:

- називати цільові аудиторії інформаційної політики НПМ;
- визначати питання для спілкування з кожною з цільових аудиторій.

1. Що світ хоче знати про НПМ?

Для того щоб висвітлення важливих для нас тем приносило результати, воно повинно бути системним і впорядкованим. Саме для цього розробляється **інформаційна політика**, яка визначає правила нашого спілкування зі світом. Вона дозволяє нам бути зрозумілими й авторитетними для інших і забезпечувати постійну присутність проблематики місць несвободи в інформаційному просторі.

Перед тим як розповідати про себе світові, потрібно зрозуміти, що саме ми хочемо, щоб він про нас знав (а що не знав). Потрібно зрозуміти, як ми себе позиціонуємо.

Позиціонування – це наша унікальність. Це те, що про нас пишуть у газетах і розповідають за келихом пива. Позиціонування – це товар, який ми продаємо (в даному випадку – НПМ).

П

Пригадайте визначення Національного превентивного механізму (або підгляньте в параграфі 9). Що, на Вашу думку, в цьому визначенні ключове?

У публічній комунікації ми позиціонуємо НПМ як незалежний орган, що систематично збирає актуальну інформацію про місця несвободи, аналізує її та виробляє рекомендації для покращення ситуації в них. Тобто, НПМ – це не ревізійна комісія, а команда безсторонніх експертів, об'єднаних вірою в те, що катування в місцях несвободи мають зникнути.

НПМ унікальний не лише своїм мандатом. Він унікальний командою людей, які акумулюють величезний масив об'єктивної інформації про світ, закритий майже для всіх. Обробка цієї інформації дозволяє не лише бачити повну картину, але й пропонувати готові рішення для покращення тих чи інших аспектів життя людей у місцях несвободи. При цьому важливо пам'ятати, що ми не «торгуємо» місцями несвободи, не робимо з них шапіто. Ми використовуємо інформацію, отриману завдяки нашому мандату, для того, щоб вдосконалювати систему, а не просто для того, щоб бути публічними. Публічність – це не самоціль.

2. Хто буде і хто не буде читати про місця несвободи?

Після того, як ми з'ясували, що саме ми хочемо розказати про себе, ми повинні зрозуміти, кому ми розказуємо. Тобто, визначити наші цільові аудиторії.

Цільові аудиторії – це соціальні групи, яким важливо, цікаво та корисно знати про проблеми, які ми висвітлюємо. Ми не можемо розраховувати на те, що кожна людина в цьому світі (чи принаймні в Україні) захоче заглиблюватися в тематику місць несвободи. Але ми можемо зосередитися на спілкуванні з тими, кому ця тема потенційно цікава. Хто ці люди?

По-перше, це **policymakers** (люди, які ухвалюють рішення у важливих для нас сферах). До них належать президент, керівники його адміністрації, народні депутати та їхні помічники, голова уряду, міністри, їхні заступники, державні управлінці різного рівня – усі ті, від кого залежить функціонування системи місць несвободи сьогодні й завтра.

По-друге, це **представники місцевих органів державної влади та самоврядування**: керівники обласних і районних державних адміністрацій, очільники обласних, районних, міських й об'єднаних територіальних громад, міські голови. Тобто, люди, які ухвалюють рішення на місцевому рівні та мають значний вплив на життя своїх громад (і відповідно – на мешканців місць несвободи).

Це також **керівники та персонал місць несвободи** – ті, хто мають вирішальний вплив на ситуацію безпосередньо в своїх закладах.

До цільових аудиторій НПМ належать і **працівники міжнародних інституцій**, які представляють їх в Україні.

Це можуть бути представники дитячих фондів (ЮНІСЕФ), моніторингових місій (ООН), донорських організацій (USAID, ПРООН), організацій, що працюють із ув'язненими, психічно хворими чи військовими. Усі вони можуть надати організаційну та технічну допомогу або виступити партнерами в просуванні певних змін.

Важливою аудиторією є також **особи, які відбувають покарання в місцях несвободи, їхні рідні та адвокати**. Вони є не лише джерелом знань про місця несвободи, але й головними отримувачами інформації про них. Особи, які утримуються в місцях несвободи, прямо зацікавлені в покращенні умов перебування, а тому готові обмінюватися інформацією та публічно підтримувати нас.

До цільових аудиторій НПМ також належать **громадські активісти**. Це можуть бути волонтери або працівники громадських організацій. Вони наші надійні партнери в суперечках із владою, а також у популяризації прав людини. Партнерські організації можуть надавати допомогу там, де ми безсилі (наприклад, збирати гроші на лікування, забезпечувати гуманітарну підтримку, шукати адвоката). Крім цього, громадські активісти – це потенційні монітори НПМ.

Ще одна важлива аудиторія – **активні мешканці**. Це люди, яким не байдуже, що відбувається довкола них. До такої категорії слід віднести і пенсіонерів, які мають багато часу й трохи енергії на порятунок світу, і студентів, яким потрібно чимось себе зайняти між сесіями, і соціально відповідальних бізнесменів.

І, звичайно, ми також орієнтуємось на мешканців громад, де є місця несвободи. Дехто з них може сприймати місце несвободи поблизу як загрозу для себе (наприклад, якщо йдеться про колонію), дехто – як підприємство, яке годує громаду (наприклад, великий геріатричний інтернат), або як місце, де людям потрібна допомога (наприклад, дитячий будинок). У будь-якому разі, мешканці громад хочуть знати, що відбувається в закритих закладах по сусідству, і як це впливає на них.

Наявність цільових аудиторій жодним чином не означає, що ми спілкуємось лише з ними й ні з ким більше. Це лише означає, що в своїй інформаційній роботі ми орієнтуємось на ці групи людей, тому що нам важлива їхня увага та підтримка, а їм важлива інформація, яку ми маємо. Ми не витрачаємо час на інформування, наприклад, учнів елітних шкіл чи fashion-блогерів, тому що ми мало чим можемо допомогти одне одному. Хоча, звичайно, інформаційна політика не може бути залізобетонною. Вона змінюється, як і світ довкола нас, і в цільових аудиторіях одного дня можуть з'явитися й рожеві однороги – якщо це буде виправдано метою нашої публічної комунікації.

Якщо Ви уважно пробіглися списком вище, то могли побачити, що в ньому немає журналістів. Як так? Хіба вони не є нашою цільовою аудиторією? Адже саме вони можуть показувати світові все, що ми знаходимо в місцях несвободи.

Журналісти – це, скоріше, наші партнери, ніж цільова аудиторія. Вони важливі для нас через їхній доступ до наших цільових аудиторій. Засоби масової інформації – це потужний інструмент, але далеко не єдиний. З цільовими аудиторіями можна спілкуватися через різні канали, обираючи ті, які зручні саме для них. Скажімо, з чиновниками можна спілкуватися на робочих зустрічах, під час конференцій і форумів. З активними мешканцями – на акціях, мітингах, у соціальних мережах, на фестивалях. З керівниками місць несвободи – прямо під час візитів, телефоном чи електронною поштою.

Співпраця з журналістами допомагає нам спілкуватися з усіма нашими цільовими аудиторіями одночасно.

3. З ким і про що варто спілкуватися?

І ось ми впритул наблизилися до іншої важливої складової інформаційної політики. Ідеться про меседжі або наші основні повідомлення.

Меседжі – це ті головні твердження й ідеї, які ми озвучуємо в спілкуванні з нашими цільовими аудиторіями. Це наша публічна позиція, яку ми постійно повторюємо, щоб цільові аудиторії знали про нас саме те, що ми хочемо, щоб вони про нас знали.

Деякі меседжі будуть однаковими для всіх цільових аудиторій, а деякі будуть унікальними.

Що ми хочемо розказати всім нашим цільовим аудиторіям про НПМ? Що в місцях несвободи трапляються катування, а НПМ існує, аби катувань не було.

Кожній цільовій аудиторії ми доносимо той самий меседж по-різному, виходячи з її інтересів. Наприклад, інтерес мешканця місця несвободи в тому, щоб його не катували, і для нього важлива інформація про те, хто і як його може захистити. Чиновнику, наприклад, катування в місцях несвободи майже не загрожує (принаймні, він так вважає). Його інтерес у тому, щоб його підлеглі нікого не катували, і тому НПМ для нього – джерело інформації про недоліки місць несвободи, за які він відповідальний.

То що ж корисно знати про НПМ нашим цільовим аудиторіям?

Людам, що ухвалюють рішення, буде не зайвим знати, що НПМ має унікальний мандат, і він може допомогти змінити систему на краще.

Представникам місцевої влади не нашкодить знати, що в НПМ є багато об'єктивної інформації про місця несвободи в конкретній громаді, а також приклади найкращих та найгірших практик.

Адміністрації та персоналу місць несвободи варто мати на увазі, що НПМ може навчити та допомогти створити кращі умови як для мешканців місць несвободи, так і для їх працівників.

Працівникам міжнародних організацій слід знати, що в Україні діє такий чудовий незалежний механізм моніторингу, потенціал якого можна використовувати для адвокаційних кампаній.

«Мешканцям» місць несвободи буде корисною інформація про їхні права та про механізми їх захисту, а також про шляхи покращення умов перебування в закладі.

Громадським активістам слід доносити, що НПМ може вплинути на системні зміни, і що, об'єднавшись, ми можемо ефективно захищати права людини.

Активним мешканцям варто доносити, що допомагати легко – як мінімум, можна стати громадським монітором.

Представникам місцевих громад може бути корисною інформація про те, як допомогти людям у місцях несвободи, як включити мешканців місць несвободи до життя громади й забезпечити комфортне співіснування.

Це далеко не повний перелік меседжів, які можна доносити до цільових аудиторій. Головне – враховувати при цьому їхні інтереси.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть цільові аудиторії НПМ.
2. Яка мета інформування людей про роботу НПМ?
3. Чому до цільової аудиторії НПМ не належать журналісти?
4. Спробуйте визначити, до якої цільової аудиторії належите Ви. Поміркуйте, які меседжі спрацювали би з Вами, а які ні.
5. Спробуйте розповісти людині, яка ніколи до цього не чула про НПМ, про моніторинг місць несвободи. Подумайте, до якої цільової аудиторії вона може належати, і які меседжі будуть їй цікаві.

Корисна література

1. Георгій Почепцов. Інформаційна політика: Базові принципи. http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyna_politika_bazovi_printsipi/
2. 15 ways NGOs can attract positive media attention. <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/mar/03/ngos-positive-media-attention-communications-pr>

§23. Написання прес-релізу

Як Ви вже знаєте з попереднього параграфу, ми спілкуємося не з абстрактним безтілесним світом, а з конкретними цільовими аудиторіями. Дістатися до них нам допомагають **журналісти**.

Спілкуватися з працівниками ЗМІ можна в різний спосіб: можна з ними пити каву й обговорювати плитку, можна запрошувати їх на події, можна пропонувати їм ексклюзивний матеріал. Але для того, щоб охопити «всіх й одразу», зазвичай використовують прес-реліз.

1. Кому потрібні наші новини

Прес-реліз – це інформаційне повідомлення для преси, в якому ми описуємо або коментуємо події.

Для чого він потрібен? Для того, щоб офіційно заявити про щось. Наприклад, про те, що у Замковій виправній колонії монітори виявили катування.

Навіщо прес-реліз потрібен журналістам? Медійники щодня повинні обробляти велику кількість інформації, щоб виокремити лише незначний відсоток того, що піде у випуски новин. Прес-релізи – це джерела інформації такої роботи. Від того, наскільки якісно написаний прес-реліз, на пряму залежить, чи потрапить викладена в ньому інформація в ефір.

Як з'ясувати, якому саме журналісту може сподобатися наш прес-реліз? Відповідь дуже проста: журналісту, чия цільова аудиторія збігається з нашою. **Журналісту цікаве те, що цікаво його цільовій аудиторії**. Завдання ускладнюється: як зрозуміти, яка цільова аудиторія в конкретного журналіста? Більшість ЗМІ не приховують інформації про те, на кого вони розраховані. Ось, наприклад, пояснення з офіційного сайту телеканалу 2+2: **«Цільова аудиторія телеканалу «2+2» — чоловіки віком 18-54 років»**. Але серед наших цільових аудиторій можуть бути як чоловіки 18-54 років, так і молодші й старші чоловіки. Могуть бути жінки. Як зрозуміти, який ЗМІ читають чи дивляться саме наші цільові аудиторії? Ідеального рецепту немає. Дослідженням аудиторій займаються цілі компанії, які вивчають суспільні настрої, вимірюють рівень популярності тих чи інших телепрограм у тих чи інших соціальних групах, проводять фокус-групи. Вони вираховують, скільки представників тієї чи іншої соціальної групи **в середньому** дивляться чи читають той чи інший продукт. На цій підставі вони стверджують, що студентів, наприклад, можуть зацікавити матеріали про подорожі, гранти, цікаву роботу, а молодих батьків – про дитячі хвороби та виховання.

Проте завжди можна підключити свою уяву, знання та досвід, аби спробувати зрозуміти, що саме може бути цікаве нашим цільовим аудиторіям (окрім нас самих, звичайно).

Подумайте, яка цільова аудиторія в наступних ЗМІ: Cosmopolitan, Дзеркало Тижня, 1+1, Муз ТВ, Громадське радіо, Сільські вісті? Які з цих ЗМІ могли би зацікавити наші цільові аудиторії? Чому? Якщо не заглиблюватися в деталі, всі ЗМІ умовно можна поділити на такі категорії:

- загальнонаціональні (поширюються всією країною), регіональні (поширюються в області або в місті) або міжнародні (поширюються в декількох країнах);
- загальнополітичні (публікують інформацію загального характеру: політичні, соціальні, економічні, культурні новини) або спеціалізовані (зосереджуються на конкретних темах, наприклад, автомобільні журнали, чоловічі журнали, журнали про вишивання);
- друковані, аудіовізуальні (радіо та ТВ), онлайн-ЗМІ тощо.

Це далеко не всі критерії, за якими можна класифікувати медіа. Важливий не поділ. Важливо те, що характеристики ЗМІ визначають їхні цільові аудиторії.

Ми вже майже дісталися алгоритму написання прес-релізу. Але перед цим залишилося з'ясувати ще одне. **Будь-яку новину можна наблизити до інтересів нашої аудиторії**. Звучить круто, правда? Як це працює?

Існує 6 правил наближення інтересів.

Перше: правило географічного наближення. Цинічні журналісти називають його правилом трупо-кілометрів: що далі теракт чи катастрофа сталися від місця проживання нашої аудиторії, то більше жертв має бути, аби інформація про нього потрапила до випуску новин. Звучить дуже грубо, але потрібно запам'ятати: аудиторії найбільше цікаве те, що відбувається просто в їхній квартирі. Якщо новин з їхньої квартири немає – хай будуть новини з їхньої вулиці й так далі. За цим правилом регіональні новини будуть найбільш цікаві жителям регіону, в якому ці новини з'явилися.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви зможете:

- пояснювати, що таке прес-реліз й інформаційний привід;
- формулювати правила наближення інтересів;
- називати вимоги до інформації, яка буде цікава ЗМІ;
- застосовувати правило перевернутої піраміди для побудови прес-релізу.

Друге: правило хронологічного наближення. В кожній інформації є термін придатності. Інформація про події «вмирає» рівно о 00:00 того ж дня (в деяких випадках – навіть раніше). Інформація про явища може «жити» тиждень і навіть місяць, залежно від обставин. Інформація про процеси «живе» роками (такі теми ще називають «вічнозеленими» або «нетлінними»: корупція, діти-сироти, погана влада тощо). За цим правилом, що швидше інформація буде опублікована, то краще.

Третє: правило емоційного наближення. Люди погано запам'ятовують інформацію, але вони добре запам'ятовують емоції, які вона в них викликала. В журналістиці існує ще одне цинічне правило: правило шести «С». Воно визначає, що є шість безпрограшних тем, які обов'язково зацікавлять аудиторію: сенсації, скандали, секс, смерть, страх, сміх. Ще до них іноді додають одне «Г»: гроші. Користуйтеся цим правилом обережно.

Четверте: правило наближення за специфічними інтересами. За цим правилом, інформація про риболовів, наприклад, буде найбільш цікавою саме риболовам. А інформація про прокурорів – прокурорам.

П'яте: правило наближення за популярністю. За цим правилом, інформація про відомих людей чи про відомі об'єкти має більше шансів бути прочитаною. Наприклад, якщо Барака Обаму (раптом) посадять до Лук'янівського СІЗО, не сумнівайтесь, – ця інформація буде не лише в усіх українських ЗМІ, а й у всіх міжнародних.

Шосте: правило наближення за рідкісністю. Якщо собака вкусив людину – це не новина. Але якщо людина вкусила собаку – це вже інша справа.

2. Як написати реліз так, щоб у журналіста замерло серце

Прес-релізи не ростуть на деревах і не виникають із нічого. Для прес-релізу потрібен інформаційний привід.

Інформаційний привід – це саме та важлива інформація, яку ми зобов'язані сповістити світові. Це відповідь на запитання «В чому сіль?». «Відбувся моніторинговий візит...» – це не інформаційний привід, бо їх щотижня відбувається велика кількість. «Підопічних Ладижинського інтернату саджають у клітки за неслухняність» – це інформаційний привід.

Як зрозуміти, що інформація, яка у нас є, гідна розповсюдження?

Вона має відповідати таким вимогам:

Актуальність. Проблема, яку ми висвітлюємо, має бути не нашою особистою, а проблемою суспільства. Дуже часто актуальність тієї чи іншої інформації залежить від того, що зараз популярно. Наприклад, на хвилі популярності серіалу «Гра престолів» у 2015 році Анна Нейстат, старша директорка з досліджень Amnesty International, написала блог «Гра престолів» проти реального життя: 5 випадків, коли правда гірша за фантастику». В ньому вона описала випадки страт, катувань, примусових шлюбів, державного спостереження та застосування зброї масового ураження в реальному світі. Це приклад вдалої актуалізації «нецікавих» тем за рахунок дуже цікавої. Щоб добре орієнтуватись у трендах, радимо користуватися сервісом zmiya.com.ua або Google Trends.

Оперативність. «Мертві» новини не мають права бути в прес-релізах. Лише свіжа інформація, лише хардкор.

Доступність. Інформація має бути доступною для розуміння. Що простіше, то краще. Гарний приклад використання принципу доступності можна побачити в розділі «Разбор» на сайті meduza.io: генна терапія, Курба-байрам, «як гладити кота» пояснюються там буквально «на мікі-маусах». Якщо для розуміння того, що Ви хочете сказати, потрібно додатково «гуглити» – журналісти вас просто не будуть слухати.

Достовірність. Інформація має бути правдивою. Якщо Ви не впевнені – перевірте. Якщо впевнені – все одно перевірте. І потім іще раз перевірте. І потім дайте перевірити партнеру по візиту.

Повнота. Напишіть все, що необхідно знати, щоб зрозуміти інформацію. Наприклад, область, у якій розташований дитячий будинок, а не лише його назву. Якщо після прочитання інформації питань більше, ніж відповідей – проблема з повнотою.

Точність. Точність буває дуже підступною. Якщо Ви всю правду написали, але помилилися в прізвищі директора закладу – будьте певні: він прийде до вас у коментарі на facebook і скаже, що Ви все набрехали, бо він Іванов, а не Іваненко. В одному з прес-релізів монітори НПМ жалілися на те, що в кімнаті у підопічних було лише 110 градусів Цельсія. Така помилка псує все враження й ставить під сумнів компетенцію автора.

Відокремлення фактів від коментарів. Журналіст повинен розуміти, де реальний факт, а де Ваша інтерпретація чи ліричний відступ. Цитати мають бути взяті в лапки, а думка однієї людини відокремлена від думки іншої. Наприклад, «Корея випробовує ядерну зброю» – це Ваше твердження, а «Корея заявила про випробовування ядерної зброї» – це вже твердження Кореї.

У світі ЗМІ ці вимоги називають стандартами журналістики. Шанований журналіст ніколи не випустить у світ інформацію, яка не відповідає цим стандартам. Відповідно, якщо Ваш прес-реліз їм не відповідає – в нього немає шансів.

Щоб зробити з прес-релізу цукерочку, потрібно знати декілька нескладних прийомів. Пам'ятайте, що його читач – це журналіст. Ми в Центрі інформації про права людини практикуємо такий підхід: прес-реліз має бути максимально наближеним до готової новини. Висуваючи до власних прес-релізів ті ж самі вимоги, що й до готової новини, ми демонструємо повагу до журналіста та допомагаємо йому виконувати свою роботу. Так ми підвищуємо власні шанси «просунути» інформацію в ефір.

Прес-реліз має відповідати на шість основних запитань (правило 5W+H): Хто? Що? Де? Коли? Чому? Як? При цьому найголовніші – перші чотири. Відповідь на них має міститися в першому реченні прес-релізу.

Прес-реліз будується за правилом **перевернутої піраміди**.

Заголовок – це найголовніше. Тут має проявитися вся Ваша творчість. Заголовок – це те, що має привернути увагу журналіста до інформації, має змусити почати читати. Вдалий заголовок має бути коротким і ємним. Він не повинен бути довшим за одинадцять слів, він має обіцяти журналістові скарби в тексті. Гарний заголовок – це той, який журналіст не буде змінювати при публікації.

Наприклад, *«Правозахисники назвали найнебезпечніші місця несвободи»*. Де? Хто? Куди бігти, щоб дізнатися?

Перше речення, яке називається «лід», містить най-най-найважливішу інформацію, яку ми хочемо передати. Це наш **головний меседж** або основне повідомлення: *«У Лук'янівському СІЗО виявили факти катувань»*.

Друге речення, або «сублід» – це посилання на джерело: *«Це виявили монітори НПМ під час візиту без попередження 6 серпня»*.

Третє речення – це цитата або якісь важливі подробиці.

Уся наступна інформація має викладатися за принципом «усе цікаве – спочатку, усе нецікаве – в кінці». Пам'ятайте, що більшість журналістів не дочитають далі заголовка.

Останнє речення або «бекграунд» – це інформація в стилі «нагадаємо». Це може бути історія питання, невеличкий екскурс у попередні події, схожі випадки тощо.

У прес-релізі також обов'язково має міститися інформація про те, хто його розповсюджує (в даному випадку НПМ) та контакти людини, в якій можна уточнити інформацію. Також для прес-релізів характерні логотип і короткий опис діяльності організації.

Приклад прес-релізу

червня 2015 р., 11.00
вул. Грушевського 12/2

Правозахисники закликають негайно евакуювати дітей-сиріт із зони АТО

3585 дітей, із яких 150 є сиротами, досі перебувають в інтернатах, спецшколах і дитячих будинках у зоні АТО. Це діти, яких держава залишає на війні, не дбаючи про їхню евакуацію та належну безпеку. Про це в Міжнародний день безневинних дітей – жертв агресії повідомили представники Національного превентивного механізму (НПМ), які здійснюють моніторинг дотримання прав людини в місцях несвободи.

Аби звернути увагу посадовців на цих дітей, під час акції монітори показали малюнки, створені вихованцями різних закладів за час військових подій.

Діти – заручники ситуації

«Ми бачимо останніми днями, що бойові дії на Донбасі посилюються. Діти не повинні ставати заручниками цієї ситуації. Досі лишається гострим питання евакуації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у державних установах Донецької та Луганської областей. По Україні дитячі заклади заповнені наполовину, в середньому від 45 до 60%, тобто вивозити дітей з небезпечних територій є куди», – каже Тетяна Печончик, голова правління ГО «Центр інформації про права людини».

У 70 км зоні від лінії бойових зіткнень розташовані 33 інтернатні установи, що знаходяться як у комунальній власності, так і підпорядковані Міністерствам освіти, охорони здоров'я та соціальної політики. Наприклад, у Сєвєродонецькій обласній загальноосвітній школі-інтернаті I-III ступенів, розташованій у 28 км від м. Щастя, навчається 86 підопічних, усі вони є сиротами. У 20-кілометровій зоні від місця проведення АТО знаходиться Дзержинська загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів Дзержинської міської ради, у якій зараз перебуває 319 учнів. З 92 підопічних Маріупольського дитячого будинку «Центр опіки» 56 дітей покинуті або позбавлені батьківського піклування. У Макіївському будинку дитини системи охорони здоров'я, діти з якого ще наприкінці минулого року перевезені до Краматорського будинку дитини «Антошка», наразі перебуває близько 20 нових вихованців.

Керівництво закладів не має плану евакуації дітей у разі загострення ситуації

За результатами моніторингових візитів, що здійснювалися громадськими моніторами спільно з працівниками Департаменту НПМ до дитячих установ «сірої зони» та моніторингу установ у телефонному режимі, на сьогодні для дітей створені належні умови проживання та навчання у прифронтових районах Донецької та Луганської областей. *«Але у разі загострення ситуації у зоні проведення АТО єдине, чим забезпечені діти прифронтової зони – тимчасові бомбосховища (тісні, без належної вентиляції та запасу питної води), – наголошує Катерина Чумак, заступник керівника Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Офісу Уповноваженого ВР з прав людини. – Керівництво закладів не має чіткого плану евакуації дітей (яким транспортом, до яких установ). На період літніх канікул практично всі діти шкільного віку залишаються разом з батьками у прифронтовій зоні, що свідчить про низький рівень роз'яснювальної роботи серед батьків щодо загрози життю та здоров'ю їхніх дітей».*

Як виконуються доручення Прем'єр-міністра

Ще 9 лютого 2015 р. Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк у відповідь на подання Уповноваженого ВР з прав людини щодо налагодження системи евакуації установ Донецької та Луганської областей видав доручення, в якому просив *«терміново вжити необхідних заходів щодо врегулювання порушених питань».* Утім дотепер 3585 дітей залишаються у зоні АТО. А на питання моніторів про те, куди у разі небезпеки вивозити дітей, неодноразово чули відповідь від керівників та працівників закладів, що така інформація до них не доведена. *«Діти в зоні АТО нічим не відрізняються від дітей на мирних територіях – вони хочуть гратися, вчитися, спілкуватися і нічого не бояться. І дуже сумно усвідомлювати, що в разі раптового лиха ніхто не захистить їх. Мало того, переважна більшість дорослих, які працюють у закладах прифронтової зони, самі не знають, як рятувати себе й інших в надзвичайних ситуаціях. Окрім того, так-сяк обставлені стільцями в кілька рядів підвали – точно не те місце, де в разі обстрілу зможуть довгий час всидіти діти», – ділиться враженнями від побаченого Марина Цапок, Асоціація УМДПЛ.*

«Ми, монітори Національного превентивного механізму, закликаємо урядовців взяти під особистий контроль негайну евакуацію 150 дітей-сиріт, які перебувають у зоні конфлікту. Керівників установ, де перебувають діти, які мають батьків або піклувальників, без дозволу яких дитина не може бути вивезена, необхідно забезпечити дорожньою картою евакуації, а саме довести до відома, хто надаватиме транспорт, куди буде евакуйований заклад. Працівники закладів мають також проводити роз'яснювальну роботу з батьками щодо переведення дітей – жертв агресії у безпечні міста з метою оздоровлення принаймні на літній період», – зазначає Олександр Гатіятуллін, спеціаліст відділу адвокації ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ».

Місця несвободи («custodial settings») – заклади, де може опинитися кожен з нас за рішенням або вказівкою адміністративного, судового чи іншого органу, без права залишити їх з власної волі.

НПМ – це незалежний національний орган, який створений і діє відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань і передбачає регулярний моніторинг усіх місць несвободи для попередження у них жорстокого поводження з людьми, які там перебувають.

В Україні діє з 2012 р. у форматі «омбудсман +», що передбачає здійснення моніторингових візитів до місць несвободи працівниками офісу омбудсмана спільно з громадськими активістами.

Контактна особа:

Надя Колесникова,
067 661 80 30,
nk@humanrights.org.ua

Організатор: Центр інформації про права людини за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»

Після написання прес-релізу його розсилають електронною поштою журналістам. Щоб зрозуміти, що прес-реліз удався, зазвичай роблять медіамоніторинг. Фахівці з комунікації шукають у ЗМІ новини з прес-релізу та складають їхній список. Таким чином можна не лише подивитися, що саме журналістам було цікаво в прес-релізі, а й з'ясувати, які саме журналісти зацікавилися темою.

Запитання для самоперевірки

1. Що таке прес-реліз?
2. Навіщо прес-реліз потрібен журналістам?
3. Яким чином можна наблизити матеріал до інтересів аудиторії?
4. Перерахуйте необхідні вимоги до інформації, яка буде цікава журналістам для розповсюдження.
5. На які основні запитання повинен відповідати прес-реліз?
6. Розкрийте зміст правила «перевернутої піраміди» щодо складання прес-релізу.

Практичні завдання

Напишіть прес-реліз, який буде складатися з заголовка та п'яти речень на одну з таких тем:

- 1) Заява Гаррі Поттера про те, що Темний Лорд повернувся.
- 2) Заява Фродо про те, що Перстень має бути знищений у Мордорі.
- 3) Повідомлення про заручини Моніки Геллер та Чендлера Бінга.
- 4) Коментар Гомера Сімпсона щодо підвищення цін на пончики.

Корисна література

1. Анна Нейстат. «Гра престолів» проти реального життя: 5 випадків, коли правда гірша за фантастику. <http://amnesty.org.ua/nws/gra-prestoliv-proti-realnogo-zhittya-5-vipadkiv-koli-pravda-girsha-za-fantastiku/>
2. Дмитро Чоповський. «Журналістські стандарти: нормативна довідка». <http://imi.org.ua/monitorings/jurnalistski-standarti-normativna-dovidka/>
3. Максим Ільяхов. «Пиши, сокращай. Как создать сильный текст».

Т**Тестові завдання для самоперевірки до V розділу****1. Вкажіть правильні відповіді. У звіті, при використанні фото- або відеоматеріалів:**

- a. Слід уникати відображення облич.
- b. Обличчя можна заретушувати у фото- або відеоредакторі.
- c. Можна зображати обличчя з обов'язковою умовою підписання, хто зображений на фото.
- d. Заборонено знімати людей та розміщувати в звіті їхні зображення.

2. Вкажіть правильну відповідь. Звіт повинен містити:

- a. Весь перелік виявлених порушень прав людини.
- b. Лише документально підтверджені порушення прав людини.
- c. Лише порушення, зафіксовані в Журналі обліку.

3. Кінцевим результатом підготовки звіту є:

- a. Оприлюднення звіту в ЗМІ;
- b. Позов до суду щодо виявлених порушень прав людини.
- c. Підготовка та направлення працівниками Секретаріату Уповноваженого ВР України з прав людини листів щодо виявлених порушень до відповідних органів державної влади.
- d. Скарга до Європейського суду з прав людини.

4. Максимальна тривалість сесії при роботі з Базою Даних НПМ не повинна перевищувати:

- a. 20 хвилин.
- b. 30 хвилин.
- c. 45 хвилин.
- d. 60 хвилин.

5. Визначте, які особи з переліку обов'язково читатимуть звіти про місця несвободи:

- a. Народні депутати.
- b. Керівники органів самоврядування.
- c. Особи, які перебувають у місцях несвободи.
- d. Блогери.
- e. Учні шкіл.
- f. Журналісти.

6. Оберіть із переліку правила наближення інтересів:

- a. Історичне наближення.
- b. Хронологічне наближення.
- c. Емоційне наближення.
- d. Наближення за масштабністю.
- e. Наближення за багаторазовістю.

7. На вершині «перевернутої піраміди» (внизу) в прес-релізі, за правилами, подається:

- a. Короткий зміст.
- b. Повний зміст.
- c. Факти, подані від більш цікавих до менш цікавих.
- d. Факти, подані від менш цікавих до більш цікавих.
- e. Інші деталі.

Розділ VI. Від візиту до змін

§24. Цикл «візит – зміни»

П із попередніх параграфів Ви знаєте, що Національний превентивний механізм наділений унікальними повноваженнями. Механізму з подібним доступом і державними гарантіями в Україні не існує. Це дозволяє нам впливати на систему місць несвободи й змінювати на краще умови перебування людей у них.

1. Яких змін ми вже досягли

Кількість місць несвободи зменшується. В 2012 році, коли запрацював НПМ, в Україні існувало понад шість тисяч місць несвободи. В 2017 році їх уже менше п'яти тисяч. Відповідно скорочується й «населення» закритих закладів.

Ухвалюються нові нормативні документи. НПМ вплинув на ухвалення Закону «Про пробацію», на розробку нових типових положень для інтернатних закладів, на реформу соціальних послуг, медичної допомоги та освіти. Також змінюється ставлення до дій, що призводять до катувань.

НПМ просуває стандарти прав людини, наголошуючи на тому, що катування – це не лише побиття, а й тісні задушні камери, й відсутність прогулянок, й ізоляція від зовнішнього світу. Разом із нашими партнерами ми домоглися привернення уваги уряду до місць несвободи в зоні АТО та в Криму, розслідування випадків неналежного поводження з пацієнтами Левоньківської лікарні, ліквідації незаконних кліток у метро, розслідування катувань у поліції Тернополя, поширення Стамбульського протоколу в прокуратурі та багато іншого.

Цей список не є вичерпним. Інформація, яку збирають учасники НПМ під час візитів без попередження, стає джерелом вироблення нашого власного бачення процесу реформ.

2. Як ми обираємо сфери для адвокації

НПМ працює в сфері, до якої причетні мільйони людей – «мешканці» місць несвободи, їхні родичі, персонал і чиновники. Перед тим, як обирати сферу для впровадження змін, необхідно відповісти на наступні запитання:

- Якої кількості людей стосується ця зміна?
- Наскільки брутальним є порушення прав людини в цій сфері?
- Чи відбуваються зараз якісь спроби реформувати цю систему?
- Які ресурси необхідні для запровадження цих змін?

Відповідь на ці питання дозволяє відсіяти ті сфери, в яких максимум зусиль дасть мінімум результату. Ми не можемо змінити всю систему зразу, нам потрібно зосереджуватися на тих напрямках, які дадуть бажаний результат із найменшими втратами.

Зміни, які стосуються великої кількості людей, однозначно мають більший пріоритет у порівнянні зі змінами для невеликої кількості людей. Наприклад, медична реформа стосуватиметься всіх без виключення місць несвободи, але зміни до Кримінального процесуального кодексу – лише поліції та пенітенціарної системи.

Брутальні порушення прав людини пріоритетніші за незначні порушення. Наприклад, таємні в'язниці СБУ є більш небезпечними, ніж дитячі будинки, хоча кількість людей у них набагато менша. Безумовно, сфери, які вимагають нашого термінового втручання, виходять на перший план, коли ми плануємо адвокаційні кампанії.

Сфери, в яких відбуваються реформи, важливі для нас, тому що ми маємо своє бачення їхнього розвитку, і нам важливо його озвучити. Якщо не застрибнути до потягу зараз, наступний може приїхати через багато років або не приїхати взагалі. Водночас ті сфери, де ніхто, крім нас, нічого робити не буде, не менш важливі саме тому, що люди в них не мають чекати на покращення вічність.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви дізнаєтесь:

- називати зміни, яких вдалося досягти в пенітенціарній системі завдяки НПМ;
- аналізувати сфери для адвокації за ефективністю;
- називати стратегічні напрямки НПМ для змін;
- визначати джерела влади;
- наводити приклади різних способів (шляхів) просування необхідних нам змін.

Сфери, які потребують великої кількості ресурсів, не завжди поступаються сферам, де ресурсів необхідно менше. Все залежить від коефіцієнту корисної дії. Якщо певна реформа принесе відчутне покращення всій системі (наприклад, зміна закону чи кодексу), то на її впровадження можна витратити роки. Якщо ж роки необхідно витратити на ремонт даху в конкретному інтернаті, то ця робота не варта цих зусиль.

Зміни, які ми впроваджуємо, можуть носити **системний** чи **локальний** характер, залежно від відповіді на попередні запитання. Системні зміни потребують команди людей, що готова протягом великого часу робити потужну аналітичну, комунікаційну й адвокаційну роботу. Локальні зміни можуть впроваджуватися на рівні невеликої ініціативної групи чи навіть однієї активної людини.

Ніщо не заважає домагатися змін у конкретному місці несвободи свого регіону, якщо Ви відчуваєте сили це зробити. Врешті-решт, океан складається з крапель.

До 2022 року НПМ визначив для себе такі стратегічні напрямки для змін:

- **Оцінка функціональності місць несвободи.** НПМ прагне провести ґрунтовний аналіз місць несвободи та зрозуміти, чи відповідають вони тій меті, заради якої були створені (наприклад, чи виконують пенітенціарні заклади функції ресоціалізації, чи лише ізоляції та покарання). На цій підставі ми зможемо аргументовано вимагати реформи цих місць несвободи.

- **Забезпечення права на приватність у місцях несвободи.** Право на приватність – це, відповідно до моніторингу НПМ, найбільш порушуване право в місцях несвободи. Воно включає не лише право на усамітнення, а й право на повагу до подружнього та сімейного життя.

- **Забезпечення доступу до медичної допомоги.** Ненадання медичної допомоги – один із видів катувань, відповідно до практики Європейського суду з прав людини. Наразі «пациент скорее жив, чем мертв», але потребує реформи, адже в більшості закритих закладів меддопомога якщо й існує, то вкрай неякісна.

- **Робота в місцях несвободи підвищеного ризику.** Сюди належать незаконні місця несвободи, місця несвободи в зоні військового конфлікту та місця несвободи, пов'язані з етапуванням і конвоюванням (автозаки, вагонзаки, збірні відділення).

- **Впровадження механізму реагування на випадки катувань.** Безкарність сприяє розквіту практики катувань. Однією превенцією запобігти тортурам не вдасться.

3. Як просувати зміни

Перше, що необхідно знати: **у всіх є свої інтереси**. У моніторів НПМ, у чиновників, у людей у місцях несвободи. Вони різні, але в дечому можуть збігатися й утворювати ситуацію «win-win» («перемога-перемога»). Дотримання балансу інтересів дозволяє знаходити партнерів серед людей з різни ресурсом.

Чого хоче людина в місці несвободи? Щоб у неї були нормальні умови життя.

Чого хоче НПМ? Щоб люди менше скаржилися на погані умови життя.

Чого хоче чиновник? Просунутися по службі.

Чого хоче народний депутат? Переобратися.

Як знайти спільний знаменник? Необхідно запропонувати такий варіант розвитку подій, за якого всі отримають бажане. Реформа має відбуватися так, щоби в людей у місцях несвободи покращились умови життя, а чиновника та депутата за це похвалили. Важливо, щоб усі мали відчуття причетності до ухваленого рішення. Чому? Тому що інакше той, чиї інтереси не були враховані, буде саботувати весь процес. Більше того – нав'язані зміни не бувають довготривалими, вони живуть рівно стільки, скільки живе та структура, що їх запровадила.

Щоб грати в цю гру, необхідно розуміти нашу вагу. **Потрібно знати наш ресурс.**

Відповідно до класифікації Центру прикладних ненасильницьких дій та спротиву (Centre for Applied Nonviolent Action and Strategies, CANVAS), **існує шість джерел влади:**

- авторитет;
- людські ресурси;
- знання та навички;
- матеріальні ресурси;
- нематеріальні ресурси (наприклад, підтримка населення, потужний PR);
- санкції.

Наприклад, армія володіє всіма джерелами влади. Університети мають авторитет, людські ресурси, знання та навички, нематеріальні ресурси, в деякій мірі матеріальні ресурси, але не мають санкцій. Але це не означає, що вони слабші за армію, оскільки їхні знання та навички цілком можуть компенсувати відсутність санкцій чи нестачу матеріальних ресурсів.

П

Поміркуйте, якими з цих джерел влади володіє НПМ?

Аналіз власних ресурсів, ресурсів партнерів й опонентів дозволяє розуміти, чого варті ми та інші гравці.

Після аналізу самих себе необхідно зробити аналіз тієї політики, яку ми хочемо змінити. Необхідно зрозуміти, кого вона безпосередньо стосується й хто безпосередньо впливає на неї. Ці люди називаються **стейкхолдерами**. Після цього необхідно зрозуміти, хто з них цю політику підтримує, а хто прагне її змінити. Тих, що прагнуть змінити, необхідно залучити на свій бік. А тих, хто підтримує – переконати в своїй правоті.

При цьому **для переконання існує два шляхи**. Уявімо, що нам необхідно переконати Міністерство оборони у тому, що воно має змінити синю форму на червону. З кого складається міністерство? З міністра оборони, його заступників, генералів, офіцерів, рядових та іншого персоналу. Якщо уявити це у вигляді кола на воді, то в центрі цього кола буде міністр. Його кількісно найменше (він один), але він має найбільше влади. Його заступників уже буде вдвічі або втричі більше за кількістю, але кожен із них матиме менше влади. Якщо ми не можемо дістатися до міністра (або він не погоджується з нашою думкою), ми можемо поступово перетягувати на свій бік його підлеглих. Скажімо, ми переконали керівника певного відділу, що форма має бути червоною. Він у свою чергу має владу над працівниками свого відділу й може переконати їх, що форма має бути неодмінно червоною. І ось ми вже маємо цілий відділ на нашому боці. Ми продовжуємо поступово переконувати підлеглих міністра, аж поки їхня кількість не стане критичною, і міністр стане вже не в змозі витримувати цей тиск.

Є інший шлях. Скажімо, синя форма дуже сильно подобається всім співробітникам міністерства, і ніхто з них не хоче її міняти. До того ж, пошиття нової форми буде дорого коштувати, тому переконувати їх у необхідності зміни кольору немає сенсу. Що можна зробити? Можна «атакувати» їх ззовні. Можна влаштувати пікет під стінами міністерства, можна публікувати про синю форму нищівні фейлетони в газетах, можна розвісити по місту карикатури, можна шукати корупційні зв'язки між міністром і директором швейної фабрики. У цій ситуації тиск буде не внутрішнім, а зовнішнім. Врешті-решт міністру буде легше перешити цю злочасну форму, ніж терпіти всі ці випадки в його бік.

При цьому тиснути можна не лише на міністерства, можна тиснути на адміністрації областей або на керівників установ.

?

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть найважливіші зміни, яких вдалося досягти завдяки НПМ.
2. Класифікуйте сфери адвокації за ефективністю.
3. Розкрийте стратегічні напрямки роботи НПМ.
4. Охарактеризуйте відомі вам джерела влади.
5. Вкажіть переваги та недоліки внутрішнього та зовнішнього шляхів переконання.

3

Практичні завдання

Розберіть ситуацію: під час візиту без попередження монітори знаходять у дитячому будинку-інтернаті 36-річного чоловіка. Він народився й виріс у цьому інтернаті й не хоче з нього йти. Ані персонал, ані інші підопічні не заперечують проти його перебування. Очевидно, що дитячий заклад не підходить для такої дорослої людини. Проте заклад для літніх людей, куди він мав би бути переведений, також йому не підходить. Ваша група вирішує допомогти у вирішенні цієї ситуації.

Як Ви будете діяти?

З якими пропозиціями Ви підете до адміністрації закладу, місцевих органів влади, громадських організацій?

Чи будете висвітлювати цю ситуацію в ЗМІ?

Корисна література

1. Centre for Applied Nonviolent Action and Strategies. <http://canvasopedia.org/>
2. Основи лобювання (онлайн-курс). Prometheus. https://courses.prometheus.org.ua/courses/Prometheus/Lobby101/2015_T2/about

§25. Написання прес-релізу

Робота монітора НПМ – це не лише візити до місць несвободи. Насправді з візитів усе лише починається. Для того, щоб дійсно змінювати систему закритих закладів, потрібно не просто збирати інформацію про них, а й використовувати її для реалізації бажаних змін.

П У попередніх параграфах Ви вже могли прочитати про написання звітів, прес-релізів та про адвокаційні кампанії.

Це і є **постмоніторингова діяльність**.

1. Навіщо робити щось, окрім візитів

Перші п'ять років існування НПМ зосереджувалися на тому, щоб **відчинити** двері закритих закладів.

На початку моніторингової діяльності виявилось, що не всі місця несвободи вважають себе такими. «Хіба школа-інтернат – це місце несвободи? Тут нікого силою не тримають».

Подібні проблеми виникають і сьогодні, проте в цілому ситуація змінилася. Про НПМ уже знають у міністерствах і відомствах, і зараз питання доступу моніторів до тих чи інших закладів майже не виникає.

Тоді що ж має робити НПМ? Просто виконувати свою щоденну рутину, перевіряючи місця несвободи? Авжеж, ні!

Проста перевірка місць несвободи не призводить до змін. Ми збираємо інформацію, акумулюємо її в одному місці й...що? Навіщо нам ця скарбниця? Робота, яка відбувається після візиту – це робота, спрямована на зміни. Без цього рутинний моніторинг майже позбавлений сенсу. Без спроби змінити систему ми будемо безкінечно фіксувати однотипні порушення, аж поки не постаріємо. А потім фіксуватимуть наші діти й онуки.

Моніторинг – це ресурсноємна робота. На моніторинг одного місця несвободи група з мінімум двох людей може витратити від чотирьох годин до кількох днів. За п'ять років роботи НПМ зміг перевірити близько тисячі місць несвободи. Залишається ще чотири тисячі. Якщо не впроваджувати зміни, люди потерпатимуть від порушення прав десятиліттями, поки до них дістануться монітори. Який сенс витрачати стільки часу та сил на моніторинг ситуації, що не змінюється?

НПМ не може бути всюди. Зараз НПМ частково взяв на себе невластиву йому функцію реагування на порушення. Чому? Тому що ситуація з катуваннями в Україні катастрофічна, і не можна робити вигляд, що це не справа НПМ. Але НПМ також не може виконувати роботу за інших, інакше хто буде виконувати роботу НПМ? Для того, щоб гарантувати людям свободу від катувань, не обов'язково постійно бути в місцях несвободи. Потрібно створити систему, за якої катування будуть неможливими.

Зміни все одно відбуватимуться. Просто без нас. Якщо не запропонувати реформу самостійно, її запропонує хтось інший. Не факт, що вчасно, не факт, що якісно. Ми маємо вирішувати, чи ми наслідуюмо, чи наслідують нас.

2. Що саме можна робити

Мінімальний внесок кожного учасника моніторингу після візиту – це **спільний звіт**. Попри те, що ця робота може здаватися ботанською, насправді вона – для супергероїв. Звіт – це найперший аналіз інформації з місця несвободи, який потім перетворюється на щорічний звіт, а потім – на «метелика» у вигляді рекомендацій до законів і постанов. Добре написані звіти вивчаються та аналізуються експертами НПМ. З них можна побачити, які проблеми є типовими, а які специфічними. Звіт дає уявлення про те, яких змін потребує система місць несвободи.

Витяги зі звітів надсилаються органам влади. Що швидше буде підготовлений звіт, то швидше усунуть те чи інше порушення. Але це не єдина «магічна» властивість звіту.

Звіт також допомагає нам спілкуватися з нашими партнерами як в Україні, так і за кордоном. Наприклад, у 2017 році міжнародна організація Prison Insider (французький проект, що досліджує тюремні системи різних країн світу) опублікувала на своєму сайті «тюремний профайл» України. Туди увійшли матеріали з річних звітів НПМ за останні роки.

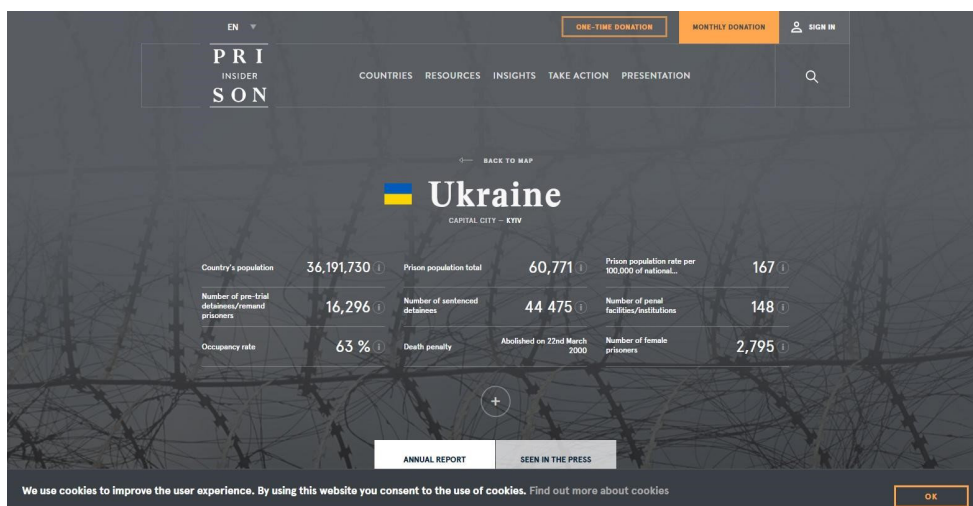
Більше про те, як писати звіти, читайте у параграфі «Написання звіту за результатами візиту».

Інша важлива активність – це **написання прес-релізу**. Якщо звіт необхідний для спілкування з партнерами, то прес-реліз просто незамінний для публічної комунікації. Завдяки прес-релізам ми можемо привертати увагу суспільства до проблем та тиснути на владу.

Очікувані результати

Після опрацювання параграфу й виконання завдань Ви:

- переконаєтесь у необхідності постмоніторингової діяльності;
- зможете називати види постмоніторингової діяльності;
- зможете наводити приклади постмоніторингової діяльності;
- дізнаєтесь, із якими партнерами можна проводити постмоніторингову діяльність.

Скріншот з сайту Prison Insider

У 2016 році монітори НПМ знайшли в Київському метрополітені незаконні клітки для затриманих. Спроба вирішити це питання на рівні Національної поліції не призвела до результатів. Поліцейські запевнили моніторів, що прибрати ці клітки неможливо, адже вони необхідні для безпеки самих правоохоронців. У відповідь монітори організували прес-конференцію та розповсюдили прес-реліз із вимогою негайно прибрати клітки. Через три дні після виходу прес-релізу й, відповідно, великої кількості матеріалів у ЗМІ Національна поліція наказала демонтувати клітки з усіх станцій метрополітену. Журналісти ще довго слідували за темою, самостійно приходячи на станції та фіксуючи процес демонтажу. У лютому 2017 року процес демонтажу завершився.

Варто також активно брати участь у теле- та радіоефірах, у коментуваннях тем для ЗМІ. Звичайно, що до цих активностей слід добре готуватися, радитися з іншими моніторами, добре вивчати предмет обговорення. Якщо Ви не відчуваєте в собі сили коментувати певну тему, пов'язану з місцями несвободи, завжди можна розказати про сам НПМ і про моніторинг місць несвободи.

Фото Вечірній Київ

Більше про створення прес-релізів читайте в параграфі «Написання прес-релізу».

Ще одним важливим напрямком діяльності монітора може бути участь у робочих групах. Монітори НПМ активно працюють з органами влади на різних майданчиках. Експерти беруть участь у засіданнях парламентських комітетів і громадських рад при міністерствах, що дозволяє доносити нашу позицію до людей, які ухвалюють рішення.

Завдяки роботі моніторів вдалося просунути наші рекомендації щодо реформи пенітенціарних закладів, медицини в місцях несвободи, забезпечення лікування на ВІЛ/СНІД, туберкульоз, гепатит С, забезпечення допомоги наркозалежним у місцях несвободи, використання пенсійних коштів підопічних тощо.

Для поширення знань про місця несвободи існує багато майданчиків. Наприклад, Інформаційний ярмарок, який щороку відбувається у Верховній Раді. НПМ разом із іншими проектами протягом двох днів представляє народним депутатам результати своєї роботи. Щоб узяти участь у ярмарку, достатньо мати час і бажання.

Для спілкування з партнерами можна організувати власні заходи та ходити на події друзів. Це можуть бути форуми, конференції, неформальні зустрічі, тренінги. Наприклад, НПМ щороку бере участь у Міжнародному фестивалі документального кіно про права людини Docudays UA. Під час Живої бібліотеки та «Кави з правозахисниками» ми розказуємо глядачам фестивалю про нашу роботу й мотивуємо їх ставати моніторами.

У 2017 році НПМ разом із партнерами організував виставково-дискусійний проект «Місця несвободи», на якому ми показали фото НПМ й інтерв'ю з людьми в місцях несвободи. В рамках роботи виставки ми пропонували презентації, кінопокази та дискусії. Долучитися до організації подібних заходів може кожен монітор.

Інша важлива активність, завдяки якій ми залучаємо партнерів та тиснемо на владу, це **участь в акціях**. Публічний виступ із нашими вимогами вбиває одразу декількох зайців. По-перше, таким чином ми нагадуємо про себе. По-друге, ми домагаємося необхідних нам змін. По-третє, ми шукаємо прихильників.

У 2015 році монітори НПМ влаштували акцію під стінами Кабінету міністрів із вимогою евакуювати дітей-сиріт із зони АТО. Вони передали звернення, у відповіді на яке Міністерство соціальної політики було змушене виправдовуватися за власну бездіяльність.

Робота після моніторингу може бути й неопублічною. Наприклад, можна долучитися до **організації внутрішніх подій** та до розробки внутрішніх документів.

Щороку НПМ проводить Форум моніторів, який збирає наших колег з усієї країни. Форум стає майданчиком для дискусій та обміну ідеями. Організація Форуму триває декілька місяців, подія відбувається силами моніторів і донорів.

Можна допомагати НПМ у підготовці алгоритмів моніторингу, щорічних доповідей та звернень. У Спеціальній доповіді Уповноваженого ВРУ з прав людини щодо НПМ обов'язково публікується розділ про співпрацю з громадськістю. У ньому організації, що обожнюють НПМ і всебічно сприяють його розвитку, описують свій внесок у нашу спільну справу.

В Варіантів постмоніторингової діяльності може бути величезна кількість, тут наведені лише деякі приклади. Тиск на міську раду з вимогою відремонтувати психіатричну лікарню у Вашому місті – це теж постмоніторингова діяльність. Часто вона навіть важливіша за описані тут активності.

? Запитання для самоперевірки

1. Чому простих моніторингових візитів недостатньо для превенції катувань?
2. Що таке постмоніторингова діяльність?
3. Вкажіть можливі види та форми постмоніторингової діяльності.
4. З якими партнерами можна здійснювати постмоніторингову діяльність?
5. Яким чином монітори НПМ можуть впливати на зміни в місцях несвободи?

1. Який критерій не враховує НПМ під час вибору напрямку для адвокації?

- a. Співвідношення необхідних фінансів і потенційного результату.
- b. Масштаб потенційного результату.
- c. Географічне різноманіття.
- d. Існування інших структур, які можуть впровадити необхідні зміни.

2. Хто такі стейкхолдери?

- a. Люди, які мають необхідні фінансові ресурси для впровадження змін.
- b. Люди, яких безпосередньо стосуються зміни, і які безпосередньо впливають на ту чи іншу систему чи політику.
- c. Люди, які надсилають скарги до Офісу Омбудсмана.

3. Відповідно до класифікації Центру прикладних ненасильницьких дій та спротиву (Centre for Applied Nonviolent Action and Strategies, CANVAS), існує шість джерел влади. Оберіть із зазначених джерела влади:

- a. Закони.
- b. Людські ресурси.
- c. Сила влади.
- d. Матеріальні ресурси.
- e. Нематеріальні ресурси (наприклад, підтримка населення, потужний PR);
- f. Покарання.

4. Вкажіть, які дії належать до постмоніторингової діяльності:

- a. Складання звітів.
- b. Складання прес-релізів.
- c. Судові позови.
- d. Вивчення документів.
- e. Адвокаційні кампанії.

5. Із переліку оберіть місця несвободи підвищеного ризику:

- a. Місця несвободи в зоні військового конфлікту;
- b. Автозаки;
- c. Психіатричні заклади;
- d. Незаконні місця несвободи;
- e. Ізолятори тимчасового тримання.

УДК [303.42/44+303,822.001] (07):342.7(477)

Посібник з підготовки моніторів Національного превентивного механізму

Загальне редагування: Буров Сергій, Ратушняк Святослав

Авторський колектив: Чумак Катерина, Тарасова Маргарита, Теличкін Іван, Печончик Тетяна, Буров Сергій, Нецветаєв Євген, Гоменюк Марина, Кориневич Антон, Прашко Олена, Яковенко Віра, Гатіятуллін Олександр, Крикливенко Богдан, Пилипів Наталія, Щербов Володимир.

Літературне редагування: Анна Прейс.

При підготовці посібника використані матеріали Белоусова Юрія, Яворського Володимира, Янової Ганни, Волік Валентини, Збірника корисних матеріалів для моніторів Національного превентивного механізму.

Чернігів: видавництво ФОП Маляренко О. Г., 2017. - 160 с.

ISBN - 978-966-502-578-8

Посібник призначений для моніторів Національного превентивного механізму в Україні в рамках навчальної програми підготовчого тренінгу. Він розкриває основні теми, що передбачені навчальною програмою і може використовуватись під час тренінгу, для самостійної підготовки та у якості довідкового матеріалу.

Видання підготовлено громадською організацією «MART» в рамках проекту «Зміцнення потенціалу Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», який виконується Програмою розвитку ООН в Україні та фінансується Міністерством закордонних справ Данії.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і необов'язково відображають погляди Міністерства закордонних справ Данії, програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

Підготовка видання здійснювалася у партнерстві з Секретаріатом Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, громадською організацією «Україна без тортур», Центром Інформації про права людини, громадською спілкою «Освітній дім прав людини в Чернігові», Асоціацією українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, громадською організацією «Експертний центр прав людини».

Видання перше – пілотне.

УДК [303.42/44+303,822.001] (07):342.7(477)

Всі права захищені. Зміст даного посібника може бути вільно скопійовано і використано в освітніх та інших некомерційних цілях за умови, що кожне відтворення тексту буде супроводжуватися посиланням на джерело.

Наклад: 125 примірників.

ISBN - 978-966-502-578-8

